МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ РЕГІОНАЛЬНИЙ ЦЕНТР НАПрН УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ ЗЛОЧИННОСТІ ІМЕНІ АКАДЕМІКА В. В. СТАШИСА НАПрН УКРАЇНИ
ВГО «ПЕНІТЕНЦІАРНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНИ»

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ВИЗНАЧЕННЯ СТАТУСУ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

Матеріали
міжвідомчої науково-практичної конференції
(Київ, 10 листопада 2022 року)

Київ
2022

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ РЕГІОНАЛЬНИЙ ЦЕНТР НАПрН УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ВИВЧЕННЯ
ПРОБЛЕМ ЗЛОЧИННОСТІ ІМЕНІ АКАДЕМІКА
В. В. СТАШИСА НАПрН УКРАЇНИ
ВГО «ПЕНІТЕНЦІАРНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНИ»

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ВИЗНАЧЕННЯ СТАТУСУ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

Матеріали
міжвідомчої науково-практичної конференції
(Київ, 10 листопада 2022 року)

Київ
2022

УДК 343.97(477)(06)
А437

Редакційна колегія:

Чернявський С. С., проректор Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор;

Бараш Є. Ю., професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор;

Корольчук В. В., т.в.о. начальника відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

Рекомендовано до друку науково-методичною радою Національної академії внутрішніх справ від 21 жовтня 2022 року (протокол № 2)

Матеріали подано в авторській редакції. Відповідальність за їхню якість, а також відсутність у них відомостей, що становлять державну таємницю та службову інформацію, несуть автори

А437 **Актуальні** проблеми нормативно-правового визначення статусу військовополонених [Текст] : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 10 листоп. 2022 р.) / [редкол.: С. С. Чернявський, Є. Ю. Бараш, В. В. Корольчук]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. – 256 с.

УДК 343.97(477)(06)

© Національна академія внутрішніх справ, 2022

ЗМІСТ

НАУКОВІ ДОПОВІДІ

Антоненко О. А.
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ 9

Батиргареєва В. С.
ВАЖЛИВІСТЬ ВИЗНАЧЕННЯ СТАТУСУ
ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ ОСІБ, ЯКІ БЕРУТЬ УЧАСТЬ
У ЗБРОЙНІЙ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ 12

Баулін О. В., Нестор Н. В.
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ОБМІНУ УЧАСНИКА
КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ
ЯК ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНОГО 15

Ботнаренко І. А.
ПРАВА ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНОГО В КОНТЕКСТІ НОРМ
МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА 20

Брисковська О. М.
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СТАТУСУ КОМБАТАНТІВ 27

Бурак М. В.
УРЕГУЛЮВАННЯ МЕХАНІЗМУ КРИМІНАЛЬНОГО
ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБМІНУ ОСІБ
ЯК ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ 31

Вартилецька І. А.
ЗЛОЧИННІ ДІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ,
ЯКИЙ ПЕРЕБУВАЄ В ПОЛОНІ (СТ. 431 КК УКРАЇНИ):
ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
В УМОВАХ ФІЗИЧНОГО АБО ПСИХІЧНОГО ПРИМУСУ
ЩОДО ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНОГО 36

Вознюк А. А.
ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ
У ЗВ'ЯЗКУ З ПРИЙНЯТТЯМ УПОВНОВАЖЕНИМ
ОРГАНОМ РІШЕННЯ ПРО ПЕРЕДАЧУ ЗАСУДЖЕНОГО
ДЛЯ ОБМІНУ ЯК ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНОГО:
ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ 40

Галай А. О., Третяк Н. М.
УЧАСТЬ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ
СЛУЖБИ УКРАЇНИ В ПРОЦЕСІ ОБМІНУ
ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ 46

Гранкіна В. І., Полковникова Г. С.
НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
ПРАВОВОГО СТАТУСУ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ
В УКРАЇНІ 48

Грига М. А.
ОКРЕМІ АСПЕКТИ ІСТОРІЇ СТАНОВЛЕННЯ
ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВІЙСЬКОВОГО ПОЛОНУ..... 52

Грилюк С. М.
ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕБУВАННЯ В УМОВАХ ПРИМУСОВОЇ
ІЗОЛЯЦІЇ (ПОЛОНІ) ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ СЕКТОРУ
БЕЗПЕКИ Й ОБОРОНИ УКРАЇНИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ
ОРГАНІЗАЦІЇ ЗАХОДІВ РЕІНТЕГРАЦІЇ
ОСОБОВОГО СКЛАДУ 57

Дрозд О. Ю.
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО
ВИЗНАЧЕННЯ СТАТУСУ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ..... 59

Єлаєв Ю. Л.
КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРОСТІР І ЧАС
У ПРАВОВІДНОСИНАХ ЩОДО ТРИМАННЯ
ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ..... 63

Іващенко В. О.
ОКРЕМІ МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ
У СФЕРІ ПРАВ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ..... 66

Клименко С. В.
КРИТЕРІЇ ВІДМЕЖУВАННЯ СУСПІЛЬНО
НЕБЕЗПЕЧНИХ ДІЯНЬ, ЩО ПОСЯГАЮТЬ
НА ПРАВА ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ..... 71

Коваленко А. В., Шаблистий В. В.
ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ
ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ І ПРАКТИКА 74

Колб О. Г.
ДЕТЕРМІНАНТИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ
НА ЕФЕКТИВНІСТЬ НАУКОВОЇ ЮРИДИЧНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ..... 77

Колесник Т. М., Носатенко Ю. О.
НЕОБХІДНІСТЬ СТВОРЕННЯ БАЗИ ДАНИХ
ДЛЯ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ..... 81

Копотун І. М., Рудик М. М.
ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ
У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ Й ЕКСПЛУАТАЦІЇ
АВТОМОБІЛЬНОГО ТРАНСПОРТУ 84

Коропатнік І. М., Шопіна І. М.
ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ДІЯЛЬНОСТІ З ПОШУКУ
ТА ЗВІЛЬНЕННЯ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ 87

Крижна В. В.
НОРМАТИВНІ ГАРАНТІЇ СТАТУСУ
ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ 92

Леоненко О. А., Пузиревський М. В.
ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАСТОСУВАННЯ
ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ В СЛІДЧИХ ІЗОЛЯТОРАХ:
ПРОПОЗИЦІЇ ЗМІН НА ПЕРІОД ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ 97

Логвиненко Б. О.
МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ МЕДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ 101

Максименко О. В.
ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПРАЦІ
ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ В УКРАЇНІ 106

Мальцев В. В.
ЗАХИСТ ПРАВ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ:
ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ 109

Мельник Н. В.
ПИТАННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ
ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ 113

Музика А. А.
ЗАКОН УКРАЇНИ ЩОДО ВРЕГУЛЮВАННЯ
ПРОЦЕДУРИ ОБМІНУ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ
ЯК ПРИКЛАД ПОРОДЖЕННЯ МІЖГАЛУЗЕВИХ КОЛІЗІЙ..... 116

Мухін С. А.
ВИКОРИСТАННЯ ПРАЦІ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ
У ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ:
ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ..... 124

Навроцький В. О.
ЧИ МОЖЕ ЗЛОЧИНЕЦЬ БУТИ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИМ?
(АБО ПРО Т.ЗВ. ІМУНІТЕТ КОМБАТАНТА)..... 127

Орлов Ю. В.
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВИХ СТАТУСІВ ВОЮЮЧИХ УЧАСНИКІВ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ 133

Орловська Н. А.
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СТ. 84-1 КК В КОНТЕКСТІ ОБМІНУ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ 138

Пашковський М. І.
ОБМІН ОСІБ ЯК ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ І КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ: АНАЛІЗ ПЕРШИХ СУДОВИХ РІШЕНЬ 144

Рубан К. П., Степаненко В. В.
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СТАТУСУ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ У ПОВНОВАЖЕННЯХ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ 150

Рудницьких М. І.
ПРАВОВИЙ СТАТУС ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ З ЧИСЛА ПРИМУСОВО МОБІЛІЗОВАНИХ ОСІБ З ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ 155

Серватюк Л. В.
МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ ПРАВОВИЙ СТАТУС ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ 158

Сорокіна Л. В.
СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ У МІЖНАРОДНОМУ ТА НАЦІОНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВАХ 163

Степанова Ю. П.
КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ПОВОДЖЕННЯ З ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИМИ 167

Степанюк А. Ф.
ЖЕНЕВСЬКА КОНВЕНЦІЯ ПРО ПОВОДЖЕННЯ З ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИМИ ТА ПОРЯДОК ТРИМАННЯ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ В УКРАЇНІ 171

Сюравчик В. Г.
ПРАВОВИЙ СТАТУС ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНОГО ЗА МІЖНАРОДНИМ І НАЦІОНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ 176

Тарнавський Р. В.
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ВИЗНАЧЕННЯ СТАТУСУ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ 182

Ткаченко П. І.
НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТРИМАННЯ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ У СПЕЦІАЛЬНО УТВОРЕНИХ ТАБОРАХ: КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІ АСПЕКТИ 185

Триньова Я. О.
ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ЩОДО ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ 189

Туренко О. С., Іванов І. В.
ГЕНЕЗА СЕНСІВ І ПЕРІОДИЗАЦІЯ ФОРМУВАННЯ ПРИНЦИПІВ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ У МІЖНАРОДНОМУ ГУМАНІТАРНОМУ ПРАВІ 196

Федіна Н. В., Нахвостач А.-С. С.
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ НОРМИ ЩОДО ПОВОДЖЕННЯ ТА ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ І ВАЖЛИВІСТЬ ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ 201

Халимон С. І.
ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА ЩОДО ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ 206

Худенко Д. М.
НАПРЯМИ ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ РОЗПІЗНАВАННЯ ОБЛИЧЧЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ (НА ПРИКЛАДІ СЛУЖБИ КРИМІНАЛЬНОГО АНАЛІЗУ) 208

Царенко О. М., Гудкова Є. Ю., Карандашова М. О.
ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ 213

Циганов В. В., Корольчук В. В.
ПОЛОН ЯК ФЕНОМЕН ЛЮДСЬКОЇ ІСТОРІЇ 217

Шармар О. М.
ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ 221

Шильке К. А., Озерна І. В.
СТАН ДОТРИМАННЯ МІЖНАРОДНИХ НОРМ
І СТАНДАРТІВ ПОВОДЖЕННЯ
З ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИМИ
ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ 226

Шульга А. О., Каширіна Д. Є.
ПРОБЛЕМА ОБМІНУ ПОЛОНЕНИМИ В КОНТЕКСТІ
ПРИТЯГНЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ОСІБ, ЯКІ ВЧИНИЛИ ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ ТА ЗЛОЧИНИ
ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ..... 231

Щоголєв Д. С.
ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «КОМБАТАНТА» 235

Щур С. О.
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ПОВОДЖЕННЯ
З ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИМИ..... 239

Яковець І. С.
ПРАВОВИЙ СТАТУС ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ:
ОКРЕМІ АСПЕКТИ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ
ТА ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ 243

Яремчук В. О.
КРИМІНАЛІСТИКА ТА СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА
В ПРОЦЕСІ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ
ПРАВОПОРУШЕНЬ, УЧИНЕНИХ
ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИМИ..... 249

Філіппов С. О., Петреченко С. А.
ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ ПРАВИЛ
ПОВОДЖЕННЯ ІЗ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИМИ……..252

Антоненко Олександр Анатолійович,
доцент кафедри трудового, земельного
та господарського права Одеського
державного університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

Військовополоненими, у розумінні Женевської конвенції про поводження з військовополоненими 1949 р., є особи, які потрапили в полон до супротивника й належать до однієї з таких категорій:

1. Особового складу збройних сил сторони конфлікту, а також членів ополчення або добровольчих загонів, які є частиною цих збройних сил.

2. Членів інших ополчень та добровольчих загонів, зокрема членів організованих рухів опору, які належать до однієї зі сторін конфлікту й діють на своїй території або за її межами, навіть якщо цю територію окуповано, за умови, що ці ополчення або добровольчі загони, зокрема організовані рухи опору, відповідають таким умовам: а) ними командує особа, яка відповідає за своїх підлеглих; б) вони мають постійний відмітний знак, добре розпізнаваний на відстані; с) вони носять зброю відкрито; в) вони здійснюють свої операції згідно із законами та звичаями війни.

3. Членів особового складу регулярних збройних сил, які заявляють про свою відданість урядові або владі, що не визнані державою, яка їх затримує.

4. Осіб, які супроводжують збройні сили, але фактично не входять до їхнього складу, наприклад цивільних осіб з екіпажів військових літаків, військових кореспондентів, постачальників, особового складу робочих підрозділів або служб побутового обслуговування збройних сил, за умови, що вони отримали на це дозвіл тих збройних сил, які вони супроводжують, для чого останні видають їм посвідчення особи за зразком, наведеним у додатку.

5. Членів екіпажів суден торговельного флоту, зокрема капітанів, лоцманів та юнг, а також екіпажів цивільних повітряних суден сторін конфлікту, які не користуються більш сприятливим режимом згідно з будь-якими іншими положеннями міжнародного права.

6. Жителів неокупованої території, які під час наближення ворога озброюються, щоб чинити опір силам загарбника, не маючи часу сформуватися в регулярні війська, за умови, що вони носять зброю відкрито й дотримуються законів і звичаїв війни [1].

Відповідно, вказаних осіб можуть залучати до громадських робіт; до відбудови міст, поки ті перебувають на території держави, яка взяла їх у полон. Зауважується, що це не є покаранням. Військовополонені до того часу, як повернуться додому, найчастіше за все працюють в країні, зокрема займаються деревообробкою під охороною на режимних об'єктах [2].

Постановою Кабінету Міністрів України від 11 березня 2022 року № 257 [3] утворено Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими та затверджено Положення про нього. Організаційне, інформаційне, матеріально-технічне забезпечення діяльності Координаційного штабу покладено на Мінреінтеграції.

Порядок тримання військовополонених з моменту введення воєнного стану, який охоплює воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 05 квітня 2022 року № 413 [4].

До відповідальності притягують тільки тих військових командирів, які давали злочинні накази – вбивати, грабувати, ґвалтувати цивільних, вбивати беззбройних, – а також тих військових, які виконували ці накази, або на власний розсуд вчиняли дії, які несумісні з веденням війни.

Проти таких осіб відкривають кримінальне провадження та розпочинають слідчі дії з розслідування воєнних злочинів і винесення вироків. Ці справи підслідні українським судам. А якщо вчинено воєнні злочини, то відповідно можуть бути створені спеціальні військові трибунали.

Воєнні злочинці, що вчиняли злочини в Україні, зможуть бути використати як предмет обміну. Ця категорія військовополонених навіть є більш цінною для сторони агресора. Чим більше зла він накоїв, тим більша його значущість, тим більше його хочуть забрати, щоб прибрати ризики для подальших обвинувачень [2].

Стосовно процедури обміну військовополонених, щодо яких відкрита кримінальна справа або винесене покарання Верховна Рада України затвердила зміни до кримінального законодавства.

Доповнено Кримінальний кодекс статтею 84-1, яка звільняє військового від покарання, якщо було ухвалене рішення про його обмін. Якщо ж обмін не відбувся – суд за клопотанням прокурора відправлятиме засудженого для відбування покарання [5].

Дозволяється скасувати запобіжний захід підозрюваному, якщо його вирішили обміняти як військовополоненого. У разі скасування запобіжного заходу військового мають негайно звільнити і передати під нагляд уповноваженого органу.

Крім того, щодо військовополоненого, якого відправили на обмін або вже обміняли, може відбуватися спеціальне досудове розслідування. Судовий розгляд може відбуватися за відсутності обвинуваченого (in absentia).

Військових, які вже отримали вирок, звільнятимуть від покарання, якщо буде рішення про їхній обмін.

Якщо ж військових після обміну повторно затримають під час бойових дій в Україні, то їх відправлятимуть відбувати покарання.

Список використаних джерел

1. Про поводження з військовополоненими: Конвенція від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.

2. Євгенія Луценко. Верховна Рада затвердила процедуру обміну військовополонених, яких підозрюють у злочинах. URL: https://www.rbc.ua/ukr/news/denis-malyuska-rossiyane-gotovy-peregovoram-1658749150.html.

3. Про утворення Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими: Постанова Кабінету міністрів України від 11 березня 2022 р. № 257 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/257-2022-%D0%BF#Text.

4. Про затвердження Порядку тримання військовополонених: Постанова Кабінету міністрів України від 05.04.2022 р. № 413 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2022-%D0%BF#Text.

5. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

Батиргареєва Владислава Станіславівна,
доктор юридичних наук, професор,
директор НДІ вивчення проблем
злочинності імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук
України, головний науковий співробітник
Державної наукової установи «Інститут
інформації, безпеки і права» Національної
академії правових наук України

ВАЖЛИВІСТЬ ВИЗНАЧЕННЯ СТАТУСУ ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ ОСІБ, ЯКІ БЕРУТЬ УЧАСТЬ У ЗБРОЙНІЙ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Російсько-українська війна, розпочата проти Української держави, – це війна нового покоління, війна гібридна. А в гібридній війні, як відомо, найбільше значення мають слова. В екстраполяції даної тези на матерію розв'язання проблем нормативо-правового визначення статусу військовополонених це означає, що всім учасникам військового конфлікту на території України, а також випадкам участі громадян України проти України конче потрібно відшукати точні назви. Адже від цього залежатиме визначення їх правового статусу згідно з положеннями міжнародного гуманітарного права, насамперед Женевських конвенцій, що встановлюють міжнародно-правові стандарти гуманного поводження з людьми під час війни.

Як виявилося на практиці, визначити статус всіх тих, хто взяв зброю проти України, не завжди просто. Так, окрім частин регулярної ворожої армії, в збройному конфлікті сьогодні беруть участь представники приватних військових компаній, що є громадянами РФ. Правова регламентація створення та функціонування таких компаній на теперішній час в Україні не визначена. До того ж не згадується про приватні військові компанії й у Женевських конвенціях про захист жертв війни 1949 р. та додаткових протоколах про них. Тому на таких осіб не розповсюджуються гарантії, що надаються військовополоненим чи комбатантам, зокрема гарантія захисту від кримінального переслідування за сам факт участі у збройному конфлікті. Сьогодні в українському (назвемо умовно) полоні вже перебувають

представники ПВК «Вагнер», діям яких найближчим часом потрібно надати принаймні кримінально-правовому оцінку.

Справедливості заради слід вказати й на альтернативну позицію швейцарського вченого в галузі міжнародного права Н. Мельцера. На його думку, «усі озброєні актори, які володіють достатнім рівнем організаціях та належать до сторони конфлікту, розглядаються як частина збройних сил цієї сторони» [1]. Тобто можна зробити висновок, що при такому підході члени ПВК розглядаються як комбатанти. Якщо дотримуватися окресленої позиції, то дійсно на участь членів ПВК можна поглянути як на таку, для якої є характерними: фактичне й очевидне підпорядкування військовому керівництву держави-агресора; використання відповідних емблем та відзнак, що дає можливість їхньої ідентифікації; відкрите носіння зброї; внутрішня система керування особовим складом всередині приватної військової компанії; тощо. Такі діаметрально протилежні погляди на розглядуваних учасників воєнного конфлікту ще більше ускладнюють й одночасно актуалізують завдання якомога скорішого визначення їх правового статусу.

Також потрібно визначити точний статус іще одних представників конфлікту. Йдеться про тих громадян України, які перейшли на сторону ворога і взяли зброю як військовослужбовці ДНР-ЛНР. Відповідно до Третьої Женевської Конвенції статус військовополоненого поширюється *тільки* на громадян іноземної держави. Що ж виявляється? А виявляється те, що на цих громадян України не поширюється бойовий імунітет, і вони будуть притягатися до кримінальної відповідальності принаймні за злочини проти основ національної безпеки. А як бути в тій ситуації, коли жителі квазіреспублік ДНР-ЛНР були, припустимо, примусово мобілізовані? В цій ситуації вже держава України має сплачувати компенсацію цим особам.

Поглянемо на цю ситуацію ще з одного ракурсу.

Припустимо, до полону в ДНР-ЛНР потрапляють українські військовослужбовці. Чи буде на останніх поширюватися статус військовополонених, або ж вони мають бути визнані заручники терористичної організації? Так, дійсно в Україні проводилася Антитерористична операція (потім Операції об’єднаних сил), однак парадокс в тому, що й до цього часу Україна законом на офіційному рівні так остаточно і не визнала ці квазіутворення

терористичними організаціями. Ось і виходить замкнене коло. На українській території українськими громадянами захоплені українські військовослужбовці, але ж правовий статус останніх в цьому разі не набуває ознак чіткості. Отже, проблема військовополонених – це обопільногостра проблема, адже в полоні перебувають не лише військовослужбовці РФ, а й українські захисники.

Далі. Найближчим часом кількість військовополонених ворожої армії буде лише збільшуватися. Чи готова Україна всіх їх прийнятий та утримувати у відповідних умовах? Женевська Конвенція, серед іншого, зобов‘язує утримуючу державу забезпечити гідні умови проживання військовополонених. Це дуже важлива вимога, яку нам обов’язково потрібно виконати.

Необхідно вказати і таку проблему, яка гостро постає у зв’язку з появою в нашій дійсності військовополонених. Україна за часів незалежності періоду новітньої історії з подібним явищем ще ніколи не стикалася. А тому дуже важко спрогнозувати ставлення нашого населення до необхідності створювати відповідні (при цьому достатньо комфортні) умови для утримання буквально армії людей. Так, дійсно, РФ за кількістю населення – одна з найкрупніших держав у світі. Але якщо значна частина чоловічого населення опиниться в силу відомих причин на нашій території в полоні, то чи зрадіють українські громадяни, що на перших порах їх податки будуть йти на утримання полонених? Це непросте питання, відповідь на яке потрібно шукати вже зараз. Крім того, Україна з огляду на велику кількість російських військовополонених має вже зараз вирішувати питання щодо місць їх перебування та сфер зайнятості.

І це лише частина тих складних питань, що потребують свого обговорення у плані точного визначення як самого статусу осіб, що беруть участь на боці ворога, так і встановлення змістовного навантаження цього статусу.

Список використаних джерел

1. Мельцер Н. Непосредственное участие в военных действиях. Руководство по толкованию понятия в свете международного гуманитарного права. URL: file:///C:/Users/Klever/Downloads/dph_rus_web%20(1).pdf.

Баулін Олег Вячеславович,
завідувач відділу наукової діяльності
та міжнародного співробітництва
Київського науково-дослідного
інституту судових експертиз
Міністерства юстиції України, кандидат
юридичних наук, доцент;
Нестор Наталія Володимирівна,
заступник директора з наукової роботи
Київського науково-дослідного
інституту судових експертиз
Міністерства юстиції України, доктор
юридичних наук, старший дослідник

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ОБМІНУ УЧАСНИКА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЯК ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНОГО

19 серпня 2022 р. набрав чинності Закон України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених» від 28 липня 2022 р. (далі – Закон № 2472-IX), яким законодавець намагається усунути існуючі правові прогалини і врегулювати відносини, що з'явилися у 2014 р. після того як півострів Крим та частина території Донецької і Луганської областей були захоплені російськими військами й незаконними військовими формуваннями проросійських терористичних організацій «ЛНР», «ДНР». Відносини з обміну осіб виникли через необхідність визволення з російських тюрем і таборів українських військовослужбовців та інших осіб, які потрапили у полон до окупантів або стали заручниками терористів-сепаратистів.

Одразу відзначимо, що реалії війни суттєво змінили суспільні відносини в Україні й змусили вдатись до перегляду багатьох правових концепцій, зокрема й щодо обміну військовополоненими. До 2014 р. Україна не мала необхідності в організації обміну військовополоненими, оскільки з моменту визнання її після розвалу СРСР незалежною державою не брала участі у війнах. Останній історичний досвід з утримання і звільнення військовополонених на теренах сучасної України пов'язувався лише із подіями 2-ї світової війни, що скінчилася у 1945 р. В українських словниках, виданих до 2008 р., термін «військовополонений» часто відсутній, а якщо є у деяких, то

тлумачиться як «військовослужбовець, узятий у полон під час війни» [1, с. 187]. Видання, що вийшли пізніше, містять розширене тлумачення: «Військовополонені, особи, що належать до збройних сил воюючої сторони, добровольці, партизани, учасники Руху опору та інші комбатанти, а також деякі некомбатанти, які під час війни опинилися під владою супротивника» [2, с. 30]. Це невипадково, оскільки під час «гібридної» війни обмін військовополонених поширився на інші категорії осіб (громадських діячів, журналістів та ін.) і став відбуватися у період тимчасового припинення збройних дій. Так, у звіті про розповіді ув'язнених, які утримувались у 2016–2019 рр. на території Донецького заводу ізоляційних матеріалів, що використовується як слідчий ізолятор «ДНР», йдеться, що через не можливість визнання рішень юстиції «ДНР» і «ЛНР», фактично відсутня можливість вплинути на дії стосовно полонених, які утримуються в їх ізоляторах та щодо яких відкриті кримінальні справи. Для таких осіб одним із варіантів для звільнення є проведення обміну [3].

Початково вказані обміни були неупорядкованими і здійснювалися за участі представників органів державної влади і місцевого самоврядування, добровольчих батальйонів і військових підрозділів, родичів і членів сімей полонених. Після укладення Мінської угоди 5 вересня 2014 р. з полону повернули 648 українців, станом на 21 жовтня 2014 р. вдалося звільнити вже 822 людини [4]. У подальшому цими обмінами став займатися створений у відповідності до наказів керівництва СБУ, МВС і Міністерства оборони України Об'єднаний центр з координації пошуку, звільнення незаконно позбавлених волі осіб.

Через те, що обміни відбувалися в умовах таємності, без нормативного врегулювання процедур, за відомчими вибірковими підходами до формування «обмінного фонду», з порушенням прав осіб, у яких іноді не було вибору й вони змушено погоджувалися на обмін й укладання угод зі стороною обвинувачення у кримінальних провадженнях, а судові органи – ухвалювали обвинувальні вироки зі звільненням засуджених з-під варти, хоч звільнений продовжував утримуватись в ізоляції у приміщеннях СБУ до його фактичної передачі в обмін на іншу особу чи осіб (що ставало відомо із заяв і розповідей тих, хто був обмінений та їх рідних), українські правозахисники піддавали критиці [5]. Почастішали випадки скасування керівниками прокуратур вищого рівня постанов підлеглих прокурорів про закриття кримінальних проваджень, з'явилась

різна судова практика щодо можливості здійснення спеціального кримінального провадження за відсутності підозрюваного, обвинуваченого (in absentia), якщо він перестав брати участь у провадженні через його обмін.

Зрозуміло, що обмін полонених без спецслужб і військових та закриття від розголошення певних даних є неможливим. Політизація цього процесу, перетворила його на «торги» з постійними провокаціями і зривами зі сторони сепаратистів та їх кремлівських керівників, щоб дискредитувати українську владу і гуманну ідею обміну, що здійснюється заради захисту прав людини.

Вже після вторгнення 24 лютого 2022 р. російських військ в Україну й масового потрапляння їх солдатів у полон Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування питань, пов'язаних із військовополоненими в особливий період» від 24 березня 2022 р. закони «Про оборону України», «Про Збройні Сили України», «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України», «Про Національну поліцію», Кримінально-виконавчий кодекс України, доповнюються положеннями щодо правового статусу військовополонених, правил поводження з ними, з урахуванням компетенції різних органів і установ.

Функції Національного інформаційного бюро відповідно до Женевської конвенції про поводження з військовополоненими 1949 р. за розпорядженням Кабінету Міністрів України (далі – КМУ) від 17.03.2022 №228-р покладаються на ДП «Український національний центр розбудови миру» Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, а рішення про затвердження списку для здійснення обміну військовополоненими приймає Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими у відповідності до Порядку здійснення передачі військовополонених ворогів державі-агресору та звільнення оборонців України, які перебувають у полоні держави-агресора, затвердженого постановою КМУ від 12.04.2022 № 441.

Однак, як слушно відзначали науковці, указані нормативно-правові акти не вирішують усіх питань, пов'язаних із легалізацією обміну військовополоненими [6]. Зараз ситуація з обміном осіб, що відбуваються з метою звільнення українських бранців із полону, залишається складною. Сподіваємось, що вона із застосуванням положень Закону № 2472-IX зміниться на краще, тим більше, що з червня цього року Координаційний штаб

з питань поводження з військовополоненими діє на базі Головного управління розвідки Міністерства оборони України. Принаймні, 3 листопада в рамках чергового обміну з російського полону додому повернулися 107 українських військових, а загалом від 24 лютого вдалося обміняти 1138 бійців [7].

Аналіз положень Закону № 2472-IX і сама його назва вказують, що один з основних предметів його регулювання складають процесуальні відносини, які виникають і розвиваються під час досудового розслідування та здійснення правосуддя, але набувають специфіки у зв'язку з проведенням обміну підозрюваних і обвинувачених із числа російських вояк, що віроломно порушили державний кордон України й вторглися в нашу країну для ведення агресивної війни та подальшої окупації її територій, зрадників, шпигунів, терористів, військових злочинців і сепаратистів на українських військовослужбовців і співробітників правоохоронних органів та інших осіб, які були захоплені бойовиками «ЛНР» або «ДНР» чи російськими окупантами.

Текст нового пункту ч. 1 ст. 3 КПК України, присвяченої визначенню основних термінів цього Кодексу, а саме: «28) особа, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, зміст нової ст. 201-1 «Скасування запобіжного заходу» та новації у ст. 225, ст. 280 та деяких інших статтях КПК України, вказують на з'явлення нового суб'єкта процесуальних відносин – органу, уповноваженого на прийняття рішення про обмін підозрюваного, обвинуваченого, засудженого як військовополоненого, на особливий їх статус та особливості провадження за їхньої участі.

При цьому, ст. 84-1 КК України передбачає можливість звільнення від відбування покарання лише засудженого у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу його для обміну як військовополоненого. Внаслідок проведення обміну підозрюваного, обвинуваченого фактично особа уникає реального притягнення до кримінальної відповідальності. І якщо цій особі стороною обвинувачення інкримінувалося порушення законів та звичаїв війни або інший злочин, обов'язковість переслідування за який передбачена ратифікованими Україною міжнародними конвенціями, це може мати як певні негативні наслідки для світової підтримки України та процесу розслідування Офісом прокурора Міжнародного кримінального суду фактів скоєних російськими військовими воєнних злочинів, так і те, що потерпілі фактично залишаються сам на сам із горем від втрати близьких та

рідних у зв'язку із російською військовою агресією, на що вже звертали увагу окремі автори [6; 8].

І дійсно, статус потерпілого як жертви кримінального правопорушення в Україні не у повній мірі відповідає міжнародним стандартам захисту права на життя, справедливого судочинства, визначеним у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, та є далеким від Рекомендації Rec (2006) 8 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо допомоги потерпілим від злочинів (14.06.2006), Рекомендації № R (87) 21 щодо допомоги потерпілим від злочинів та запобігання віктимізації, призначеної доповнити Конвенцію щодо відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів (ETS № 116, 1983 р.) та Рекомендації № R(85)11 щодо становища потерпілого в рамках кримінального права і кримінального процесу, в яких наголошується, що всі держави повинні приділяти більше уваги потерпілому.

Протягом кримінального провадження правоохоронні органи і суди за законом переважно забезпечують права підозрюваного і обвинуваченого, використовують потерпілого і його показання в публічних інтересах, а не з метою реалізації прав і законних інтересів самого потерпілого та відшкодування завданої йому кримінальним правопорушенням шкоди.

Якщо із вступом у дію Закону № 2472-IX передбачено отримання письмової згоди підозрюваного, обвинуваченого на проведення його обміну як військовополоненого, то й думка потерпілого стосовно такого обміну мала б бути з'ясована й зафіксована у матеріалах кримінального провадження, інакше у КПК України й далі продовжує збільшуватись диспропорція в обсязі процесуальних прав потерпілого і підозрюваного (обвинуваченого), обмежується дія засад рівності учасників кримінального провадження перед законом і судом та змагальності.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.

2. Велика українська енциклопедія. Тематичний реєстр гасел з напряму «Юридичні науки» / Укладачі: Бабка В. Л., Шумило М. М.; за ред. Киридон А. М. Київ: Енциклопедичне видавництво, 2017. 152 с.

3. Андрушевська М., Хекало В. Ізоляція. Голоси з підвалу. Катування цивільного населення на Донбасі, здійснене

сепаратистами та росіянами за підтримки Росії. Свідчення колишніх полонених. URL: https://fotyga.pl/wp-content/uploads/2021/05/%d0%86%d0%b7%d0%be%d0%bb%d1%8f%d1%86%d1%96%d1%8f-final-UA.pdf.

4. Удовенко А. Хронологія обмінів полоненими: 2014–2020 рр. URL: https://jfp.org.ua/blog/blog/blog_articles/58.

5. Захаров Є. Служба безпеки України та права людини. URL: https://helsinki.org.ua/sluzhba-bezpeky-ukrajiny-ta-prava-lyudyny-e-zaharov/.

6. Кузнецов В. В., Сийплокі М. В. Перспективи кримінально-правового забезпечення обміну військовополонених. *Юридичний науковий електронний журнал.* № 6/2022. URL: http://lsej.org.ua/6_2022/43.pdf.

7. Черговий обмін полоненими: вдома ще 107 воїнів, за час повномасштабної війни повернулося 1138 українців. *ЕСПРЕСО.* URL: https://espreso.tv/dodomu-povernulisya-107-ukrainskikh-voiniv-vidbuvsya-chergoviy-obmin-polonenimi.

8. Воронцов Д. Зміни в процедурі обміну військовополоненими: що пропонується в законопроєкті № 7436 та які складнощі можуть бути під час його реалізації. *Юридична практика.* 23.06.2022. URL: https://pravo.ua/zminy-v-protseduri-obminu-viiskovopolonenymy-shcho-proponuietsia-v-zakonoproiekti-7436-ta-iaki-skladnoshchi-mozhut-buty-pry-ioho-realizatsii/.

Ботнаренко Ірина Анатоліївна,
старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

ПРАВА ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНОГО В КОНТЕКСТІ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

Події, пов’язані з повномасштабним вторгненням рф на територію України, стали безпрецедентним порушенням норм міжнародного права та прав людини. За ситуації, що склалась, першочерговим завданням правоохоронних органів та правозахисників постало налагодження механізму юридичної фіксації всіх порушень росії в міжнародних судах, а також належний правовий захист учасників збройних конфліктів. В нинішніх умовах у цьому відношенні одним з надзвичайно

актуальних видається питання дотримання прав військовополонених на момент їх перебування в полоні.

Правила поводження із полоненими регламентуються Женевською конвенцією про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року (ЖК ІІІ) (далі – Конвенцією) і додатковими протоколами до неї, прийнятими в 1977 і 2005 році.

Відповідно до ст. 4 Конвенції, військовополоненими вважаються особи, беруть участь у збройних конфліктах міжнародного характеру і потрапили в полон до супротивника [1]. Їх перелік наведено у п. А ст. 4 зазначеного документу.

Необхідність дотримання прав військовополонених, визначених нормами міжнародного гуманітарного права, які, як зазначено, насамперед містяться в Женевській конвенції про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року (ЖК ІІІ), а також у Додатковому протоколі до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується збройних конфліктів, від 8 червня 1977 року (Протокол І) та звичайному міжнародному гуманітарному праві, носить безумовний юридичний та моральний характер [2].

Правила поводження з військовополоненими знайшли своє відображення в Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, затвердженої наказом Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164. Про них йдеться у підпунктах 12–23 пункту 14 частини ІІ.

Відповідно до п. 5 ч. IV розділу І зазначеної Інструкції, основними принципами міжнародного права прав людини є: право на життя, свободу і безпеку всіх людей; заборона катувань і жорстокого поводження; заборона несанкціонованого арешту і утримання під вартою; право на справедливий суд; право гуманного поводження з особами, позбавленими волі; право на захист від незаконного втручання в особисте і сімейне життя, посягання на недоторканність житла, таємницю кореспонденції; право на свободу думки та її вираження, свободу зібрань та асоціацій [3].

Розглянемо детальніше.

1. *Право на життя, свободу і безпеку всіх людей* – універсальні цінності людини, які визнаються у всьому світі. Ці права гарантуються на міжнародному та національному рівнях та будь-яких випадках не підлягають обмеженням.

2. Заборона катування, жорстокого поводження, а також правила допиту. Відповідно до ст. 3 Конвенції,

заборонено вчиняти стосовно військовополонених насилля над життям та особистістю, зокрема всі види вбивств, завдання каліцтва, жорстоке поводження й тортури [1].

Кожен військовополонений під час його допиту зобов'язаний повідомити тільки свої прізвище, ім'я і звання, дату народження і особистий номер або, за відсутності такого, іншу рівноцінну інформацію (відповідно до наказу Міноборони України від 23.03.2017 № 164 «Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України»). Військовополоненому видається посвідчення особи, яке він зобов'язаний пред'явити за будь-якої вимоги. Посвідчення не підлягає конфіскації.

Жодні фізичні або моральні катування чи якийсь інший засіб примусу не можуть застосовуватися до військовополонених для одержання від них відомостей. Військовополоненим, які відмовляться відповідати, не можна погрожувати, ображати їх, переслідувати або обмежувати в правах. Мова, якою проводиться допит військовополонених, повинна бути зрозумілою для них.

3. Право на повагу до особи й честі. Відповідно до ст. 14 Конвенції, військовополонені за всіх обставин мають право на повагу до їхньої особи й честі. Із жінками необхідно поводитися з усією повагою, зумовленою їхньою статтю, й у всіх випадках з ними необхідно поводитися так само прихильно, як і з чоловіками. Військовополонені повністю зберігають свою цивільну правоздатність, яку вони мали на момент узяття в полон. Держава, що тримає в полоні, не може обмежувати здійснення прав, які забезпечує така правоздатність, за винятком того, наскільки такого обмеження вимагають умови полону [1].

4. *Право на безоплатне утримання, а також на безоплатну медичну допомогу*, якої вимагає їхній стан здоров'я. Держава, що тримає в полоні, зобов'язана забезпечувати безоплатне утримання військовополонених, а також надавати їм безоплатну медичну допомогу, якої вимагає їхній стан здоров'я. (ст. 15 Конвенції).

5. *Право власності*. Усі речі і предмети особистого користування, за винятком зброї, коней, військового спорядження та військових документів, залишаються у володінні військовополонених, так само, як металеві каски, протигази і подібні предмети, видані їм для їхнього особистого захисту. У них залишаються також речі і предмети, що необхідні для їхнього одягу і харчування, навіть у тому випадку, якщо ці речі і предмети належать до офіційного військового спорядження. Знаки державної

належності, знаки відмінності і предмети, що мають переважно суб'єктивну цінність, не можуть бути конфісковані у військовополоненого.

Грошові суми, що є у військовополонених, можуть бути відібрані у них тільки за розпорядженням офіцера і тільки після того, як у спеціальному реєстрі будуть зазначені розміри цих сум і дані про їхніх власників, та останнім буде видана розписка, на якій будуть розбірливо написані ім'я, звання і військова частина особи, що видала цю розписку [3].

6. *Право на гідні умови життя, належне харчування та житло, медичне забезпечення.*

Інтерновані військовополонені можуть бути розміщені тільки у приміщеннях, що перебувають на суші і надають повні гарантії щодо гігієни і збереження здоров'я. Удень табори для військовополонених, коли це уможливлюють умови військового характеру, мають бути позначені літерами «PW» або «PG», розташованими так, щоб їх чітко було видно з повітря [4].

Приміщення, призначені військовополоненим для індивідуального або колективного користування, повинні бути повністю захищені від вологості, мати достатнє опалення й освітлення, особливо у проміжок часу між настанням темряви і годиною увімкненого світла. Повинні бути передбачені усі протипожежні заходи. У тих таборах, де поряд із чоловіками перебувають військовополонені жінки, для них повинні бути забезпечені окремі приміщення для сну.

Основний добовий раціон харчування має бути достатнім за кількістю, якістю і розмаїтістю для того, щоб підтримувати задовільний стан здоров'я військовополонених і не допускати втрати ваги або хвороб, що спричиняється недостатністю харчування. Військовополоненим повинна доставлятися питна вода у достатній кількості. Паління тютюну повинно бути дозволене. Одяг, білизна і взуття видають військовополоненим у достатній кількості, з врахуванням кліматичних умов місцевості, у якій перебувають військовополонені. Регулярна заміна і ремонт цих предметів забезпечуються державою, яка їх утримує [4].

Держава, що утримує військовополонених, зобов'язана дотримуватись усіх заходів гігієни, необхідних для забезпечення чистоти і сприятливого для здоров'я стану таборів та для запобігання виникненню епідемій. В усіх таборах, де є жінки-військовополонені, повинні надаватися окремі санітарні умови.

Кожен табір повинен мати відповідний лазарет. У разі потреби улаштовуються ізолятори для заразних і душевнохворих. Військовополонені, що страждають на важку недугу, або стан здоров'я яких вимагає спеціального лікування, хірургічного втручання і госпіталізації, повинні бути прийняті у будь-яку прийнятну військову або цивільну медичну установу, навіть якщо їхня репатріація очікується у близькому майбутньому. Особливі умови створюються для догляду за інвалідами, зокрема незрячими [4].

Медичні огляди військовополонених проводяться не рідше одного разу на місяць. Під час них треба перевіряти і зазначати вагу кожного військовополоненого. Метою оглядів є перевірка загального стану здоров'я, харчування і чистоти військовополонених, а також виявлення заразних хвороб (особливо туберкульозу, малярії і венеричних хвороб).

7. *Право на сповідування релігії.*

Військовополоненим надається повна свобода для виконання обрядів релігії, включаючи відвідування богослужінь, за умови дотримання ними дисциплінарного порядку, введеного військовою владою. Для релігійних служб мають відводитися належні приміщення.

8. *Право на належні умови праці та право на відпочинок.*

Держава, яка утримує військовополонених, може використовувати працездатних осіб як робочу силу із урахуванням їх віку, статі, звання, а також фізичних здатностей, зокрема для того, щоб підтримувати їх у належному фізичному і моральному стані. Від військовополонених унтерофіцерів можна вимагати тільки здійснення нагляду за військовополоненими. Їх не можна у жодному разі змушувати до роботи [4].

Військовополонені можуть бути притягнені у примусовому порядку тільки до виконання тих робіт, що належать до нижчеперелічених категорій: а) сільське господарство; б) видобувні або обробні галузі промисловості, за винятком металургійної, машинобудівної і хімічної промисловості, а також до громадських робіт і будівництва, що мають військовий характер; в) роботи на транспорті або вантажно-розвантажувальні роботи; г) торговельна діяльність, мистецтво і ремесло; д) роботи з домашнього господарства; ж) комунальні послуги, що не мають військового характеру або призначення.

Тривалість робочого дня військовополонених, включаючи час, необхідний для дороги на роботу і назад, не повинен перевищувати тривалості робочого дня, установленого для зайнятих на тій самій роботі цивільних працівників цього району. Військовополоненим повинен надаватися відпочинок усередині робочого дня принаймні на одну годину. Крім того, військовополоненим додатково надається безперервний 24-годинний відпочинок один раз на тиждень, переважно в неділю або в день відпочинку, установлений на їхній батьківщині. Кожному військовополоненому, що проробив рік, надається безперервна восьмиденна відпустка зі збереженням плати. Держава, що утримує військовополонених, повинна їм усім щомісяця виплачувати аванс, що залежить від військового звання.

9. *Право на зв'язок з сім'єю, переписку та отримання кореспонденції.*

Кожен військовополонений з моменту узяття його у полон або не пізніше як через тиждень після його прибуття у табір, навіть якщо це транзитний табір, повинен одержати можливість надіслати безпосередньо своїй родині, а також Центральному Агентству у справах військовополонених поштову картку, з повідомленням про узяття у полон, про стан свого здоров'я із вказівкою своєї адреси. Військовополоненим повинно бути дозволено як відправляти, так і одержувати листи і поштові картки. Якщо держава, яка утримує полонених, вважає за необхідне обмежити цю кореспонденцію, повинна дозволяти відправлення принаймні двох листів і чотирьох карток на місяць.

Військовополоненим має бути дозволено одержувати поштою індивідуальні або колективні посилки, зокрема, продукти харчування, одяг, медикаменти та інші предмети.

10. *Право на справедливий суд.*

Якщо у законах, статутах або наказах держави, яка тримає полонених у полоні, оголошуються злочинними дії, вчинені військовополоненими, але ті самі дії не спричиняють покарання, якщо вони зроблені особами, що належать до складу збройних сил держави, яка тримає їх в полоні, то у такому випадку на військовополонених будуть накладені лише дисциплінарні стягнення. Науковці вважають, що основний принцип призначення покарань – принцип поблажливості.

Надзвичайно важливими у поводженні з військовополоненими є принцип здійснення судочинства тільки

судами. Тільки військові суди можуть судити військовополоненого, однак держава, яка тримає людей у полоні, може надати спеціальне право цивільним судам судити цих осіб.

Отже, досліджені нами основні права військовополонених гарантуються на міжнародному та національному рівнях, зобов'язують сторін збройних конфліктів захищати і поважати їх права, і встановлюють найсуворішу відповідальність за їх порушення.

Підсумуємо: нами окреслено основні межі допустимої відповідно до норм міжнародного гуманітарного права поведінки по відношенню до військовополонених, але відкритим залишається питання щодо дотримання угод, поваги до основних прав людини й прав українських військовополонених, які потрапили в полон до країни-агресора.

Список використаних джерел

1. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р.: ратифіковано із застереженнями Указом ПВР УРСР від 03 липня 1954 р. (у редакції від 08 лютого 2006 р.). База даних «Законодавство України». URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_153.

2. Закоротько І., Короткий Т. Як Україна забезпечує права військовополонених. 29 берез. 2022. URL: https://zn.ua/LAW/narushaet-li-ukraina-prava-rossijskikh-voennoplennykh.html

3. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: наказ Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text.

4. Жаровська І. М. Проблеми впровадження міжнародних стандартів у сферу прав військовополонених. 2015. URL: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/2585/vnulpurn201581357.pdf.

5. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів міжнародного характеру (Протокол I): Міжнародний документ від 8 червня 1977 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua: Документ 995.911.

Брисковська Оксана Миколаївна,
провідний науковий співробітник
наукової лабораторії з проблем протидії
злочинності навчально-наукового
інституту № 1 Національної академії
внутрішніх справ, кандидат юридичних
наук, старший науковий співробітник

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СТАТУСУ КОМБАТАНТІВ

Комбатанти мають право на статус військовополоненого, який надає ряд гарантій і прав за Гаазькою конвенцією IV 1907 року (ГК IV), Женевською конвенцією III 1949 року (ЖК III), Додатковим протоколом I 1977 року (ДП I) і звичаєвим міжнародним гуманітарним правом (МГП). Комбатант у перекладі з французької – «той, що воює». У міжнародному збройному конфлікті – як у війні Росії з Україною – це люди, які належать до збройних сил держав, що перебувають у стані війни.

Привілеєм комбатанта є відсутність покарання у зв'язку із законною участю у бойових діях. Якщо вони порушують закони та звичаї війни, а також інші норми міжнародного права, їх можуть судити за конкретні воєнні злочини. Особа має право брати участь у військових діях, і у разі затримання їх ворогом, користуватися правовим захистом. Знищення особового складу противника не є звичайним умисним вбивством, оскільки комбатант виступає від імені держави, іншими словами – діє як її агент і користується її імунітетом [1].

Статус комбатантів мають особи зі складу збройних підрозділів, що виконують вимоги, висунуті до них статтею 1 Гаазькою конвенцією IV 1907 року (ГК IV) та статтею 4 Женевською конвенцією III 1949 року (ЖК III) (за ЖК III він формально поширюється лише на членів неінкорпорованих до збройних сил ополчень та добровольчих загонів, але де-факто і на регулярні збройні сили та інкорпоровані формування):

– ними командує особа, яка відповідає за своїх підлеглих;

– вони мають постійний відмітний знак, добре розпізнаваний на відстані;

– вони носять зброю відкрито;

– вони здійснюють свої операції згідно із законами та звичаями війни.

Законними учасниками збройних конфліктів (комбатантами) є добровольці. Вони вправі приймати участь у військових діях воюючих сторін.

Ті особи, які входять до складу збройних сил, але за їх призначенням та роллю у військовій організації на них не покладаються функції безпосередньої участі у військових (бойових) діях (наприклад, військові інтенданти, юридичні радники, військові журналісти), теж вправі братися за зброю, так як є комбатантами. Виняток – особи медичного і духовного персоналу. Не вважаються військовополоненими, однак користуються пільгами та захистом, передбаченими 33 Женевською конвенцією III 1949 року (ЖК III) особи зі складу медичного та духовного персоналу, затримані державою, що тримає в полоні, з метою надання допомоги військовополоненим. Також їм забезпечують усі можливості для надання медичної та духовної допомоги військовополоненим.

У Пункті 2 ст. 43 Додаткового протоколу Женевських конвенцій від 12.08.1949 р. Визначено, що особи, які входять до складу збройних сил сторони, що перебуває в конфлікті (крім медичного і духовного персоналу), є комбатантами, тобто вони мають право брати безпосередню участь у воєнних діях.

З цього випливає, що некомбатантами є медичний персонал і представники духовенства. Таким чином, у вказаному документі конкретизовано положення, яке дозволяє відрізняти комбатантів від некомбатантів, а саме: наявність права приймати безпосередню участь у воєнних діях, перебуваючи у складі збройних сил, а не причетність до процесу ведення війни.

Найманці, згідно з Женевськими конвенціями, беруть участь у збройному конфлікті незаконно, і їх можна судити за сам факт такої участі. Вони – не громадяни і не військовослужбовці воюючої держави, і це їхня головна відмінність від комбатантів. Довести факт найманства в такому конфлікті – дуже складно, в Женевських конвенціях є чіткі критерії, за якими можна визначити найманця. По-перше, це іноземець, який воює на території держави, де він не живе, й завербований спеціально для участі у збройному конфлікті. Інша ключова умова полягає у тому, що найманець воює у відриві від регулярних військ, не належить до їхнього особового складу. Це означає, що іноземці, які вступили до Міжнародного легіону та воювали у складі полку «Азов», теж не можуть вважатися найманцями.

В Україні є Міжнародний легіон у якому воюють іноземні громадяни, але за контрактом, це не найманці, вони отримують військовий квиток, який замінює їм посвідку на проживання, і в

майбутньому можуть претендувати на українське громадянство. У Міжнародному легіоні воюють не найманці, а контрактники – це структурний підрозділ збройних сил України. Статус комбатанта для них презюмується, і доводити це не потрібно [2].

Отже, комбатант – це особа, яка має законне право брати участь у воєнних діях (наділена правом вбивати); не може бути притягнута до відповідальності за участь у воєнних діях; є військовою ціллю супротивника; у випадку потрапляння у полон отримує статус військовополоненого і захищається Женевською конвенцією III; якщо статус викликає сумніви, то все рівно користується статусом військовополоненого до тих пір, доки його положення не буде визначеним. Інші особи (в т. ч. і цивільні) не мають права приймати участь у воєнних діях і за не законну участь у них можуть бути притягнуті до відповідальності [3, с. 133].

Для окремих випадків стаття 4 ЖК III визначає достатність виконання лише двох критеріїв (відкрите носіння зброї та дотримання законів і звичаїв війни) для того, щоб особи могли розраховувати на статус комбатанта та, як наслідок, військовополоненого. Це стосується жителів неокупованої території, які під час наближення ворога озброюються, щоб чинити опір силам загарбника, не маючи часу сформуватися в регулярні війська, за умови, що вони носять зброю відкрито й дотримуються законів і звичаїв війни**.**

Окрім комбатантів, відповідно до статті 3 ГК IV та статті 4 ЖК III статус військовополонених поширюється на цивільних осіб, які супроводжують збройні сили, наприклад цивільних осіб з екіпажів військових літаків, військових кореспондентів, постачальників, особовий склад робочих підрозділів або служб побутового обслуговування збройних сил тощо. Також цей статус може стосуватися інших цивільних осіб, таких як члени екіпажів суден торговельного флоту, зокрема капітанів, лоцманів та юнг, і екіпажів цивільних повітряних суден сторін конфлікту.

Не можуть вважатися цивільними особи, які належать до особового складу збройних сил, ополчення, добровольчих загонів, організованого руху опору, та жителі не окупованих територій, які озброюються під час наближення ворога, за умови, що вони носять зброю відкрито й дотримуються законів і звичаїв війни. У разі сумніву щодо того, чи є яка-небудь особа цивільною особою, вона вважається цивільною особою.

А тому можна стверджувати, що кордон розрізнення між цивільними та комбатантами є досить розмитим. З моменту коли цивільна особа бере до рук зброю та носить її відкрито, вчиняє будь-які дії згідно із законами та звичаями війни, вона втрачає захист від нападу і вбивство такої особи не може вважатися воєнним злочином так як особа втрачає статус «цивільного». Навіть разова участь у будь-яких операціях у контексті воєнного конфлікту робить особу легітимною ціллю для ураження з боку ворожої сторони [4].

Комбатанти в полоні мають право на статус військовополоненого. Комбатанти непідсудні, виходячи з усіх конвенцій, які підписала, в тому числі Росія. Статус військовополоненого – це передусім дарування життя. Військовополонених не карають, з них не знущаються, навпаки – гарантують нормальне ставлення та захист. Женевські конвенції або «Чотири Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 року» – унікальні міжнародні договори, що були визнані всіма державами світу після Другої світової війни. Третя Женевська конвенція стосується захисту військовополонених.

Список використаних джерел

1. Прокопренко С. Правовий статус під час війни: що дозволено та заборонено робити військовим і цивільним? URL: https://dejure.foundation/tpost/4hj1lpgdp1-pravovii-status-pd-chas-vini-scho-dozvol.

2. Комбатанти, найманці, добровольці. Хто це і яка між ними різниця? *BBC NEVS Україна* 16 лип 2022. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/features-62191991.

3. Остафійчук Л.А Поняття «збройні сили» і «комбатант» у міжнародному гуманітарному праві: матеріали V Міжнародного правничого форуму Права людини та публічне врядування в сучасних умовах, (10 червня 2022 р., Чернівці) Чернівці, 2022 С. 131–134.

4. Женевська конвенція та ЗУ: що буде з військовополоненими російсько-української війни URL: https://galinfo.com.ua/articles/zhenevska_konventsiya_ta_zu_shcho_bude_z_viyskovopolonenymy_rosiyskoukrainskoi_viyny_388145.html.

Бурак Марія Василівна,
старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

УРЕГУЛЮВАННЯ МЕХАНІЗМУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБМІНУ ОСІБ ЯК ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

Ураховуючи складну ситуацію, яка склалася у зв'язку з вторгненням російської федерації на територію України та введенням воєнного стану на всій території України, нагальною постала потреба оперативно вирішувати питання щодо обміну обвинувачених або засуджених осіб як військовополонених, а також у врегулюванні суспільних відносин в частині спеціального кримінального провадження.

Так, 19.08.2022 набув чинності Закон «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених» № 2472-IX від 28.07.2022 р. Зокрема, ст. 3 КПК України було доповнено п. 28, відповідно до якої у кримінальному провадженні з'являється новий суб'єкт – особа, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого. Ним є будь-яка особа, яка має процесуальний статус підозрюваного, обвинуваченого, засудженого та яка включена відповідним уповноваженим органом до списку для обміну як військовополонений [1]. Хоча КПК України не виділяє окремої норми щодо процесуального статусу такої особи, аналіз норм, які змінені та якими доповнений КПК України, згідно з вищезазначеним законом, дає підстави стверджувати, що ці положення поширюються виключно на зазначеного суб'єкта.

Доцільно зауважити, що порядок здійснення обміну військовополоненими є інформацією з обмеженим доступом, відтак проаналізувати зазначену процедуру та її співвідношення з положеннями кримінального процесуального закону, на наше переконання, видається неможливим. Водночас, відповідно до п. 20^1 Порядку тримання військовополонених, затверджених Постановою КМУ від 05.04.2022 р. № 413 «Військовополоненому гарантується право на правову допомогу, конфіденційні юридичні консультації із захисником (захисниками) у кримінальному

провадженні, адвокатом (адвокатами), законним представником (законними представниками), який (які) представляє (представляють) особу під час розгляду справ у суді, у порядку, визначеному для осіб, які тримаються під вартою. У разі коли військовополонений є учасником кримінального провадження, йому гарантується можливість користуватися відповідними правами, визначеними Кримінальним процесуальним кодексом України» [1].

Разом з тим, відповідно до абз. 6 п. 6 Порядку тримання військовополонених «Якщо особа, яка потрапила в полон, не затримується як військовополонений та підлягає суду за правопорушення, пов'язане з воєнними діями, вона має право на статус військовополоненого перед судовим органом і на ухвалення рішення з цього питання. За наявності можливості згідно із застосовуваною процедурою зазначене рішення ухвалюється судом, що розглядає правопорушення. Представники держави-покровительки мають право бути присутніми на такому судовому розгляді, якщо він в інтересах державної безпеки не відбувається на закритому судовому засіданні. У такому разі держава-покровителька повідомляється відповідним чином» [1]. Утім, такого порядку у КПК України наразі не передбачено. Як слушно зазначають І. В. Гловюк та Г. К. Тетерятник, вказана нормативна прогалина повинна бути усунута.

Беручи до уваги те, що законодавець відмовився від пропонованої ідеї закриття кримінального провадження щодо осіб, як видаваємих або виданих військовополонених, була потреба у процедурі, яка б забезпечувала притягнення їх до кримінальної відповідальності (у частині, яка не охоплюється імунітетом комбатанта). Такою процедурою було обране спеціальне (заочне, in absentia) провадження, а також зупинення досудового розслідування та судового провадження [1]. Відтак законом № 2472-IX, ч. 2 ст. 297^1 КПК України доповнено новим абзацом. Таким чином, новою підставою для зупинення досудового розслідування є прийняття уповноваженим органом рішення про передачу підозрюваного для обміну як військовополоненого та підозрюваним надано письмову згоду на проведення такого обміну. Відповідно, зупинене досудове розслідування відновлюється постановою слідчого, прокурора, якщо обмін підозрюваного як військовополоненого проведено або такий обмін не відбувся. Утім, з приводу цих норм слід висловити певне зауваження стосовно потреби у зупиненні, якщо можливе застосування спеціального досудового

розслідування. Оновлене спеціальне досудове розслідування здійснюється на підставі ухвали слідчого судді у кримінальному провадженні щодо злочину, вчиненого підозрюваним, стосовно якого уповноваженим органом прийнято рішення про передачу його для обміну як військовополоненого та такий обмін відбувся. При цьому, судячи з формулювань ст.ст. 297^1 та 297^2 КПК України, на цей різновид спеціального досудового розслідування ті обмеження, які встановлені абзацом першим ч. 2 ст. 297^1 КПК України, не поширюються, у тому числі стосовно вичерпного переліку злочинів.

Як зазначає Є. Пеліхос, для практичного застосування нової процесуально-правової конструкції очевидно слід звертати увагу на перший абзац ч.2 ст. 297^1 КПК України, яка містила і містить основні елементи правової конструкції для забезпечення надання слідчим суддею дозволу на здійснення спеціального досудового розслідування [2].

Так, ч. 2 ст. 297^1 КПК України містить вичерпний перелік злочинів та відповідних статей КК, при підозрі у скоєнні яких може бути розпочато спеціальне досудове розслідування. Крім того, обов'язковою умовою надання дозволу на здійснення спеціального досудового розслідування є переховування підозрюваного від органів слідства та суду на тимчасово окупованій території України, на території держави, визнаної Верховною Радою державою-агресором, з метою ухилення від кримінальної відповідальності та/або оголошення підозрюваного у міжнародний розшук, якщо він знаходиться не території іншої країни.

Натомість, новий абз. 2 ч. 2 ст. 297^1 КПК України передбачає проведення спеціального досудового розслідування відносно особи, щодо якої уповноваженим органом прийнято рішення про передачу його для обміну як військовополоненого та такий обмін відбувся.

Видається, що цей новий абзац ч. 2 ст. 297^1 КПК України встановлює геть інші підстави для заочного розслідування. До прикладу, відносно таких осіб тепер не діє обмеження щодо кваліфікації його дій лише за вказаним у першому абзаці ч. 2 ст. 297^1 КПК України переліком злочинів. Єдиною по суті підставою для такого провадження є факт обміну військовополонених.

Власне тому повністю погоджуємося з цією ініціативою законодавця в контексті необхідності здійснення правосуддя та забезпечення принципу невідворотності покарання. Натомість,

віднесення цього порядку до спеціального досудового розслідування, яке має на меті здійснення правосуддя щодо осіб, які саме переховуються від слідства та суду, на переконання Є. Пеліхоса є помилковим, зокрема з точки зору юридичної техніки та дотримання прав людини [2].

У такому випадку, доцільним було б виведення цих проваджень в окрему категорію КПК з формулюванням усіх необхідних правових умов задля забезпечення реалізації особою прав передбачених законами України та міжнародними правовими актами, зокрема права на захист. Наприклад, доречним було б передбачити надання письмової згоди особи на здійснення відносно нього кримінального провадження за його відсутності після здійснення обміну. Зокрема в ч. 2 ст. 7 КПК України передбачено, що зміст та форма кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (*in absentia*) повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, зазначеним у частині першій цієї статті, з урахуванням особливостей, встановлених законом. Сторона обвинувачення зобов'язана використати всі передбачені законом можливості для дотримання прав підозрюваного чи обвинуваченого (зокрема, прав на захист, на доступ до правосуддя, таємницю спілкування, невтручання у приватне життя) у разі здійснення кримінального провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого (in absentia) [2].

Утім, тут маємо зовсім іншу ситуацію, ніж класичне спеціальне досудове розслідування. Так, по-перше, підозрюваний, який йде на обмін військовополонених, фактично не переховується від органів слідства та суду, які самі ж і надають відповідний дозвіл на його виїзд в іншу країну. По-друге, особа має право використати всі передбачені законом засоби захисту від кримінального обвинувачення, для цього така особа має надати власну згоду на здійснення розслідування без його участі, а також зазначити відомості про уповноваженого такою особою захисника [2]. Тому, для забезпечення прав такого підозрюваного було б слушним доповнити КПК України положенням про проведення кримінального провадження в загальному порядку, але з використанням засобів відеоконференцзв'язку. Таке положення законодавства цілком відповідало б завданням кримінального провадження, оскільки до здійснення обміну військовополонених такого підозрюваного

можна допитати та провести за його участю всі інші необхідні слідчі дії. При цьому, перед обміном такий підозрюваний особисто може подати прокурору (слідчому) або суду заяву про бажання продовжити здійснення кримінального провадження за його участі для чого заздалегідь встановити з ним офіційний канал відеоконференцзв'язку.

Крім цього, необхідним є роз'яснення положень абз. 6 п. 6 Порядку тримання військовополонених щодо визнання особи, яка вчинила злочин, але не була затримана як військовополонений, військовополоненим за рішенням суду та визначення на нормативному рівні такої процедури. У свою чергу, І. В. Главюк та Г. К. Тетерятник вбачають за логічне доповнити КПК України нормами, які визначають специфіку проведення допиту військовополоненого, а також нормами, які відображають гарантії та особливості процесуальної діяльності, пов'язаної із речами і документами військовополоненого, який є учасником кримінального провадження. Водночас, деякі техніко-юридичні формулювання можуть викликати складнощі у тлумаченні та правозастосуванні. Системний аналіз вказує, що все ж спеціальне досудове розслідування також має здійснюватися за переліком злочинів у ст. 297^1 КПК України, проте, зважаючи на новизну процедури, у разі, якщо задум законодавця був інший, ці усі положення мають бути уніфіковані.

Відтак переконані, що сьогодні як ніколи важливим завданням для законодавців, вчених та практиків є гармонізація та наближення України до правових стандартів країн Європейського Союзу.

Список використаних джерел

1. Главюк І. В., Тетерятник Г. К. Питання унормування належної правової процедури кримінального процесуального забезпечення обміну військовополонених. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 8/2022. С. 478–483. URL: http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4944/1/ %96.pdf.

2. Заочні провадження щодо військовополонених: що слід виправити. *Закон і Бізнес*. Обмін під слідством. URL: https://zib.com.ua/ua/153161.html.

Вартилецька Інна Анатоліївна,
професор кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент

ЗЛОЧИННІ ДІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ, ЯКИЙ ПЕРЕБУВАЄ В ПОЛОНІ (СТ. 431 КК УКРАЇНИ): ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УМОВАХ ФІЗИЧНОГО АБО ПСИХІЧНОГО ПРИМУСУ ЩОДО ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНОГО

Як проголошує Конституція України, «Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України. Громадяни відбувають військову службу відповідно до закону» [1]. Забезпечення внутрішньої й зовнішньої безпеки України є актуальною проблемою держави. За сучасних умов, коли Україна тримає оборону і захищається від агресії, збройного нападу сусідньої держави, питання правового забезпечення ефективної діяльності Збройних сил України, протидії посяганням на встановлений порядок несення військової служби набуває особливої актуальності та обґрунтованості.

Загрозу інтересам держави та безпеці її громадян становить як вся сукупність військових кримінальних правопорушень (правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби) так і прояв кожного з них. Видовим об'єктом кримінальних правопорушень проти порядку виконання військового обов'язку в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, передбачених ст.ст. 427–432 КК України, є та частина суспільних відносин порядку несення або проходження військової служби, посягання на які передбачає підвищену суспільну небезпеку не тільки для військового правопорядку, але і для захисту України від зовнішніх ворогів, є тяжкими злочинами і за своїм спрямуванням посягають на кілька об'єктів «за горизонталлю» [2, с. 109].

Так, у випадках вчинення злочинних дій військовослужбовцем, який перебуває в полоні, під загрозу заподіяння шкоди поставлені суспільні відносини, які регламентують порядок виконання обов'язків військової служби під час полону, а також життя, здоров'я, честь, гідність особи.

Стаття 431 КК України регламентує підстави кримінальної відповідальності за добровільну участь військовослужбовця, який перебуває в полоні, у роботах, що мають військове значення, або в

інших заходах, які завідомо можуть заподіяти шкоду Україні або союзним з нею державам, за відсутності ознак державної зради, а також за вчинення ряду інших суспільно небезпечних діянь.

Потерпілим від злочинних дій, як і суб'єктом таких дій, є військовополонені. Як зазначено в п. А ст. 4 Женевської конвенції «Про поводження з військовополоненими» від 12 серпня 1949 р. військовополоненими є особи, які потрапили в полон до супротивника й належать до однієї з таких категорій: особовий склад збройних сил сторони конфлікту, члени ополчення або добровольчих загонів, які є частиною цих збройних сил; члени інших ополчень та добровольчих загонів, які належать до однієї зі сторін конфлікту, а також інші особи, зазначені в Конвенції. Тобто військовополоненими можуть бути не тільки військовослужбовці, а і інші особи, які потрапили в полон (під владу військового супротивника) [3].

Злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні, можуть полягати в добровільній участі такого військовослужбовця у роботах, що мають військове значення, або в інших заходах, які завідомо можуть заподіяти шкоду Україні або союзним із нею державам, за відсутності ознак державної зради (ч. 1); в насильстві над іншими військовополоненими або в жорстокому поводженні з ними з боку військовополоненого, який перебуває на становищі старшого (ч. 2); у вчиненні військовослужбовцем, який перебуває в полоні, дій, спрямованих на шкоду іншим військовополоненим, із корисливих мотивів або з метою забезпечення поблажливого до себе ставлення з боку ворога (ч. 3).

Вчинення будь-якої із зазначених дій утворює склад злочину. Женевська конвенція «Про поводження з військовополоненими» забороняє залучати військовополонених до робіт, що мають військове значення (від таких робіт військовополонені мають право відмовитися).

Обов'язковою ознакою злочинного діяння у таких формах як участь у роботах, що мають військове значення; участь в інших заходах, які можуть заподіяти шкоду Україні або союзним з нею державам, є добровільний характер такої участі.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочинних дій військовослужбовця, який перебуває в полоні, є період його вчинення. Це час перебування особи в полоні, тобто перебування під владою військового супротивника, що унеможливлює повернення на батьківщину. Перебування в полоні починається з моменту, коли особа потрапила під владу військового

супротивника, і є закінченим з моменту її звільнення з-під такої влади та повернення до своєї країни [4, с. 1042].

Діяльність особи являється добровільною за відсутності примусу та за наявності можливості ухилитися від вчинення таких дій.

Розглядаючи добровільний характер вчинення суспільно небезпечного діяння, необхідно проводити розмежування між ситуацією, коли військовополонений перебуває в умовах фізичної та психологічної комфортності, відчуває достатню захищеність, тобто виключення реальних небезпек для свого життя, здоров'я, інших прав і цінностей. І обставинами, які свідчать про наявний фізичний або (та) психічний примус, які і обумовлюють вчинення особою дій з ознаками злочину.

Знаходження особи в полоні створює специфічні умови, які позбавляють її відчуття безпеки. Особа апріорі обмежена в своєму праві на свободу пересування, вибору місця перебування, позбавлена контактів та підтримки з боку рідних, близьких.

В таких умовах фіксуються випадки, коли військовополонений, хоча і усвідомлював суспільну небезпечність своєї поведінки і передбачав шкідливі наслідки цього, однак, перебуваючи під впливом фізичного чи психічного примусу, потрапляв під дію обставин, які, в одних випадках, були для нього непереборними, а в інших – обмежували свободу його волевиявлення щодо вчинення певних дій.

Якщо військовополонений вчиняє дії з ознаками злочину, які заподіюють шкоду правоохоронюваним інтересам, перебуваючи під безпосереднім впливом фізичного примусу, то будь-яка добровільність поведінки особи відсутня. А значить вчинене необхідно розглядати в межах обставин, які виключають кримінальну протиправність діяння, тобто не являються кримінальним правопорушенням (ч. 1 ст. 40 КК України).

Безумовне звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставі ст. 40 КК України можливе лише в разі застосування непереборного фізичного примусу, внаслідок якого ця особа була позбавлена можливості контролю над своєю поведінкою, не могла керувати своїми діями.

Всі негативні шкідливі наслідки від вчинення дій військовополоненим під фізичним примусом повинні бути поставлені в вину тим особам, які застосували такий фізичний примус. Такими можуть бути охоронці, співробітники спецслужб, військовослужбовці воєнних формувань ворога, інші військовополонені, тощо.

Питання щодо кримінальної відповідальності військовополоненого за заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам, при вчиненні дій з ознаками протиправності, якщо застосований фізичний примус не являвся непереборним, тобто особа зберігала можливість керувати своїми діями, є більш складним і може бути вирішено по різному. Аналогічно вимагає всебічного глибокого аналізу ситуація, коли військовополонений перебуває під психічним примусом.

Проявами психічного примусу являється погроза застосування до військовополоненого фізичного насильства, заподіяння матеріальної або моральної шкоди (такими, зокрема, є погроза вбивством, заподіянням тілесних ушкоджень, сексуальним насильством, погроза знищенням або пошкодженням майна, тощо) із метою спонукати її вчинити кримінальне правопорушення [5, с. 1004].

Одним із проявів такого примусу може бути погроза поширити неправдиву інформацію про добровільне співробітництво військовополоненого з ворогом, вчинення державної зради, погроза поширити відомості, що ганьблять особу.

Особливість психічного примусу полягає в тому, що особа зберігає контроль над своєю поведінкою, приймає рішення на власний розсуд, хоча і обмежена в своїх можливостях керувати своїми діями, може перебувати у стані стресу, психоемоційного кризу, відчувати паніку, безпомічність та вважати що знаходиться у безвихідному для неї становищі.

Питання оцінки стану військовополоненого, який вчиняє певні дії з ознаками злочину, є важливим. Саме відповідь на нього і дасть можливість констатувати, була поведінка особи добровільною вона перебувала під переборним фізичним або психічним примусом. Наприклад, військовополонений під впливом побоїв або погрози йому вбивством повідомляє відомості щодо інших осіб, які перебувають в полоні, погоджується співпрацювати з ворогом. В таких випадках мова йде про примус, який утворює стан крайньої необхідності, то питання про кримінальну відповідальність за заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам вирішується за правилами статті 39 КК України. В іншому випадку військовополонений підлягає кримінальній відповідальності за заподіяну шкоду на загальних підставах, хоча вчинення кримінального правопорушення під впливом фізичного або психічного примусу повинно враховуватися як обставина, яка пом’якшує покарання (п. 6 ч. 1 ст. 66 КК України). Так вчинення військовополоненим вбивства інших військовослужбовців, які

перебувають в полоні, внаслідок погрози вбивством йому самому жодним чином не являється обставиною, яка виключає кримінальну протиправність діяння, і утворює склад особливо тяжкого злочину – вбивства.

Список використаних джерел

1. Конституція України: станом на 2 листоп. 2022 р.: URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80#Text.

2. Карпенко М.І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): теоретичні та прикладні аспекти: Монографія / За заг.ред. В.К. Матвейчука. Київ: ВНЗ «Національна академія управління», 2018. 420 с.

3. Женевська конвенція «Про поводження з військовополоненими» від 12 серпня 1949 р. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.

4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Грищук, А. В. Савченко та ін.]; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В.В. Чернєя. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

5. Баулін Ю. В. Фізичний або психічний примус як обставина, що виключає злочинність діяння. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 17: Кримінальне право. Харків, 2017. С. 1004–1005.

Вознюк Андрій Андрійович,
завідувач наукової лабораторії
з проблем протидії злочинності
навчально-наукового інституту № 1
Національної академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ У ЗВ'ЯЗКУ З ПРИЙНЯТТЯМ УПОВНОВАЖЕНИМ ОРГАНОМ РІШЕННЯ ПРО ПЕРЕДАЧУ ЗАСУДЖЕНОГО ДЛЯ ОБМІНУ ЯК ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНОГО: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

20 лютого 2014 р. зі збройною агресією російської федерації проти України розпочався міжнародний збройний конфлікт. З цього моменту виникла та продовжує існувати потреба в ефективному правовому механізмі обміну військовополонених задля якнайшвидшого повернення українських захисників, заручників та інших незаконно утримуваних осіб додому. Саме тому було розроблено та 28 липня 2022 р. прийнято Закон України

«Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених», який передбачає механізм передачі підозрюваного, обвинуваченого, засудженого для обміну як військовополоненого, проведення такого обміну та звільнення в подальшому засудженого від відбування покарання.

Зазначений механізм має три складники: *1) матеріально-правовий,* що визначає підставу, умови та наслідки такого звільнення (ст. 84-1 КК України – далі КК)[1]; *2) процесуально-правовий,* що встановлює особливості кримінального провадження у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого (застосування запобіжного заходу, зупинення та відновлення досудового розслідування, здійснення спеціального досудового розслідування, здійснення судового розгляду за відсутності обвинуваченого (*in absentia*), зупинення судового провадження тощо); *3) кримінально-виконавчий,* що стосується звільнення з-під варти особи, щодо якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, а також звільнення від відбування покарання таких засуджених.

Для звільнення від відбування покарання на підставі ст. 84-1 КК необхідне:

1) засудження особи;

2) прийняття уповноваженим органом рішення про її передачу для обміну як військовополоненого;

3) письмова згода особи на проведення такого обміну;

4) проведення обміну.

Особливість цього виду звільнення від відбування покарання полягає в тому, що обмін не завжди відбувається після засудження особи. Прийняття уповноваженим органом рішення про передачу особи для обміну як військовополоненого, а також надання письмової згоди особи на

[1] Детальніше зміст кримінально-правової норми про звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого (ст. 84-1 КК) у співавторстві з Є. О. Письменським розкрито у коментарі «Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану» [1, с. 51–64].

проведення такого обміну може відбуватися як до, так і після її засудження.

Можливі варіанти, коли:

1) особу засуджено, звільнено від відбування покарання на підставі ст. 84-1 КК, а потім обміняно як військовополоненого;

2) особу обміняно як військовополоненого, а потім засуджено та звільнено від відбування покарання на підставі ст. 84-1 КК.

Відтак, обмін може відбуватися на будь-якому етапі кримінального провадження та відбування покарання: починаючи від повідомлення про підозру до закінчення відбування покарання.

Аналіз елементів досліджуваного механізму звільнення від відбування покарання, свідчить про наявність ***серйозних недоліків,*** насамперед у матеріальній підставі його застосування.

1. Відсутність будь-яких елементів позитивної посткримінальної поведінки у звільненні від відбування покарання за ст. 84-1 КК.

У ст. 84-1 КК визначена єдина умова для звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого – письмова згода засудженого на проведення такого обміну.

Водночас законодавець не висуває жодних інших умов: ні визнання вини, ні щирого каяття, ні активного сприяння розкриттю злочину, ні добровільного відшкодування шкоди. Зрозуміло, що виконання таких умов до моменту звільнення від відбування покарання за ст. 84-1 КК, може суттєво ускладнити або унеможливити здійснення обміну. Тому потрібен диференційований підхід.

В одних випадках є сенс застосовувати до особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про її передачу для обміну як військовополоненого, безумовний вид звільнення. Наприклад, якщо її позитивна посткримінальна поведінка свідчить про щире каяття, активне сприяння розкриттю злочинів (насамперед важливе сприяння розкриттю злочинів, вчинених у зв'язку з агресією російської федерації). Як варіант для такої категорії осіб варто було б розробити особливі підставі застосування угоди про визнання винуватості.

Для інших випадків можливо доцільно розробити спеціальний вид звільнення від відбування покарання з випробуванням (доповнити КК ст. 75-1). Тобто для такої особи, яка вчинила злочин у зв'язку з агресією проти України, можна було б встановити іспитовий строк (наприклад, тривалістю від

одного до трьох років), протягом якого він не повинен вчиняти нового кримінального правопорушення і зобов'язаний виконати покладені на неї обов'язки, зокрема: відшкодувати шкоду, завдану кримінальним правопорушенням (якщо вона є і її не відшкодовано); активно сприяти розкриттю злочинів, насамперед, вчинених у зв'язку з агресією проти України. Після закінчення іспитового строку засуджений, який виконав покладені на нього обов'язки та не вчинив нового кримінального правопорушення, звільняється судом від призначеного йому покарання. Якщо засуджений не виконає покладені на нього обов'язки або вчинить нове кримінальне правопорушення суд направляє засудженого для відбування призначеного покарання. У разі вчинення засудженим протягом іспитового строку нового кримінального правопорушення суд призначає йому покарання за правилами, передбаченими в статтях 71, 72 КК. Звісно фізично затримати такого засудженого дуже складно, однак будуть підстави для притягнення його до кримінальної відповідальності та оголошення в міжнародний розшук. У такий спосіб можна буде принаймні частково попередити ситуації, коли наприклад, представники збройних сил держави-агресора, вільно виїжджатимуть за межі своєї держави. Або ж після перемоги України залишатимуться підстави для притягнення їх до реальної кримінальної відповідальності.

2. Можливість звільнення від відбування покарання на підставі ст. 84-1 КК будь-якого засудженого за будь-яке кримінальне правопорушення.

Звільненню від відбування покарання підлягає будь-яка категорія засуджених, що належить до осіб, щодо яких уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополонених, незалежно від громадянства, категорії вчинених діянь, попередніх фактів засуджень, характеристики особи, інших обставин.

Особливу стурбованість викликає можливість звільнення засудженого за вчинення ***будь-якого кримінального правопорушення*** незалежно від його ступеня тяжкості, а також виду та строку (розміру) призначеного покарання.

Експерти Головного юридичного управління Апарату ВРУ слушно звертають увагу на помилковість рішення уможливити застосування звільнення від відбування покарання, передбаченого

ст. 84-1 КК, без урахування тяжкості кримінального правопорушення та виду й розміру призначеного покарання. Таким чином суд, приймаючи рішення щодо звільнення від відбування покарання для обміну засудженого як військовополоненого, залишає поза увагою тяжкість кримінального правопорушення (наприклад, особливо тяжкі злочини проти миру та безпеки людства, за вчинення яких відповідно до ч. 5 ст. 49 КК не застосовуються строки давності притягнення до кримінальної відповідальності), вид і розмір призначеного покарання (наприклад, покарання у виді довічного позбавлення волі), а також будь-які інші обставини кримінального провадження (наприклад, повторне його вчинення). Виходить так, що формулювання підстав для звільнення від відбування покарання засудженої особи, стосовно якої прийнято рішення про передачу її для обміну як військовополоненого, не обмежується жодними запобіжниками, які за загальними правилами кримінального права притаманні, наприклад, інституту звільнення від кримінальної відповідальності чи інституту звільнення від відбування покарання [2].

3. Проблема досягнення мети покарання у результаті звільнення від відбування покарання за ст. 84-1 КК.

Звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого є особливим видом у національній системі кримінально-правових норм про звільнення від покарання та його відбування. Його застосування *не передбачає досягнення мети покарання:* ні кари, ні виправлення засуджених, ні запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами.

Воно зорієнтоване виключно на досягнення важливої соціально корисної мети – отримати внаслідок обміну осіб, які перебувають у полоні держави-агресора – це не лише військовополонені, але й заручники та інші особи, яких незаконно утримують.

Безумовно, ця мета має пріоритетне значення. Однак виникає запитання чи можливо її досягти в інший спосіб і наскільки виправдане застосування для забезпечення процесу обміну саме інституту звільнення від відбування покарання?

Є. Крапівін та М. Пашковський слушно звертають увагу на те, що якщо мова йде про військовополоненого, який

засуджений за вчинення міжнародних злочинів, зокрема воєнних, то чому він звільняється від покарання, а не передається для відбування покарання на території держави-агресора? Адже обов'язковість судових рішень говорить як про те, що вирок має бути неодмінно виконаний, так і те, що незалежно від фізичного доступу органів правосуддя до особи відбуття покарання неминуче [3].

На переконання цих же науковців, одним з можливих засобів розв'язання колізії інституту обміну із зобов'язаннями щодо переслідування міжнародних злочинів, коли російська федерація не надаватиме гарантій з виконання вироку щодо осіб, які приймаються, може бути інституалізація та застосування відстрочки виконання вироку щодо осіб, засуджених до позбавлення волі за вчинення міжнародних злочинів, у випадку їх обміну на інших осіб під час збройного конфлікту [3]. Зазначені визнають доречними І. В. Гловюк та Г. К. Тетерятник [4].

Така ситуація спонукає до пошуку шляхів вдосконалення досліджуваного механізму обміну підозрюваного, обвинуваченого, засудженого як військовополоненого з подальшим звільненням від відбування покарання. Можливо піти як шляхом удосконалення положень ст. 84-1 КК, так і застосування зовсім інших, не виключено, що й нових, кримінально-правових, а можливо, і кримінально-процесуальних інструментів. Питання кримінальної відповідальності осіб, які вчинили кримінальні правопорушення і щодо яких звернулася держава-агресор щодо обміну, слід вирішувати диференційовано залежно від категорії вчинених кримінально-протиправних діянь та суспільної небезпеки осіб, які їх вчинили, з урахуванням потреб обміну.

Список використаних джерел

1. Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану : наук.-практ. комент. / А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, Р. О. Мовчан, С. С. Чернявський та ін. ; за ред. А. А. Вознюка, Р. О. Мовчана, В. В. Чернєя. Київ : Норма права, 2022. 278 с.

2. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених : зауваження Головного юридичного

управління Апарату Верховної Ради України до проекту Закону України (реєстраційний № 7436-д від 25 липня 2022 р.). URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1416984.

3. Крапівін Є., Пашковський М. Обмін військовополонених і кримінальний процес: як уникнути безкарності? (аналіз законодавчих ініціатив). *Just Talk.* 15 черв. 2022 р. URL: justtalk.com.ua/post/obmin-vijskovopolonenih-i-kriminalnij-protses-yak-uniknuti-bezkarnosti-analiz-zakonodavchih-initsiativ.

4. Главюк І. В., Тетерятник Г. К. Питання унормування належної правової процедури кримінального процесуального забезпечення обміну військовополонених. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 478–483.

Галай Андрій Олександрович,
заступник начальника Департаменту з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції України, доктор юридичних наук, професор;
Третяк Наталія Миколаївна,
начальник відділу з питань екстрадиції та помилування засуджених осіб Департаменту з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції України

УЧАСТЬ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ В ПРОЦЕСІ ОБМІНУ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

Протягом останнього року періодично у медіа з’являються повідомлення на кшталт такого: «Відбувся черговий обмін. N українських військових і незаконно захоплених росією цивільних осіб повернулись до сімей».

Слово «обмін», ще десять років навіть не розглядалося як асоціація щодо людей, військовополонених. Проте сьогодні такі повідомлення викликають позитивний резонанс у суспільстві і однаково сприймаються українцями.

Хотілось би привернути увагу до процесу, що зазвичай не піднімається у постах про обміни: Державна кримінально-

виконавча служба України щоденною непомітною зовні працею сприяє обмінам і поверненню українських полонених.

Сприяє нелінійно – через роботу із російськими військовополоненими. Розповімо як.

По-перше гідним поводженням з полоненими. Мін'юст і в'язнична система уважно відпрацювали, щоб умови тримання та поводження з військовополоненими базувалися на вимогах норм міжнародного гуманітарного права, а усі претензії міжнародних організацій, що їх оцінюють – не залишалися без уваги. Цим ми показуємо приклад ворогу щодо поводження з нашими захисниками і віддаємо на обмін живих доглянутих людей.

Друге, на наш погляд, ще важливіше. Адже кожен обмін – це значна система переговорів з ворогом, а також точна і повна інформація – скільки у нас полонених, які вони (війська, звання, національність, стан здоров'я тощо). Саме на основі розробленої ДКВС формі ведуться усі реєстри полонених українських державних органів і ми ретельно ведемо такий щоденний облік та аналіз.

І третє, вирішальне. По кожному обміну відбуваються складні узгоджувальні процеси. Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими узгоджує обмін особи зі стороною ворога. Офіс Генерального прокурора дає дозвіл на обмін особи, якщо відсутнє кримінальне провадження або особу звільнено від відбування покарання для обміну як військовополоненого. ДКВС у взаємодії з Національною гвардією України узгоджує маршрути та організовує переміщення військовополонених, яких погоджено на обмін, а зрештою видає відповідальним за транспортування на обмін кожного полоненого, незважаючи на те, що їх тримають його у всіх регіонах України та організаційно супроводжує процес доставки на місце обміну.

Реєстри та обліки, листи, рішення. Вся ця інформація проходить через руки нашого персоналу і не варто говорити, що кожний такий факт і погодження є відповідальним, помилки неприпустимі, а швидкість опрацювання такої інформації мають значення для швидкості самих обмінів. Кожного обміну.

Гранкіна Валентина Ігорівна,
викладач кафедри кримінально-правових дисциплін факультету № 2 Криворізького навчально-наукового інституту Донецького державного університету внутрішніх справ;
Полковникова Ганна Сергіївна,
студент 411 навчальної групи факультету № 2 Криворізького навчально-наукового інституту Донецького державного університету внутрішніх справ

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ В УКРАЇНІ

На тлі розгортання повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну виникає низка проблем, пов'язаних з необхідністю переформатування й адаптації вітчизняної правової системи до умов військового стану. Окрім того активні бойові дії поруч зі звільненням тимчасово окупованих територій, призводять до захоплення великої кількості військовополонених, які відповідно до норм Третьої Женевської Конвенції потребують створення належних умов тримання і гарантування дотримання їх правового статусу. В цьому плані, зважаючи на рішучі намагання нашої держави відповідати європейським цінностям та принципам, виникає нагальна потреба в узгодженні й імплементації окремих положень норм міжнародного гуманітарного права щодо поводження з військовополоненими до національного законодавства.

З початком анексії Криму та окупації територій Донецької і Луганської областей простежується активізація уваги правників в напрямі удосконалення нормативно-правового забезпечення тримання військовополонених в Україні. Зокрема багато вітчизняних дослідників, таких як Т.І. Блистів, М.В. Грушко, І.М. Жаровська, Є.Л. Стрельцов, Д.А. Чижов, у власних наукових напрацюваннях розглядають аспекти статусу військовополонених не лише у загальному вигляді, а у тісному взаємозв'язку з дотриманням прав людини, вказуючи, що умови тримання військовополонених, головним чином, мають відповідати вимогам Женевської конвенції.

Відповідно до ст. 4 Женевської конвенції під військовополоненим розуміють осіб, які потрапили в полон до

супротивника та належать до категорій осіб визначених у цій статті, а саме: особовий склад збройних сил сторони конфлікту, а також члени ополчення або добровольчих загонів, які є частиною цих збройних сил; члени інших ополчень та добровольчих загонів, зокрема члени організованих рухів опору; члени особового складу регулярних збройних сил, які заявляють про свою відданість урядові або владі, що не визнані державою, яка їх затримує; особи, які супроводжують збройні сили, але фактично не входять до їхнього складу та інші [1]. Наразі вирішення питань щодо правового статусу військовополонених набуває найбільшої актуальності, оскільки кількість таких осіб зростає чи не щодня, внаслідок чого в Україні прийнято низку нормативно-правових актів, які конкретизують і врегульовують правові аспекти здійснення заходів щодо тримання і поводження з військовополоненими, визначають повноваження органів державної влади, підприємств, установ та організацій щодо організації поводження з військовополоненими та їх утримання в особливий період відповідно до норм міжнародного права та які передбачали б утворення спеціальних таборів для розміщення військовополонених.

Враховуючи виклики сьогодення, в поточному році прийнято Постанову Кабінету Міністрів України № 413 «Про затвердження Порядку тримання військовополонених», яка врегульовує питання створення та функціонування таборів для військовополонених. Однак у зв'язку зі складною логістикою доставка військовополонених до тилового табору з метою їх подальшого утримання можуть тимчасово тримати на ділянках, створених у виправних колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами утримання, середнього та максимального рівнів безпеки або навіть на ділянках, утворених у слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби [2]. Варто зазначити, що перебуваючи у таборах або установах тимчасового тримання військовополонених до здійснення репатріації, екстрадиції або обміну, останні користуються усіма правами, передбаченими Женевською Конвенцією, яка забороняє негуманне поводження з військовополоненими, насильство, репресалії, жорстке поводження і тортури. В цьому плані, як справедливо зазначає О. Корнєєва, держава, під владою і на триманні якої знаходяться військовополонені, несе повну відповідальність за їх тримання та поводження з ними [3, с. 246].

Вирішуючи питання щодо зайнятості військовополонених, то таким особам гарантується право на зайняття релігійною, інтелектуальною та фізичною діяльністю. Разом з тим полонених залучають до виконання певних видів робіт, зокрема у сільському господарстві, на промисловості (окрім металургійної, машинобудівної та хімічної галузей), до різних громадських, в тому числі й будівельних робіт, що не пов'язані з воєнним призначенням. Тож зазначена Постанова, на нашу думку, переслідує ціль створити умови відповідності норм національного законодавства положенням Глави ІІ Женевської Конвенції, закріплюючи права та обов'язки таких осіб, гарантуючи користування правом на продовольче, матеріально-побутове та медичне забезпечення.

Окремі положення щодо поводження з військовополоненими закріплено й на рівні Збройних Сил України. Зокрема Наказом Міністерства оборони України №164 від 23 березня 2017 року затверджено Інструкцію про порядок виконання військовими норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України [4], до розробки якої долучились спеціалісти з Міжнародного комітету Червоного хреста, що вказує на зацікавленість держави виконувати взяті на себе зобов'язання щодо дотримання Женевської конвенції. На наш погляд, Інструкція виконує завдання міжнародного гуманітарного права, роз'яснює особливості обмеження свободи військовополонених, правила, які застосовуються до осіб такої категорії, детально розглядає питання стосовно їх розміщення та тримання у охоронюваних таборах, а також про забезпечення у таких таборах військовополоненим організації харчування, надання медичної допомоги та розподіл для залучення до виконання робіт. Інструкція регламентує не лише права та обов'язки військовополонених, які змістовно співпадають з положеннями Женевської Конвенції, а й розглядають питання про накладення на таких осіб дисциплінарних стягнень у вигляді відбування позачергового наряду, штрафу або арешту.

З метою забезпечення найбільш цивілізованих підходів і способів вирішення питань, що повсякчас виникають у процесі утримання військовополонених Кабінетом Міністрів України внесено відповідні зміни до Постанови № 257 «Про утворення Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими» [5], зазначивши, що уряд гарантуватиме належне дотримання та виконання міжнародно-правових зобов'язань, які виникли внаслідок ратифікації Женевської

Конвенції, сприяючи координації діяльності всіх органів виконавчої влади, в тому числі й органів місцевого самоврядування і створених відповідно до закону військових формувань, у сфері вирішення проблемних питань, пов'язаних з поводженням з військовополоненими. При цьому уряд через Координаційний штаб вживає необхідних заходів як для обміну військовополонених, так і для організації зустрічі представників Штабу з родинами військовополонених, загиблих та зниклих безвісті.

Таким чином, зміст розглянутих підзаконних нормативно-правових актів свідчить про вдалі спроби України дотримуватися норм Женевської Конвенції шляхом наближення українського законодавства до вимог світової спільноти щодо додержання принципу гуманізму у питаннях поводження з військовополоненими, котрі перебувають на території України до моменту їх репатріації. Поруч з тим, з огляду на виклики сьогодення, питання практичної реалізації прав військовополонених вимагає здійснення подальших наукових досліджень з метою виконання вимог міжнародного гуманітарного права.

Список використаних джерел

1. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими. ООН; Конвенція, Угода, Положення від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153 .

2. Про затвердження Порядку тримання військовополонених: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.04.2022 р. № 413. *Офіційний вісник України.* 2022. № 31. Ст. 1649.

3. Корнєєва О. Правовий статус військовополонених: особливості захисту прав в умовах збройних конфліктів. *Підприємництво, господарство і право*, 2017. № 11. С. 244–248.

4. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: Наказ Міноборони України від 23.03.2017 р. № 164. *Офіційний вісник України,* 2017. № 61. Ст. 1886.

5. Про утворення Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2022 р. № 257. *Офіційний вісник України,* 2022. № 25. Ст. 1339.

Грига Марія Андріївна,
старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ІСТОРІЇ СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВІЙСЬКОВОГО ПОЛОНУ

У разі захоплення супротивником право на статус військовополоненого мають члени особового складу збройних сил сторони в конфлікті та інші законні комбатанти. Цей статус також надається за аналогією іншим категоріям осіб, зокрема захопленому супротивником медичному та духовному персоналу збройних сил. Правовий режим військового полону – один із найдетальніше кодифікованих інститутів міжнародного гуманітарного права. Його положення містяться насамперед у Женевській конвенції про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р. (ЖК ІІІ), багато з норм якої мають характер звичаєвих. Засадничі норми щодо поводження з військовополоненими ґрунтуються на принципі гуманності та містяться у ст. 12–16 ЖК ІІІ. Вони серед іншого передбачають, що: за поводження з військовополоненими відповідає держава, яка тримає в полоні (ст. 12); з військовополоненими слід поводитися гуманно та надавати їм усебічний захист (ст. 13); військовополонені за всіх обставин мають право на повагу до їхньої особи й честі (ст. 14); їм повинна надаватися безоплатна медична допомога (ст. 15); до них не можна застосовувати дискримінацію за критеріями, забороненими міжнародним правом (за ознаками раси, національності, релігії чи віросповідання, політичних переконань тощо) [1, с. 43].

Варто констатувати, що людство, історія якого нерозривно пов'язана з війнами, пройшло тривалий і непростий шлях до фіксації статусу військовополонених на рівні міжнародно-правових норм.

Вчені відмічають, що ще в давніх цивілізаціях Азії, Європи та Африки вже формувалися моральні та етичні норми, які визначили розвиток інституту воєнного полону в міжнародному праві, що дозволяє стверджувати про формування перших правил гуманного поводження з полоненими ще в давні часи [2, с. 20].

Якістю та обсягом регулювання поводження з полоненими різнився від давніх часів античний період. Втім

грецький і римський періоди у цьому контексті суттєво різнилися. Древні греки мали більш гуманістичний підхід до ведення війни. Так, за свідченнями історичних джерел, у Давній Греції було заборонено вбивати супротивника, який знімає шолом, демонструючи цим, що здається. Захоплених під час військових дій людей обмінювали або викупали, в найгіршому випадку – перетворювали на рабів. На відміну від грецького, римське суспільство відзначалося важким становищем полонених, якими ставали усі захоплені на ворожій території особи. Прикладом ставлення до військовополонених в Стародавньому Римі може слугувати практика їх постійного використання в гладіаторських боях. Таке ставлення було цілком логічним для римлян, адже війна була для них виконанням волі богів, і характер ведення військових дій не обмежувався жодними нормами.

Інститут викупу полонених був відомий і за часів Київській Русі. Так, в договорах князів Олега та Ігоря з Візантією 911 та 944 рр. передбачався викуп військовополонених як руськими, так і греками, до того ж при викупі враховувались індивідуальні особливості полонених. Так, за молодого воїна платили 10 золотників, за старого ратника – 5. Потрапляючи в статус рабів, військовополонені у Київській Русі з часом отримували земельні наділи, «усиновлювались» общиною, оскільки використання рабської праці в державі вважалось неефективним [3].

Етап феодального розвитку став переломним у поводженні з військовополоненими та сутності воєнного полону. По-перше спостерігається розвиток гуманітарних правил щодо полону шляхом неписаних домовленостей між воюючими сторонами, що призвело до започаткування морально-релігійних кодексів професійного вояка – лицарських правил ведення війни. По-друге, система перетворення полонених на рабів в античності поступово замінюється системою викупу полонених та встановлення обмінної системи. По-третє, ідеї християнської моралі та лицарства вплинули на формування перших міжнародних угод, якими закладався інститут захисту військовополонених [2, с. 25, 26].

Середньовіччя розглядають як перехідну фазу від моральних та етичних правил до правових норм. У XVIII–XIX ст. питання щодо військовополонених урегульовувались окремими міжнародними угодами.

Наступним етапом історії формування правил поводження з полоненими стало закріплення в національному законодавстві (військові статути, конституційне і кримінальне законодавство)

правил, що стосуються ведення військових дій та поводження з певними категоріями осіб. Першим французьким національним актом, в якому чітко був чітко зафіксований принцип гуманності, став Спеціальний декрет про полонених, прийнятий 4 травня 1792 р. на законодавчих зборах Франції, відповідно до якого вперше в історії Франції встановлювалась опіка нації над військовополоненими, вони опинялися під особливим захистом закону [2, с. 27].

Необхідність договірного міжнародно-правового регулювання воєнного полону збігається з готовністю держав до розробки відповідних норм лише в середині XIX ст. Значною мірою на цей процес вплинули ідеї французької буржуазної революції, в результаті якої загальновизнаним стає розмежування комбатантів і осіб, які ними не є, що зумовлює необхідність захисту військовополонених під час війни.

Становлення міжнародно-правового врегулювання статусу військовополонених нерозривно пов'язане із кодифікацією міжнародного гуманітарного права в цілому, розробкою спочатку національних актів щодо права війни, а згодом – міжнародних конвенцій. Визначальну роль у розвитку міжнародного гуманітарного права мав Наказ № 100 «Інструкція для командування армії Сполучених Штатів на полях битв» 1863 р. (т.зв. Кодекс Лібера, відомого американського філософа, політика, юриста німецького походження), який водночас був однією з найперших національних кодифікацій правил захисту військовополонених [4].

6 травня 1899 р. у Гаазі була скликана Перша конференція миру, в якій взяли представники 27 держав. Результатом роботи Конференції стало прийняття 29 липня 1899 р. Положення про закони та звичаї сухопутної війни, спеціальний розділ якого був присвячений правам та обов'язкам військовополонених. На думку низки юристів, основою цього документу став вищезгаданий Кодекс Лібера.

Ст. 3 Положення 1899 р. проголошувала, що кожний комбатант у випадку його захоплення неприятелем користується правами військовополоненого. Принципове значення мало положення про те, що військовополонені перебувають під владою ворожого уряду, а не окремих осіб або загонів, які захопили їх у полон. Уряд може інтернувати їх з метою недопущення до участі в подальших бойових діях, однак повинен поводитись з ними так само гуманно (ст. 4), як і з власними солдатами. Фіксується низка прав військовополонених. Так, дозволяється створення організацій

для надання їм допомоги, засновується довідкове бюро для встановлення зв'язку військовополоненого з рідними і близькими. Одночасно вказується, що військовополонені підкоряються законам, статутам і розпорядженням, діючим у державі, де вони знаходяться в полоні (ст. 8) [5].

Для продовження кодифікації та розвитку законів та звичаїв війни, з урахуванням не врахованих у попередній конференції потреб, 15 червня 1907 р. була скликана Друга міжнародна конференція миру в Гаазі за участю 44 держав. Під час конференції були прийняті 13 конвенцій, одна Декларація та Заключний акт – іншими словами, був прийнятий Звід міжнародно-правових норм, які закріплювали закони та звичаї війни, визнані тогочасним світовим співтовариством. 18 жовтня 1907 р. була прийнята нова Конвенція про закони і звичаї війни (IV), яка переглянула попередню Гаазьку конвенцію 1899 р. та частково уточнила деякі норми, які й до тепер залишаються невід'ємною складовою міжнародного гуманітарного права. Положення 1907 р. містило окрему Главу II «Про військовополонених», яка урегульовувала поводження з ними (ст.ст. 4–20) [6].

Женевська Дипломатична конференція 1929 р. відіграла вирішальну роль у розвитку інституту воєнного полону. На цій Конференції була прийнята Женевська конвенція про поводження з військовополоненими 1929 р., яка стала першим спеціальним міжнародним договором, який уніфікував правила поводження з військовополоненими, що стало ще одним кроком до систематизації Женевського права. Конвенцію, яка містила 97 статей, іноді називали «кодексом військовополонених» або «кодексом воєнного полону». Хоча ЖК 1929 р. найперше стосувалася осіб, взятих у полон у сухопутній війні, її правила застосовувались й до військовополонених моряків та до осіб збройних сил повітряному складу [2, с. 95].

Положення ЖК 1929 р. були випробувані у роки Другої світової війни. Багатьом військовополоненим вона надавала реальні гарантії нормальних умов утримання, порівняно з тим, що відбувалося під час Першої світової війни. Конвенція стала бар'єром для зловживань щодо військовополонених [7, с. 75].

Трагічні події Другої світової війни стали поштовхом до подальшого розвитку Женевського права. Суспільство потребувало системи правових норм для захисту військовополонених, яка б відповідала сучасним вимогам. За ініціативи Міжнародного комітету Червоного Хреста була скликана Дипломатична конференція з питань захисту жертв

війни, яка відбулась в Женеві у 1949 р. Основним підсумком роботи конференції стало прийняття чотирьох ЖК, серед яких ЖК III кодифікувала правовий режим військовополонених та замінила попередню ЖК 1929 р. ЖК III містила принципово нові норми та правила поводження з військовополоненими: визначені нові категорії осіб, яким надавався статус військовополоненого та гарантії захисту, були введені нові принципи гуманного поводження з полоненими, розширено межі застосування Конвенції та ін. [8].

Список використаних джерел

1. Міжнародне гуманітарне право. Посібник для юриста / [М.М. Гнатовський, Т.Р. Короткий, А.О. Кориневич, В.М. Лисик, О.Р. Поєдинок, Н.В. Хендель]; за ред. Т.Р. Короткого. Київ-Одеса: Українська гельсінська спілка з прав людини, Фенікс, 2016. 2017. 145с.

2. Грушко М. В. Становлення та специфіка міжнародно-правового режиму військовополонених: дис. … канд. юрид. наук.: 12.00.11. Одеса: НУ «Одеська юридична академія», 2015. 287 с.

3. Господарство Київської держави. *Wikipedia*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Господарство_Київської_держави.

4. Инструкции Полевым войскам США: утверждены общим приказом Президента А. Линкольна № 100 от 24 апреля 1863 г. // Инструкции Полевым войскам США (Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field). Запорожье: ГУ «ЗИГМУ», 2007. С. 35–59.

5. Гаазька конвенція про закони і звичаї сухопутної війни 1899. *Інтернет-бібліотека української студентської літератури з юридичних дисциплін*. URL: https://ibl.pp.ua/4/013274.html.

6. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі 18 жовтня 1907 року. (Дата набрання чинності для України: 24.08.1991). *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text.

7. Левикін В. Правовий режим військового полону в Радянському Союзі у 40-50-х роках XX століття. Університет. 2006. № 6. С. 70–76.

8. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими (Конвенцію ратифіковано із застереженнями Указом ПВР УРСР (114а-03) від 03.07.54). *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.

Грилюк Сергій Михайлович,
начальник науково-дослідної
лабораторії соціально-гуманітарних
проблем кафедри суспільних наук
Національного університету оборони
України імені Івана Черняховського

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕБУВАННЯ В УМОВАХ ПРИМУСОВОЇ ІЗОЛЯЦІЇ (ПОЛОНІ) ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ Й ОБОРОНИ УКРАЇНИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗАХОДІВ РЕІНТЕГРАЦІЇ ОСОБОВОГО СКЛАДУ

У сучасних умовах війни росії проти України гостро постало питання перебування військовослужбовців в полоні, дотримання росією конвенції щодо поводження з полоненими, подолання стигми щодо ставлення українського суспільства до полонених.

З власного досвіду участі в проведенні реінтеграційних заходів з особовим складом, який перебував в полоні, що практично всі військовослужбовці, що були повернуті в результаті обмінів з полону повідомляли про застосування до себе психологічного та фізичного тиску, відсутність належних умов утримання, недостатнє харчування, відсутність достатньої кількості води, недостача сну, неможливість повідомити свої сім'ї про перебування в полоні, відсутність належної медичної допомоги, порушення правил поводження з полоненими, постійна погрози фізичною розправою.

Аналізуючи інформацію про утримання полонених нами встановлено, що в своїй більшості полонені утримувались не в таборах для військовополонених, а в умовах слідчих ізоляторів на території росії в Брянській, Білгородській, Волгоградській, Воронезькій, Курській, Ростовській областей, тимчасово окупованих Донецької, Запорізької, Луганської та Херсонської областей України. Хоча більшість повідомляє про заповнення ними карток полоненого, жоден не надав інформації про перебування в таборах для військовополонених за виключенням останнього етапу перебування в полоні на території казарм у місті Севастополі незаконно анексованої автономної республіки Крим.

На наш погляд відповідні злочинні дії з боку представників росії відносно військовополонених цілеспрямована, системна робота щодо формування у військовослужбовців Збройних Сил

України почуття меншовартості, образу Збройних Сил України як злочинної організації, співучасті у «злочинах» проти військовослужбовців росії та «народу донбасу», незаконного опору російським загарбникам. Практично більшість військовополонених повідомляють про те, що під час побиття удари наносилися суто по частинам тіла, які були закриті одягом, або по голові, але де є волосяний покрив щоб не було видно побоїв.

Багаточисельні факти фізичних тортур відносно військовослужбовців Збройних Сил України, з використанням електричного струму, гумових палиць застосовувались з метою придушити опір та «зламати» волю полонених, водночас отримати більше інформації про військові підрозділи Збройних Сил України.

За повідомленнями тих, хто перебував в полоні у кожного з них брали письмову згоду про те, що вони більше не будуть застосовувати зброю проти військовослужбовців росії, і про те, що у разі повторного потрапляння у полон їх буде розстріляно. Крім того представники федеральної служби безпеки росії брали зобов'язання у військовополонених щодо їх подальшої співпраці зі службою та формували службові справи з наданням їм псевдо.

На наш погляд, зважаючи на агресивні дії та ведення війни росією проти України навіть після закінчення активної фази бойових дій буде залишатися значна ймовірність потрапляння військовослужбовців сектору безпеки та оборони України до ворожого полону і тому є актуальним розвиток системи реінтеграції особового складу, що перебував в умовах примусової ізоляції (полону).

За результатами анонімного опитування військовослужбовців щодо актуальних страхів значна частина респондентів (34%) повідомили про страх потрапити в полон та зазнати фізичних тортур, що свідчить про недостатню інформованість військовослужбовців про особливості поведінки в полоні, про положення відповідних міжнародних конвенцій щодо поводження з полоненими та їх прав і обов'язків. Є необхідність у різному форматі в залежності від видо-родової діяльності та функціональних завдань в системі психологічної підготовки особового складу Збройних Сил України запровадити цикл теоретичних занять щодо психології виживання, ухилення, опору та втечі з полону. Для особового складу підрозділів Сил спеціальних операцій, льотно-підйомного складу Повітряних Сил Збройних Сил України, розвідувальних підрозділів Сухопутних військ Збройних Сил України, екіпажів кораблів Військово-

Морських Сил Збройних Сил України проводити практичні тренінги для формування у особового складу моделі поведінки в умовах примусової ізоляції.

Задля ефективної діяльності щодо реінтеграції осіб, які перебували в умовах примусової ізоляції (полоні) за досвідом країн НАТО, зокрема США необхідно створити структуру з реінтеграції особового складу Сил безпеки та оборони у складі 6 підрозділів: адміністрація, кейспідрозділ, підрозділ дебриферів, підрозділ SERE-психологів, підрозділ інструкторів SERE, господарський підрозділ, науково-дослідну лабораторію.

В системі пост реінтеграційного супроводу осіб, які перебували в полоні необхідно врахувати наступні складові: медична підтримка та лікування (перша медична допомога, лікування хронічних захворювань та подальший медичний супровід); правова допомога (відновлення особистих документів, отримання правового статусу, реалізація права на правосуддя); соціальна допомога (вирішення низки питань пов'язаних з працевлаштуванням, забезпечення безпечних умов для життя, адаптація до соціуму) та психологічна допомога (індивідуальна або групова у поєднанні з фармакотерапією та соціальною підтримкою, враховуючи індивідуальні особливості особистості та індивідуальний підхід).

Дрозд Олексій Юрійович,
начальник управління соціально-психологічної роботи Департаменту кадрового забезпечення Національної поліції України, доктор юридичних наук, професор

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ВИЗНАЧЕННЯ СТАТУСУ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

Повномасштабне воєнне вторгнення РФ в Україну, яке супроводжується активними бойовими діями, захопленням значних територій, загибеллю, пораненням і взяттям у полон значної кількості військовослужбовців з боку обох воюючих сторін обумовлює необхідність науково-теоретичної розробки і впровадження принципово нових підходів до законодавчого врегулювання правового статусу військовополонених.

Аналізуючи стан нормативно-правового визначення статусу військовополонених у першу чергу слід зауважити, що до недавнього часу, незважаючи на тривале збройне протистояння

України та РФ, національне законодавство не містило чіткої дефініції такого поняття, як «військовополонений». Частково ця прогалина заповнювалась відомчою нормотворчістю, що свідчить про необґрунтоване ігнорування справжніх масштабів і загрозливого характеру даної проблематики. Так, наприклад, згідно початкової редакції Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у ЗСУ (Наказ Міноборони України від 23.03.2017 р. № 164), військовополоненими вважались комбатанти, які опинились у полоні під час міжнародного збройного конфлікту, незалежно від їхнього стану – здорові, хворі або поранені. Крім того, до військовополонених відносились захоплені противником: 1) особовий склад ополчень і добровільних загонів; 2) особи, які на законних підставах прямують за збройними силами, але не входять до їхнього складу (цивільні члени екіпажів військових літальних апаратів, члени робочих команд і служб, на які покладено побутове обслуговування збройних сил тощо) та мають посвідчення особи встановленого зразка, вказаного у правилах застосування норм міжнародного гуманітарного права щодо розпізнавання осіб і об'єктів; 3) члени екіпажів торгових суден і літаків (вертольотів) цивільної авіації, якщо вони не користуються більшим пільговим режимом згідно з іншими положеннями міжнародного гуманітарного права; 4) населення неокупованої території, яке стихійно, за власним бажанням озброюється для боротьби з військами, що вторгаються, і яке не встигло сформуватися у регулярні війська (за умови відкритого носіння ним зброї та дотримання норм міжнародного гуманітарного права) [1].

Однак, уже 10.10.2018 р. до згаданого Наказу було внесено низку змін і доповнень, в тому числі уточнено змістове наповнення дефініції «військовополонені». Відтак, до цієї категорії віднесено усіх осіб, які потрапили в полон до супротивника й належать до однієї з таких категорій: 1) особовий склад збройних сил сторони конфлікту, а також члени ополчення або добровольчих загонів, які є частиною цих збройних сил; 2) члени інших ополчень та добровольчих загонів, зокрема члени організованих рухів опору, які належать до однієї зі сторін конфлікту й діють на своїй території або за її межами, навіть якщо цю територію окуповано, за умови, що ці ополчення або добровольчі загони, зокрема організовані рухи опору, відповідають таким умовам: а) ними командує особа, яка відповідає за своїх підлеглих; б) вони мають постійний

відмітний знак, добре розпізнаваний на відстані; в) вони носять зброю відкрито; г) вони здійснюють свої операції згідно із законами та звичаями війни; 3) члени особового складу регулярних збройних сил, які заявляють про свою відданість урядові або владі, що не визнані державою, яка їх затримує; 4) особи, які супроводжують збройні сили, але фактично не входять до їхнього складу, наприклад цивільні особи з екіпажів військових літаків, військові кореспонденти, постачальники, особовий склад робочих підрозділів або служб побутового обслуговування збройних сил за умови, що вони отримали на це дозвіл тих збройних сил, які вони супроводжують, для чого останні видають їм посвідчення особи за зразком; 5) члени екіпажів суден торговельного флоту, зокрема капітани, лоцмани та юнги, а також екіпажів цивільних повітряних суден сторін конфлікту, які не користуються більш сприятливим режимом згідно з будь-якими іншими положеннями міжнародного права; 6) жителі неокупованої території, які під час наближення ворога озброюються, щоб чинити опір силам загарбника, не маючи часу сформуватися в регулярні війська, за умови, що вони носять зброю відкрито й дотримуються законів і звичаїв війни [1].

Якщо уважно проаналізувати наведені вище положення Наказу Міноборони України № 164, то можна помітити, що у них дослівно відтворено зміст ст. 4 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 р. [2], що слід вважати суттєвим прогресом на шляху до імплементації норм міжнародного гуманітарного права в національне законодавство.

Водночас, як справедливо наголошували науковці та експерти, не зважаючи на всі прогресивні риси, нормативно закріплена дефініція поняття «військовополонені» все ще була неповною та охоплювала далеко не всі категорії осіб, які вважались військовополоненими за міжнародним законодавством. Даний недолік вдалося усунути лише після повномасштабного воєнного вторгнення РФ в Україну. Тоді, а саме 24.03.2022 р., було внесено цілу низку змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування питань, пов'язаних із військовополоненими в особливий період [3], в тому числі доповнено Закон України «Про оборону України» більш розширеним поняттям «військовополонені». Зокрема, таким статусом наділено всіх осіб, «які мають право на цей статус відповідно до ст. 4 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 р. та ст. 44 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12.08.1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних

конфліктів (Протокол І), від 8.06.1977 р.» [4]. Наведена законодавча норма отримала багато схвальних відгуків, оскільки, по-перше, національне законодавство зрештою було максимально уніфіковане із нормами міжнародного гуманітарного права в аналізованій сфері; по-друге, правовий статус військовополонених отримав своє офіційне закріплення безпосередньо на рівні закону, а не підзаконних нормативно-правових актів, як це було раніше.

Згодом, тотожні наведеній вище дефініції поняття «військовополонені» були продубльовані в інших нормативно-правових актах, зокрема в постановах Кабміну «Про затвердження Порядку тримання військовополонених» (п. 2 першого розділу) [5] та «Деякі питання соціального і правового захисту осіб, позбавлених свободи внаслідок збройної агресії проти України, після їх звільнення» (п. 4) [6], а також в наказі Мінюсту «Про затвердження Інструкції про роботу відділів (груп, секторів, старших інспекторів) контролю за виконанням судових рішень установ виконання покарань та слідчих ізоляторів» (п. 3 першого розділу) [7].

Однак, не зважаючи на таку активну та синхронну законодавчу і відомчу нормотворчість, правове становище такої категорії, як військовополонені все ще залишається не достатньо врегульованим. При цьому основною проблемою, на нашу думку, слід визнати відсутність саме «законодавчого» закріплення таких засадничих елементів правового статусу військовополонених, як їх права, обв'язки та гарантії захисту. Адже, як відомо, врегулювання зазначених питань на підзаконному рівні є хоч і важливим, однак не достатньо дієвим інструментом в механізмі захисту найбільш вразливих учасників військових конфліктів. І в умовах повномасштабної війни України з РФ окреслена проблематика вимагає негайного і максимально ефективного вирішення.

Список використаних джерел

1. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: Наказ Міністерства оборони України від 23.03.2017 р. № 164.

2. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року.

3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування питань, пов'язаних із військовополоненими в особливий період: Закон України від 24 березня 2022 року.

4. Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 року.
5. Про затвердження Порядку тримання військовополонених: постанова Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2022 р. № 413.
6. Деякі питання соціального і правового захисту осіб, позбавлених свободи внаслідок збройної агресії проти України, після їх звільнення: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 грудня 2019 р. № 1122 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2022 р. № 524).
7. Про затвердження Інструкції про роботу відділів (груп, секторів, старших інспекторів) контролю за виконанням судових рішень установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Наказ Міністерства юстиції України від 08.06.2012 р. № 847/5.

Єлаєв Юрій Леонідович,
викладач кафедри організації досудового розслідування факультету № 1 Криворізького науково-навчального інституту Донецького державного університету внутрішніх справ

КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРОСТІР І ЧАС У ПРАВОВІДНОСИНАХ ЩОДО ТРИМАННЯ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

У 2022 році, у зв'язку з умовами воєнного стану, в правовій системі Держави Україна, запроваджений правовий інститут забезпечення участі військовополонених у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях, судовому розгляді. Одночасно з новітніми дослідженнями вищеназваної царини правового регулювання, майже недослідженими є питання кримінально-процесуального простору у цій царині. Так, правовідносини в сфері забезпечення участі військовополонених у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях, судовому розгляді регулюються, в тому числі, Порядком тримання військовополонених, який затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 05 квітня 2022 року № 413 [1]. Одночасно з цим, правовідносини в сфері кримінально-юрисдикційного провадження щодо військовополонених регулюються приписами Кримінально процесуального Кодексу України (далі – КПК України [2]). Так, публічно-правова (передусім, про кримінально-

процесуальна) природа вищеназваної юридичної фундації полягає в тому, що функціональний інститут слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій в кримінальному провадженні прямо передбачений, в тому числі, нормами статті 223 КПК України [2].

Вищевказаний факт свідчить про те, що, в даному випадку, має місце змістовний взаємозв'язок кримінального провадження та кримінально-виконавчого права, який полягає в тому, що: 1) в межах кримінально– виконавчого права встановлений правовий інститут порядку тримання військовополонених; 2) при цьому, в межах кримінального процесу встановлений підінститут забезпечення участі військовополонених у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях, судовому розгляді.

Одночасно з цим, необхідно звернути увагу на те, що практичне застосування вищеназваного кримінально-юрисдикційного інституту повинно мати місце з обов'язковим урахуванням наукового принципу «особливостей досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення АТО» [3, с. 190]. Вищеназвану доктринальну фундацію дефініціював юрист-дослідник Лазукова О.В..

Так, приписи пункту 20^{-1} Порядку тримання військовополонених [1] визначають такий вид кримінального процесуального часу, як час розгляду справ у суді. Вбачається, що вищевказаний кримінально-процесуальний час є таким, що повністю охоплює стадії: судового провадження у суді першої інстанції, апеляційного провадження, касаційного провадження, судового провадження у зв'язку з виконанням судових рішень (передусім, вироків суду, ухвал суду), а також законом встановлений кримінально-процесуальний порядок розгляду слідчим суддею письмових скарг та клопотань суб'єктів кримінального процесу, зокрема, такого спеціального суб'єкту кримінального процесу, як військовополонений.

В свою чергу, згідно положень пункту 20^{-2} Порядку тримання військовополонених [1] визначено такі види кримінального процесуального простору, як табір, інша дільниця для тримання військовополонених. У зв'язку з цим, зауважу, що норми пункту 2 Порядку тримання військовополонених [1] визначають такі дві різні кримінально-виконавчі установи: а) дільниця для тримання військовополонених; б) табір для тримання військовополонених (необхідно зазначити, що в межах вищеназваного Порядку [1] для найменування вищеназваного типу

кримінально-виконавчих установ використовується дефініція – табір).

Окрім цього, норми пункту 20^{-3} Порядку тримання військовополонених [1] визначають такі два види кримінального процесуального часу, як: 1) час виконання судових рішень у кримінальних справах; 2) час застосування інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян. Таким чином, в даному випадку, вищеназвані два види кримінального процесуального часу, мають найбільш тісний науково-юридичний взаємозв'язок з кримінально-процесуальним інститутом виконання судових рішень у кримінальному провадженні, який встановлений нормами статей 532–540 КПК України [2]. Принагідно зазначаю, що військовополонених можна віднести до категорії «осіб щодо яких застосовуються заходи примусу, здійснюється обвинувальна діяльність» [4, с. 314]. Вищеназвана доктринально визначена категорія осіб – учасників кримінального процесу (провадження) дефініційована науковцем-юристом Лоскутовим Т.О.

Все вищенаведене свідчить про необхідність подальших науково-юридичних досліджень: 1) царини правового регулювання порядку тримання військовополонених, взагалі, та кримінально-процесуальних часу та простору в зазначеній сфері кримінально-юрисдикційних правовідносин, зокрема; 2) царини доктринального взаємозв'язку кримінального процесу провадження (процесу) та кримінально-виконавчого права в сфері юридичного регулювання порядку тримання військовополонених (в тому числі, в частині науково-юридичного пізнання кримінально-процесуальних часу та простору в зазначеній сфері); 3) царини кримінально-виконавчих інституцій (органів та установ) в сфері тримання військовополонених; 4) царини кримінально-процесуальних відносин у сфері виконання судових рішень щодо тримання військовополонених; 5) царини юридичного регулювання правового статусу військовополонених у сферах кримінальної юрисдикції та кримінальної юстиції.

Список використаних джерел

1. Порядок тримання військовополонених, який затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 05 квітня 2022 року № 413. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2013, № 9–10, № 11–12, № 13, ст. 88.

3. Лазукова О.В. Нормативне забезпечення та практика реалізації процесуального порядку надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції. *Проблеми законності.* 2017. Вип. 138, С. 183–193.

4. Лоскутов Т.О. Кримінальне процесуальне регулювання строків забезпечення реалізації прав, свобод і законних інтересів людини. *Порівняльно-аналітичне право* № 1, 2015, С. 313–315.

Іващенко Віта Олександрівна,
професор кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент

ОКРЕМІ МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ У СФЕРІ ПРАВ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

Події минулого століття, серед яких дві світові війни, велика кількість локальних збройних конфліктів зумовили активізацію дослідження питань міжнародного гуманітарного права, зокрема правил утримання та поводження з військовополоненими. Безсумнівно, особливої актуальності проблеми прав військовополонених набувають у зв'язку з російсько-українською війною. Так, і Російська Федерація, і Україна постійно обмінюються взаємними звинуваченнями у жорстокому поводженні з військовополоненими. Розглянемо, які існують міжнародні стандарти у сфері основних прав цієї категорії осіб.

Зауважимо, що міжнародне право містить низку документів щодо регулювання поводження з військовополоненими.

Так, ще до Першої світової війни були прийняті Женевська угода про покращання долі хворих і поранених у діючих арміях 1864 р., перероблена і доповнена в 1906 і 1929 р.р.; Гаазька конвенція про закони і звичаї суходільної війни 1907 р. Вказаними документами заборонено, зокрема вбивати та ранити полонених.

Крім того, у 1929 р. схвалено Женевську конвенцію про поводження з військовополоненими. Хоча на практиці вимоги документа ігнорувалися. Під час Другої світової війни багато військовополонених було вбито, померло від голоду, холоду, спраги, антисанітарних умов.

Значно активізувалася робота з проблем міжнародного гуманітарного права після Другої світової війни.

Звернемо увагу на чотири окремі Женевські конвенції від 12 серпня 1949 р.: «Про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях», «Про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил на морі», «Про поводження з військовополоненими», «Про захист цивільного населення під час війни». Враховуючи важливість прийнятих документів у напрямі встановлення міжнародних стандартів та гуманізації ведення війни, розглянемо окремі положення Конвенції про поводження з військовополоненими (Конвенція ІІІ), що набрала чинності для України з 03 січня 1955 р. [1].

Так, виконується Конвенція в мирний час, застосовується у випадках оголошеної війни чи будь-якого іншого збройного конфлікту, часткової або повної окупації території.

Відповідно до положень ст. 4 документа військовополоненими є особи, які потрапили в полон до супротивника й належать до однієї з таких категорій:

1. Особового складу збройних сил сторони конфлікту, а також членів ополчення або добровольчих загонів, які є частиною цих збройних сил.

2. Членів інших ополчень та добровольчих загонів, зокрема членів організованих рухів опору, які належать до однієї зі сторін конфлікту й діють на своїй території або за її межами, навіть якщо цю територію окуповано, за умови, що ці ополчення або добровольчі загони, зокрема організовані рухи опору, відповідають таким умовам:

a) ними командує особа, яка відповідає за своїх підлеглих;

b) вони мають постійний відмітний знак, добре розпізнаваний на відстані;

c) вони носять зброю відкрито;

d) вони здійснюють свої операції згідно із законами та звичаями війни.

3. Членів особового складу регулярних збройних сил, які заявляють про свою відданість урядові або владі, що не визнані державою, яка їх затримує.

4. Осіб, які супроводжують збройні сили, але фактично не входять до їхнього складу, наприклад цивільних осіб з екіпажів військових літаків, військових кореспондентів, постачальників, особового складу робочих підрозділів або служб побутового обслуговування збройних сил, за умови, що вони отримали на це

дозвіл тих збройних сил, які вони супроводжують, для чого останні видають їм посвідчення особи за зразком, наведеним у додатку.

5. Членів екіпажів суден торговельного флоту, зокрема капітанів, лоцманів та юнг, а також екіпажів цивільних повітряних суден сторін конфлікту, які не користуються більш сприятливим режимом згідно з будь-якими іншими положеннями міжнародного права.

6. Жителів неокупованої території, які під час наближення ворога озброюються, щоб чинити опір силам загарбника, не маючи часу сформуватися в регулярні війська, за умови, що вони носять зброю відкрито й дотримуються законів і звичаїв війни.

Крім зазначеного, Конвенція також визначила осіб, з якими поводяться так само, як з військовополоненими. Мова йде про інтернованих на розсуд окупаційної держави осіб, які належать або належали до збройних сил окупованої країни, та осіб, які підлягають інтернуванню, відповідно до міжнародного права і до дипломатичної і консульської практики і договорів [2, с. 352].

У той же час, особи зі складу медичного та духовного персоналу, затримані державою, що тримає в полоні, з метою надання допомоги військовополоненим, не вважаються військовополоненими. Але вони користуються пільгами та захистом, що передбачає Женевська конвенція.

Часовими межами статусу військовополонених є момент потрапляння особи під владу супротивника до остаточного звільнення та репатріації.

Важливим міжнародним стандартом щодо військовополонених є положення про те, що незалежно від відповідальності окремих осіб, держава, що тримає в полоні, відповідає за поводження з цією категорією осіб. Військовополонені звільняються і репатріюються відразу ж після припинення воєнних дій.

Розглянемо найважливіші права військовополонених, закріплені в зазначеному документі.

Слушними є положення статті 13: «З військовополоненими необхідно завжди поводитися гуманно. Будь-який незаконний акт чи бездіяльність з боку держави, що тримає в полоні, які спричиняють смерть або створюють серйозну загрозу здоров'ю військовополоненого, що перебуває під її охороною, забороняються та будуть розглядатись як серйозне порушення цієї Конвенції. Зокрема, жодного військовополоненого не можна піддавати фізичному каліченню

або медичним чи науковим експериментам будь-якого характеру, які не обґрунтовані потребою в проведенні медичного, стоматологічного або стаціонарного лікування військовополоненого та не здійснюються в його інтересах.

Так само військовополонені завжди повинні бути захищеними, зокрема від актів насилля чи залякування, також від образ та цікавості публіки.

Застосування репресалій до військовополонених забороняється».

Крім того, Конвенція закріпила право військовополонених на повагу до їхньої особи та честі. Документ застерігає, що із жінками необхідно поводитись з усією повагою, зумовленою їхньою статтю, і так само прихильно, як і з чоловіками.

Важливим є положення про те, що військовополонені повністю зберігають свою цивільну правоздатність, яку вони мали на момент узяття в полон. Держава не може обмежувати в здійсненні прав, які забезпечує правоздатність, за винятком обмежень, що вимагають умови полону.

Військовополонені також мають право на недискримінацію, безоплатне утримання та безоплатну медичну допомогу. Звернемо увагу, що військовополонені за жодних обставин не можуть частково або повністю відмовлятися від прав, гарантованих цим документом та спеціальними угодами.

Врегульовані особливості допиту військовополонених. Він здійснюється мовою, яку розуміють військовополонені. Так, військовополонений зобов'язаний повідомити своє прізвище, ім'я, військове звання, дату народження та армійський, полковий, особовий чи серійний номер або іншу рівноцінну інформацію. Якщо він порушить зазначену вимогу, то може обмежуватись у перевагах, що надаються відповідно до його звання або статусу.

Акцентуємо увагу, що різного роду тортури, примус не можуть застосовуватись до військовополонених для одержання від них будь-яких відомостей. У разі відмови відповідати, до військовополоненого не можуть застосовуватись погрози, образи, переслідування, обмеження прав.

Речі та предмети особистого користування, а також необхідні для їхнього обмундирування або харчування залишаються в розпорядженні військовополонених. Звичайно, за винятком зброї, військового спорядження та військових документів тощо.

Також документ врегулював вимоги щодо харчування, гігієни, медичної допомоги, одягу військовополонених,

приміщень, де вони перебувають, дисципліни та праці цієї категорії осіб, інші важливі питання. Тобто, військовополонені мають право на гідні умови життя, належне харчування та житло, медичне забезпечення.

Наприклад, основний добовий раціон харчування повинен бути достатнім за кількістю, якістю та різноманітністю, щоб підтримувати добрий стан здоров'я та запобігати втраті ваги або розвитку недостатності харчування. Після повернення з російського полону у багатьох звільнених військовополонених спостерігається, як мінімум, суттєва втрата ваги.

Крім зазначеного, військовополонені повинні мати укриття від повітряних бомбардувань та інших небезпек, як і місцеве цивільне населення.

Також військовополонені мають право на релігійну, інтелектуальну та фізичну діяльність, право на працю та відпочинок, винагороду за працю, щомісячний аванс грошового забезпечення, право на одержання посилок, зв'язок з сім'єю та інші права.

З урахуванням викладених лише окремих міжнародних стандартів у сфері основних прав військовополонених можемо зробити висновки. Відповідно до положень міжнародних стандартів військовополоненим гарантується низка прав. На жаль, розглянуті стандарти поводження з військовополоненими порушуються на практиці. Звільнені з полону свідчать про нелюдські умови утримання, катування та інші численні порушення прав людини. Зазначені проблеми вимагають спільних зусиль держав, залучення міжнародних інституцій. Важливо, за порушення норм поводження з військовополоненими винні особи мають притягуватись до відповідальності. У свою чергу Україна ратифікувала Конвенцію про поводження з військовополоненими та Додаткові протоколи I і II до неї. Тому виконання взятих міжнародних зобов'язань щодо військовополонених, дотримання їх прав є обов'язком для держави.

Список використаних джерел

1. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.

2. Жаровська І. М. Проблеми впровадження міжнародних стандартів у сферу прав військовополонених. URL: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/2585/vnulpurn201581357.pdf.

Клименко Сергій Вікторович,
доцент кафедри кримінального права
та кримінології Національної академії
Служби безпеки України, кандидат
юридичних наук, доцент

КРИТЕРІЇ ВІДМЕЖУВАННЯ СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНИХ ДІЯНЬ, ЩО ПОСЯГАЮТЬ НА ПРАВА ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

Диференціація кримінальної відповідальності в КК України призводить до появи складів кримінальних правопорушень, які мають спільні за змістом ознаки. Особливо це актуалізується за умови великого обсягу криміналізації нових різновидів суспільно небезпечних діянь. Недосконаліть законотворчого процесу в частині недотримання принципу системності, правової визначеності, ясності і недвозначності правової норми, призводить до виникнення колізії кримінально-правових норм, не можливості забезпечити їх однакове застосування та різному трактуванні у правозастосовній практиці.

З огляду на наявність у законодавстві про кримінальну відповідальність складів кримінальних правопорушень, законодавча конструкція яких має спільні ознаки, що тотожні за змістом з ознаками інших складів кримінальних правопорушень, постає потреба дослідження критеріїв їх відмежування в процесі кваліфікації.

Збройна агресія рф проти України має наслідком великий обсяг кримінальних правопорушень пов'язаних із порушенням норм міжнародного гуманітарного права. Значна кількість кримінальних проваджень, виявила недоліки законодавчих приписів, якими регламентується питання кримінальної відповідальності за порушення законів і звичаїв ведення війни. Мова йде про випадки колізії кримінально-правових, не відповідності положень законодавства про кримінальну відповідальність ратифікованим міжнародним нормативно-правовим актам тощо.

Так, однією з форм злочину, передбаченого ст. 438 КК України є жорстоке поводження з військовополоненими. Підставою криміналізації такого суспільно небезпечного діяння є ратифікація Україною Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 [1]. За змістом даного міжнародного нормативно-правового акту у випадку збройного конфлікту, з особами, які не беруть активної участі у воєнних

діях, зокрема з тими особами зі складу збройних сил, які склали зброю, а також тими, які припинили участь у воєнних діях у зв'язку з хворобою, пораненням, триманням під арештом чи з будь-якої іншої причини, поводяться за будь-яких обставин гуманно, без будь-якої дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, релігії чи вірування, статі, походження чи майнового становища чи будь-якими іншими аналогічними критеріями. Із цією метою заборонено стосовно зазначених вище осіб такі дії:

a) насилля над життям та особистістю, зокрема всі види вбивств, завдання каліцтва, жорстоке поводження й тортури;

b) захоплення заручників;

c) наругу над людською гідністю, зокрема образливе та принизливе поводження;

d) засудження та застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного судом, який створено належним чином і який надає судові гарантії визнані цивілізованими народами як необхідні.

Водночас КК України має ще одну кримінально-правову норму, змістом якої є забезпечення охорони прав військовополонених. Ця норма, передбачена ст. 434 КК України (погане поводження з військовополоненими) розташована в розділі XIX КК України (кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення).

Тотожні підстави криміналізації кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 434 та 438 КК України та наявність одного виду потерпілого в науці кримінального права породжують ідеї дублювання цих норм одна одною. До того ж у правників викликає зауваження і застосування терміну «поганого…» поводження з військовополоненим та розташування цих статей в різних розділах Особливої частини КК України [2]. На підставі цього робиться пропозиція про декриміналізацію ст. 434 КК України. Така позиція науковців підтверджується і судово-слідчою практикою сьогодення. Адже за кваліфікацією вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 434 КК України станом на 1 жовтня 2022 року зареєстровано лише 2 кримінальних провадження [3].

Зокрема, С. Кучевська зазначає на неприпустимості, з точки зору міжнародного гуманітарного права, ситуації, коли військовослужбовці у випадках порушення норм міжнародного гуманітарного права, зокрема у випадках «серйозних порушень» Женевських конвенцій та додаткових протоколів до них, будуть

нести відповідальність за статтями, що передбачають меншу міру покарання, ніж інші особи, які не наділені ознаками відповідного спеціального суб'єкта, за вчинення аналогічних за характером діянь. Виходить, що одні і ті ж порушення за аналогічних обставин законодавець розглядає як різні за ступенем суспільної небезпеки, і надає можливість скористатись «привілейованою нормою» саме спеціальному суб'єкту. З цього, вчена робить висновок, що занижена міра покарання може свідчити про небажання держави притягнути винну особу до кримінальної відповідальності, а отже, і виступатиме передумовою для здійснення юрисдикції МКС [4].

Звичайно юридична конструкція кримінального правопорушення, передбаченого ст. 434 КК України не є досконалою і викликає справедливу критику з боку науковців. Особливо це пов'язано із використанням законодавцем дефініції «погане поводження з військовополоненим пов'язане з особливою жорстокістю…». Такий законодавчий припис призводить по появи правової колізії, яка унеможливлює проведення чіткого розмежування за ознаками об'єктивної сторони цього кримінального правопорушення із злочином, передбаченим ст. 438 КК України. Беззаперечно, що така законодавча помилка при конструюванні кримінально-правової норми має бути усунута.

Водночас за іншими ознаками складу кримінального правопорушення ці кримінально-правові норми є різними та співвідносяться між собою за правилами конкуренції кримінально-правових норм.

Так, розташування кримінального правопорушення, передбаченого ст. 434 КК України, у розділі XIX КК України свідчить, що першою ознакою відмежування цього злочину від злочину, передбаченого ст. 438 КК України є наявність спеціального суб'єкта злочину. Адже у відповідності із положенням ч. 2 ст. 401 КК України суб'єктом військових злочинів є військовослужбовці Збройних Сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, а також інші особи, визначені законом.

До того ж, безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 434 КК України є встановлений порядок несення військової служби. Суспільні ж відносини, що стосуються правил і звичаїв ведення війни на разі є додатковим основним об'єктом.

Список використаних джерел

1. Про ратифікацію Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року про захист жертв війни : Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 3 липня 1954 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/114%D0%B0-03#Text.
2. Бадюков Ю.В. «Погане поводження» як ознака складу злочину, передбаченого ст. 434 КК України. Науковий вісник публічного та приватного права. 2018. Випуск 5. Том 3. С. 11.
3. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за вересень 2022 року. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2.
4. Кучевська С.П. Проблеми гармонізації законодавства України про кримінальну відповідальність та Статуту Міжнародного кримінального суду: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2009. С. 184.

Коваленко Андрій Васильович,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор;
Шаблистий Володимир Вікторович,
завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ І ПРАКТИКА

Належить перш за все звернути увагу, що в мирний час використання інституту звільнення від покарання засуджених системно викликало питання як у науковців так і практиків-правозастосовців. Водночас, масштабна збройна агресія росії проти незалежності та територіального суверенітету й державності України докорінно вплинула на правову реальність та утворила обставини в яких значна кількість українських захисників потрапляють в полон, а оскільки Конституцією України передбачається захист прав і свобод всіх громадян України, іноземців та осіб без громадянства, що перебувають на

території України на законних підставах – концептуальним завданням вітчизняної юриспруденції є розроблення механізму звільнення від покарання вже засуджених за вчинення кримінальних правопорушень на території України осіб-військовополонених, котрих уключено до списків на обмін з метою повернення на територію України наших захисників.

Крім цього слід звернути увагу, що на сьогоднішній день інститут звільнення від покарання засуджених якщо їх включено у списки на обмін як військовополонених не є досконалим, адже такий юридичний механізм у відповідному глобальному масштабі дії в України віднедавна, хоч перші обміни військовополоненими й були розпочаті ще в 2015–2021 роках.

Саме тому, на нашу думку високою є актуальність окресленої теми, що полягає в недослідженості основних теоретико– й практико-юридичних процесів крізь призму не лише захисту прав і свобод людини і громадянина, а й основних принципів кримінального права, у тому числі міжнародного гуманітарного права, що в умовах дії правового режиму воєнного стану в України та широкомасштабного вторгнення російський військ.

Так, Законом України від 28 липня 2022 року № 2472-IX «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених» було доповнено Кримінальний кодекс України новою статтею 84^{-1} котра передбачає, що: 1. Звільняється від відбування покарання засуджений, стосовно якого уповноваженим органом прийнято рішення про його передачу для обміну як військовополоненого та яким надано письмову згоду на проведення такого обміну; 2. Якщо обмін такого засудженого не відбувся, суд за клопотанням прокурора приймає рішення про направлення засудженого, звільненого від відбування покарання у зв'язку з його передачею для обміну як військовополоненого, для подальшого відбування призначеного раніше покарання; 3. У разі вчинення особою, яку було звільнено судом від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про її передачу для обміну як військовополоненого та такий обмін відбувся, протягом невідбутої частини покарання нового кримінального правопорушення суд призначає їй покарання за правилами, передбаченими статтями 71 і 72 цього Кодексу» [10]. На нашу думку, така докорінна зміна та чітка регламентація процесів обміну військовополонених засуджених до

відбування покарань на території України дозволить більш ґрунтовно та ефективно реалізовувати відповідні правовідносини, забезпечувати права і свободи людини і громадянина, у тому числі (перш за все) – захисників України.

Водночас, постановою Кабінету Міністрів України від 12 квітня 2022 року № 441 «Про затвердження Порядку здійснення передачі військовополонених ворогів державі-агресору та звільнення оборонців України, які перебувають у полоні держави-агресора» [1] було передбачено затвердження Порядку здійснення передачі військовополонених ворогів державі-агресору та звільнення оборонців України, які перебувають у полоні держави-агресора та внесено зміни до постанови Кабінету Міністрів України від 11 березня 2022 року № 257 «Про утворення Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими» [2]. Проте, наведений порівняльний аналіз положень і норм законодавства України свідчить про те, що потребують врегулювання питання подальшого тримання та здійснення заходів щодо поводження з особами, які не підпадають під дію Женевської конвенції про поводження з військовополоненими, проте стосовно яких уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополонених.

Отже, нами наведено основні теоретико-правові аргументи, щодо функціонування інституту звільнення від покарання засуджених, якщо їх включено у списки на обмін як військовополонених, оскільки відповідне питання наразі є фундаментальним у ході російсько-Української війни та потребує значної наукової уваги. Проаналізовані положення дозволили підкреслити, що звільнення від покарання є інститутом у кримінальному праві (у тому числі його регулювання здійснюється нормами міжнародного гуманітарного права), що дозволяє за певних обставин уможливити реалізацію альтернатив відбування покарання особою з метою досягнення соціально корисних результатів, що є співмірними вчиненим такою особою діянням.

Наразі, процедури порядок здійснення передачі військовополонених ворогів державі-агресору та звільнення оборонців України, які перебувають у полоні держави-агресора все ще потребує вдосконалення, хоч українські правознавці та законодавець докладають зусиль до його оптимізації.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів

України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених: Закон України від 28 липня 2022 року № 2472-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2472-IX#Text.

2. Про затвердження Порядку здійснення передачі військовополонених ворогів державі-агресору та звільнення оборонців України, які перебувають у полоні держави-агресора: постанова Кабінету Міністрів України від 12 квітня 2022 року № 441. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/441-2022-п#Text.

3. Про утворення Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими: постанова Кабінету Міністрів України від 11 березня 2022 року № 257. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/257-2022-п#Text.

Колб Олександр Григорович,
голова робочої групи волонтерів
Волинської обласної організації
Всеукраїнської громадської організації
інвалідів «Союз Чорнобиль України»,
доктор юридичних наук, професор

ДЕТЕРМІНАНТИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ НАУКОВОЇ ЮРИДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Як показує практика та результати наукових досліджень, серед обставин, що детермінують (спричинюють, обумовлюють і корелюють) [1, с. 274–280] низький рівень наукової діяльності у закладах вищої освіти (ЗВО) юридичного профілю, звертають на себе увагу декілька із них, а саме:

1. Сучасна державна політика у Міністерстві освіти і науки (МОН) України, яка реалізується відповідними суб'єктами (Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, Міністерством освіти і науки України, ін.) та спрямовується фактично на «звертання» наукових розробок у ЗВО.

Сутність цієї проблематики полягає у тому, що в Україні головним завданням будь-якого ЗВО з підготовки юристів стало просте «фізичне» виживання, а, звідси, весь їх ресурсний потенціал, включаючи науково-педагогічних працівників (НПП), спрямований, у першу чергу, на «заробляння» грошей та наповнення таким чином спецфонду університету. Більш того, цей показник у ЗВО є пріоритетним при визначенні коефіцієнта корисної дії (рейтингу) кожного окремо взятого НПП при

підведенні результатів його діяльності за звітний період (місяць; семестр; рік). При цьому у формалізованому електронному бланку-звіті питання так і стоїть: «Скільки коштів Ви заробили та спрямували у спецфонд ЗВО?»

Якщо цей підхід керівництва ЗВО співставити з сьогоденними реаліями «засилля» кримінальної субкультури в Україні (у формі татуювань, сленгів, боулінгу, т. ін.) [2], то виникає цілком логічне питання: «А, що, НПП мають щомісячно із своєї мізерної зарплати ще й відраховувати кошти у загальну касу ЗВО?»

І, весь парадокс і «трагізм» для НПП у цій ситуації виражається у тому, що від вирішення даного завдання залежить укладання ними строкових трудових договорів і контрактів з керівниками університету, а, отже, можливість залишитися у ЗВО у подальшому.

У той самий час, у теперішніх умовах керівництво ЗВО мало б зорієнтувати свої зусилля на створенні відповідних базисних засад діяльності НПП навіть у цьому напрямі. Зокрема, логічно було б шляхом визначення наявних на практиці проблем (а, це – один із видів наукової діяльності) організовувати тісну співпрацю з територіальними громадами, позаяк саме там на сьогодні зосереджуються основні фінансові ресурси, встановлювати дефіцит робочої сили та зорієнтовувати майбутніх фахівців на навчання у своєму ЗВО. Для цього, наприклад, керівництву ЗВО слід укладати письмові угоди з уповноваженими представниками територіальних громад щодо підготовки тих чи інших фахівців на платних засадах, а не зобов'язувати НПП безсистемно і невмотивовано ходити (а, це схоже на «жебрацтво») по школах і коледжах і виконувати те, що на стратегічному рівні має здійснювати керівник ЗВО.

Такий підхід, у свою чергу, буде корисним і для територіальної громади, яка оплачуючи навчання того чи іншого студента, вправі визначати строки відпрацювання ним наданого своєрідного «кредиту» на території громади.

Отже, взаємна вигода ЗВО і територіальної громади у даному випадку є очевидною. А, роль НПП у цьому процесі має зводитись до виконання тих завдань, що витікають із змісту тих угод, які склали керівники зазначених вище суб'єктів освітньої діяльності (ЗВО та територіальних громад).

Аналогічним чином варто змінити підхід МОН України та керівників ЗВО і щодо оцінювання результатів участі НПП у

реалізації державних програм, а саме: держава має через Кабінет Міністрів України та центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки спрямувати на місця відповідні державні замовлення (програми, угоди, т. ін.), участь у розробці яких на конкурсній основі та за відповідну плату мають приймати НПП.

І, це буде справедливим і моральним, а не, як сьогодні: НПП має сам шукати зазначені програми та їх супроводжувати на безоплатній основі, бо це шанс для нього залишитись у подальшому у ЗВО, а для останнього – це додатковий рейтинг «престижності» у системі університетів України та світу.

2. На сьогодні як МОН України, так і керівники ЗВО створили видимі та такі, які провокують протиправну поведінку НПП засади та умови, у тому числі корупційного спрямування, у науковій діяльності.

Зміст цієї проблеми можна пояснити через ще один критерій оцінювання як ЗВО, так і конкретно взятих НПП, а саме – через кількість опублікованих ними статей у міжнародній науково-метричній базі «SCOPUS» або «Web of Science».

Здавалось би, хороша ідея – популяризувати результати наукових досліджень вітчизняних учених на міжнародній арені, але, як і в попередньому випадку, все в Україні зроблено «на виворіт».

Зокрема, через штучні «гонки» за показниками, необхідність пройти ліцензування та акредитацію ЗВО, а для НПП – отримати дозвіл на захист дисертацій, присвоєння вчених звань тощо процес опублікування у зазначених міжнародних виданнях створив для різноманітних не чистих на руку і далеких від науки «ділків» своєрідну «Мекку», коли вони через різні злочинні схеми за кожну статтю правлять від 300 до 500 $ (за так звану «швидкість» опублікування), позаяк реальні черги на видання без їх супроводу статті складають від року і більше.

Звичайно, що такі терміни ні ЗВО, ні НПП не влаштовують, а тому вони зі свого жалюгідного грошового забезпечення вимушені годувати створену за допомогою МОН України когорту сучасних «Остапів Бендерів».

А, що слід було б зробити по-людськи?

Спочатку варто було створити в нашій державі філії наукометричних баз вказаних вище видань та передбачити для цього у спецфондах ЗВО відповідні кошти для компенсації витрат, а оплату наукової статті НПП здійснювати за

аналогією – як зараз це робиться в інших нині існуючих зарубіжних виданнях країн ЄС, США, т. ін.

Більш того, по-новому варто переглянути й практику оцінювання публікацій у «SCOPUS» та «Web of Science», враховуючи, що кожна стаття в інших міжнародних виданнях індексується по особистих «doi» та «orcid.org» НПП.

То, для чого сьогодні створювати непотрібний ажіотаж та вводити пріоритетними критеріями для ЗВО публікації у SCOPUS» та «Web of Science», адже нелегальні (по суті, злочинні) латентні доходи від діяльності з цих питань можна у теперішніх умовах порівняти з прибутком від незаконного продажу наркотиків, зброї, промислового шпигунства тощо [3].

3. Останнім часом МОН України «освятив», а керівники ЗВО ввели як обов'язок для НПП опублікування тільки одноособових наукових публікацій, що, з одного боку, порушує логіку доктринальних досліджень, а, з іншого, знову ж таки, зменшує законні щомісячні доходи цих осіб, бо за підготовлені статті вони платять зі свого гаманця.

Отже, якщо підрахувати витрати НПП за так звані «SCOPUS» тощо, одноособові наукові статті, у тому числі, опубліковані за кордоном, тези науково-практичних конференцій, надруковані підручники, навчальні посібники, т. ін., то щомісячно зазначені суб'єкти освітнього процесу у ЗВО отримають зарплату, якої хватає лише на «хліб і воду», – ну, хіба це не рабовласницький підхід до науковців, чиї інтелектуальні можливості мають працювати на забезпечення національної безпеки і соціально-державних інтересів у цілому?

І, це у 21 столітті та при великих сучасних планах України вступу до ЄС і НАТО, де основним критерієм оцінювання є дотримання прав людини.

Як видається, таку позицію МОН України та керівників ЗВО слід суттєво змінити та привести до змісту того права НПП, зокрема юридичного профілю, що стосується академічної свободи у виборі засобів забезпечення освітнього процесу і здійснення справжньої наукової діяльності, яка нічого спільного із сучасними «гонитвою» за рейтингами та іншими оціночними показниками результативності функціонування національних університетів, зокрема, й у контексті їх конкурентоздатності із зарубіжними ЗВО, не має [4].

Список використаних джерел

1. Головкін Б. М. Про детермінацію злочинності. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 274–280.
2. Боровик А. В., Колб О. Г. Тлумачний словник пенітенціарної лексики. Луцьк: СПД Гадяк Ж. В. друкарня «Волиньполіграф», 2018. 340 с.
3. Оболенцев В. Ф. Базові засади системного аналізу злочинності та віктимізації в Україні: монографія. Харків: Юрайт, 2016. 116 с.
4. Львів'яни увійшли в ТОП найбільш цитованих науковців світу за 2021 рік. URL: https://zaxid.net/lvivski_naukovtsi_potrapili_u_top_naybilsh_tsitovanih_naukovtsiv_svitu_za_2021_rik.n1551215.

Колесник Таїсія Миколаївна,
науковий співробітник лабораторії криміналістичних досліджень Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»;
Носатенко Юлія Олександрівна,
завідувач сектору лабораторії криміналістичних досліджень Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»

НЕОБХІДНІСТЬ СТВОРЕННЯ БАЗИ ДАНИХ ДЛЯ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

Тези присвячені висвітленню та аналізу актуальних питань щодо ідентифікації та ознак зовнішності військовополонених, індивідуальних фізіологічних особливостей та залишених ними слідів, виявлених під час огляду місця події, що дозволяє ідентифікувати особу, яка вчинила правопорушення, які в подальшому дозволять притягнути особу до кримінальної відповідальності. На сьогоднішній день тема дослідження є досить актуальною та потребує новітніх методів збору даних, що мають вдосконалюватись, враховуючи сучасні тенденції розвитку людини та залежать від різних факторів. Метою тез є пропозиція щодо розробки єдиної бази даних, яка буде містити в собі відомості, що

значно полегшать роботу слідчим та експертам виявити винних осіб у скоєнні кримінальних правопорушень серед військовополонених.

З моменту повномасштабного вторгнення рф на територію України правоохоронними органами фіксуються тисячі кримінальних правопорушень, які скоєнні військовослужбовцями рф. На мою думку, актуальною темою є створення бази з даними військовополонених, головним завданням якої буде вмістити в себе якомога більше відомостей про:

– Відбитки папілярних узорів пальців, долонь, ніг, зубів,вух людини;

– Індивідуальні ознаки зовнішності (татуювання, шрами, родимі плями, і т.д);

– Особливі прикмети (постава, кульгавість, специфічна хода, картавість і т.д):

– Зразки ДНК

Дактилоскопія проводиться шляхом збирання відбитків усіх пальців рук. Якщо отримати інформацію про особливості візерунків пальців рук неможливо, проводиться дактилоскопія долонь рук, губ, ступні ноги за вибором особи, щодо якої проводиться дактилоскопія.

Сліди рук, у порівнянні з іншими слідами, найчастіше й успішніше використовуються в розкритті та розслідуванні злочинів. [1, с. 152]. Сліди рук, які знайдені на місці злочину, є беззаперечним фактом, що дана людина тут перебувала.

Також важливе значення мають *особливі прикмети*. Це, насамперед, татуювання, наявність атипових родимих плям, нестандартного пірсингу, волосся, що пофарбоване у непересічний колір і т.д. [2, с. 134].

Особливі прикмети, тобто такі ознаки, які надають вигляду людини індивідуального характеру. Особливі прикмети, як правило легкодоступні спостереженню та відразу ж привертають увагу. Їх прийнято називати прикметами, що впадають у око. До особливих прикмет належать: надзвичайно великий або малий зріст; горбатість, сутулість; виражена кульгавість, відсутність чи дефекти кінцівок (ніг, рук, пальців, вух та ін.); відсутність ока, протез ока, більмо, сліпота, відсутність зубів, дефекти зубів, наявність коронок, мостів; аномалії мови (шепелявість, акцент, заїкання, ознаки діалекту

тощо); родимі плями, родинки, веснянки, бородавки, шрами,татуювання та ін.

ДНК зразки відбирають у вигляді крові, слини та епітелію з ротової порожнини. Потім ці зразки направляються до експертних установ, де виділяється ДНК профіль.

Виконуючи стабілізаційні заходи на деокупованих територіях все більше виявляється фактів вчинення злочинів військовослужбовцями рф. Виявивши їх на територіях та відібравши сліди, в подальшому є ймовірність ідентифікувати та притягнути злочинців до кримінальної відповідальності.

Також необхідно створити доступ, з правом користування для СБУ, НПУ, ЗСУ, всіх експертних установ, незадежно від організаційно-правової форми.

Отже, всі перераховані відомості в сукупності утворюють базу, таким чином можна стверджувати, що саме основні характеристики з бази дозволять ефективно та точно ідентифікувати особу, а отже швидко і безпомилково розкрити злочин та притягнути винну особу серед військовополоннених до кримінальної відповідальності.

Список використаних джерел

1. Дубовий О.П., В.Я.Лукашенко, Я.В.Рибалко та ін.. Криміналістичне дослідження слідів рук: Наук. практ. посіб., К.: Атіка, 2000. 152 с.

2. Маланчук П.М. Особливі прикмети зовнішності людини: їх значення для розслідування злочину. *Правові горизонти / Legal horizons,* 2016. С. 133–136 URL: irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe.

3. Татуаж. URL: http://emed.org.ua/kosmetologija/340-tatuazh.

4. Пазинич Т.А. Ознаки зовнішності людини: їх особливості та значення для вирішення окремих завдань розслідування. *Криміналістичний вісник.* 2011. № 2 (16). С. 71–76. URL: http://scholar.google.com.ua/.

Копотун Ігор Миколайович,
головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем запобігання кримінальним правопорушенням Донецького державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор;
Рудик Микола Миколайович,
викладач кафедри поліцейського права Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ Й ЕКСПЛУАТАЦІЇ АВТОМОБІЛЬНОГО ТРАНСПОРТУ

Нині складно уявити життя без автомобільного транспорту, адже автомобілі стали не лише предметом розкоші, вони перетворилися на об'єктивну необхідність. Про це яскраво свідчить статистика. Наприклад, порівняно з 2000-ми роками кількість машин на автошляхах України зросла майже в чотири рази. Сучасна автомобільна транспортна система України налічує понад 9,2 млн транспортних засобів, серед яких: 6,9 млн легкових автомобілів, близько 250 тис. автобусів, 1,3 млн вантажних автомобілів і понад 840 тис. одиниць мототранспорту. Крім того, ідеться про суттєве збільшення швидкості сучасного автотранспорту й появу значної кількості недосвідчених водіїв. Усе вказане в сукупності призвело до істотного збільшення кількості ДТП в Україні, а отже, до зростання рівня смертності (особливо серед молоді віком від 20 до 35 років). Тому забезпечення безпеки на автотранспорті стало пріоритетом для держави.

В умовах сьогодення, дорожньо-транспортна аварійність в нашій країні є однією з найгостріших соціально-економічних проблем та характеризується надзвичайно високим рівнем ризику виникнення дорожньо-транспортних пригод та тяжкістю їх наслідків. За 2014–2021 роки в Україні зареєстровано близько 800 тис. ДТП, у яких загинуло 29,7 тис. та травмовано 240,4 тис. осіб. У 2019 році зафіксовано зростання кількості ДТП на 5,1 % та травмованих у них осіб на 6,4 % порівняно з 2018 роком. Особливо

тривожним є те, що понад 42,6 % загиблих у ДТП у 2021 році – пішоходи та велосипедисти. Велике занепокоєння викликає те, що за останній період на дорогах України загинуло 1,5 тис. дітей віком до 18 років, а ДТП в Україні є першою за поширеністю причиною смерті молоді віком від 15 до 24 років та другою за поширеністю причиною смерті дітей віком від 5 до 14 років [1].

Такі, масштабні наслідки ДТП, а також відсутність сталого прогресу в справі їх профілактики (спорадичні успіхи на цій ниві завше є нестабільними та швидкоплинними) зумовлюють постановку питання про побудову державної стратегії безпеки дорожнього руху, котра ґрунтуватиметься на засадах науковості, обґрунтованості, послідовності, безперервності, соціальної спрямованості, економічної доцільності. Ця задача передбачає розробку широкого спектру правових, організаційних, інформаційних та інших заходів, спрямованих на радикальне зменшення кількості ДТП й рівня дорожнього травматизму в довгостроковій перспективі. Але найпершим кроком до окресленої мети повинно стати забезпечення плідного наукового підґрунтя.

У даному контексті роль науки тим вагоміша, що сфера БДР знаходиться на стику багатьох галузей і дисциплін. Нею охоплені економічні, правові, соціальні, управлінські, комунікативні, техніко-технологічні, фізіологічні, психологічні та інші аспекти людського існування. Вона пов’язана з вирішенням величезного масиву наукомістких проблем, які виникають у найрізноманітніших площинах сучасного життя. Така багатоплановість проблематики вимагає застосування обширного наукового інструментарію з різних областей знань: від класичної механіки до мак-росоціології, від містобудування до медицини [2].

Транспортна галузь не стала винятком: ключові процеси її функціонування (включно із забезпеченням безпеки) завжди протікають у канві, торованій правом, а відтак - значною мірою обумовлюються станом науково-правових досліджень. Останні сприяють вдосконаленню існуючого правового базису, визначають зміст галузевих концепцій, формують загальне уявлення про принципи, цілі, пріоритети, форми та методи втілення національної політики транспорту.

Сьогодні, коли питання розробки стратегії БДР нарешті почало переходити в практичну площину, постає нагальна необхідність узагальнення та систематизації знань, накопичених

у цій сфері вітчизняною правовою наукою. Причому, з огляду на прискорену динаміку еволюції дорожньо-транспортного комплексу (протягом останніх десятиліть об'єктивні умови його роботи зазнали неабияких змін), найбільший інтерес становлять дослідження нової доби - доби державної незалежності.

До радянського періоду ми віднесемо такі монографічні праці, як: «Боротьба з дорожньо-транспортними пригодами та правопорушеннями на транспортний засіб в СРСР» (м. Москва, 1965 р.) автор дослідження І. Г. Маландин; «Кримінальна відповідальність за порушення правил безпеки руху й експлуатації транспорту» (м. Тбілісі, 1973 р.) автор дослідження Г. В. Цуцкиридзе; «Правові та організаційні проблеми удосконалення загальнодержавної системи забезпечення безпеки дорожнього руху» (м. Москва, 1973 р.) автор дослідження В. В. Лук'янов; «Кримінально-правова боротьба зі злочинними порушеннями правил безпеки руху та експлуатації автомототранспорту або міського електротранспорту» (м. Москва, 1977 р.) автор дослідження Р. Г. Мацюя; «Причини, умови транспортний засобів злочинів та питання профілактики» (м. Ленінград, 1975 р.) автор дослідження Д. С. Ковальов; «Кримінальна відповідальність за порушення діючих на транспорті правил» (м. Москва, 1985 р.), автор дослідження І. В. Скирський; «Боротьба органів внутрішніх справ з дорожньо-транспортними злочинами, пов'язаними із заподіянням шкоди пішоходам» (м. Київ, 1987 р.) автор дослідження В. А. Мисливий.

Уперше найбільш ґрунтовне дослідження проблем запобігання таким кримінальним правопорушенням було проведене М. Т. Задояним «Кримінологічна характеристика й профілактика крадіжок і угонів автотранспортних засобів органами внутрішніх справ (за матеріалами Української Радянської Соціалістичної Республіки)», підготовленого 1991 р. на базі Академії МВС СРСР, серед проблем організації діяльності ОВС щодо запобігання таким злочинам виокремлено питання взаємодії підрозділів карного розшуку, слідства та інших служб [3].

Як показує бібліографічний аналіз, з початку 90-х рр. XX ст. і до наших днів основна увага правничого загалу (передовсім, учених, які переймаються питаннями дорожньої безпеки) прикута до проблем застосування державного примусу. З одного боку це пояснюється залишковим «відлунням» радянської правової доктрини, котра постулювала примус в якості першочергового

інструмента впливу на волю та свідомість громадян. З іншого - обумовлюється надзвичайною гостротою проблематики БДР: катастрофічні масштаби дорожнього травматизму вимагають негайного поліпшення ситуації, а в умовах існуючої економічної нестабільності швидкий ефект здатні забезпечити тільки примусові заходи. Тож саме на їх розгляді роблять акцент більшість сучасних правників.

Список використаних джерел

1. Про виконання Державної програми підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2020 року (2018 р.). *Міністерство інфраструктури України*. 2019. URL: https://mtu.gov.ua/news/29050.html; Про затвердження Державної програми підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2023 року: постанова Кабінету Міністрів України від 21 груд. 2020 р. № 1287. *Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1287-2020- %D0 %BF#Text

2. Гуржій Т. О. Адміністративно-правові проблеми забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні : монографія. Кіровоград : Тимченко, 2010. 440 с.

3. Задояный М. Т. Криминологическая характеристика и профилактика краж и угонов автотранспортных средств органами внутренних дел (по материалам Украинской ССР) : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Москва, 1991. 195 с.

Коропатнік Ігор Михайлович,
начальник кафедри правового забезпечення Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор юридичних наук, професор;
Шопіна Ірина Миколаївна,
професор кафедри адміністративно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ДІЯЛЬНОСТІ З ПОШУКУ ТА ЗВІЛЬНЕННЯ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

Бойові дії, які тривають на території України внаслідок повномасштабної збройної агресії Російської Федерації, мають своїми наслідками прямі та непрямі втрати, спричинені збройним

протистоянням з агресором. Певна кількість військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань опинилися у полоні. Кропітка робота щодо встановлення місця перебування і звільнення військовополонених дає свої результати та має позитивну динаміку: так, за даними, оприлюдненими прессслужбою Головного управління розвідки Міністерства оборони України, станом на кінець жовтня з полону було звільнено більше тисячі громадян України.

Перший обмін військовополоненими після початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації відбувся 24 березня 2022 року. Під час цього заходу було звільнено 10 військовослужбовців та 19 цивільних [1]. 3 листопада 2022 року у рамках 30-го обміну військовополоненими було звільнено 6 офіцерів, 101 рядового та сержанта Збройних сил України, Державної прикордонної служби, Національної поліції, Державної спеціальної служби транспорту, Національної гвардії [2].

Одним із проявів гібридного характеру російської агресії проти України є те, що противник активно використовує тему військовополонених у своїй пропаганді, постійно перекручуючи факти і звинувачуючи нашу державу у власних злочинах проти людяності. Так, 16 травня, за посередництва ООН та Міжнародного комітету Червоного Хреста, розпочався процес евакуації захисників Маріуполя з території заводу «Азовсталь», що тривалий час був оточений та знаходився під ударами російських військ. Формат евакуації передбачав встановлення режиму тиші та здачу українських військових в полон з подальшим обміном під гарантії ООН та Міжнародного комітету Червоного Хреста. Даний формат був обраний та затверджений захисниками Маріуполя, що брали участь в перемовинах. 29 червня відбувся перший із запланованих обмінів військовополонених, в результаті якого в Україну повернулися 144 захисника. Ключовою умовою обраного формату були зобов'язання російської сторони перед міжнародними організаціями щодо збереження життя та здоров'я українських захисників. Дана гарантія була цинічно порушена. В ніч на 29 липня на території колишньої виправної колонії смт. Оленівка відбулося організоване вбивство українських військовополонених. На спланований характер цього злочину та вчинення його російською стороною вказують багато задокументованих доказів: зокрема, умисне переведення бійців в нове приміщення незадовго до вибуху, аналіз характеру ушкоджень та руху вибухової хвилі, перехоплення телефонних

розмов російських військовослужбовців, відсутність обстрілів у вказаному місці та інші. Все це не залишає сумніву: вибух в Оленівці був російським терористичним актом та грубим порушенням міжнародних домовленостей [3].

Перебування у полоні військовослужбовців пов'язано не лише з загрозами для їх життя і здоров'я, честі і гідності, а і зі стражданнями їх близьких, знаходженням їх протягом тривалого часу у стресовій ситуації, у стані невизначеності, адже невідомо, чи залишився військовослужбовець в живих, яким є стан його здоров'я. Це доволі часто стає причиною некритичності сприйняття інформації членами сімей військовополонених, що посилює вплив противника на їх стан та поведінку. Наведемо найбільш поширені приклади цинічного використання близьких загиблих, зниклих безвісті та полонених військовослужбовців для досягнення цілей противника та особистого збагачення представників криміналітету.

Перший з них пов'язаний із наслідками непродуманого оприлюднення персональних даних військовослужбовця у соціальних мережах, телеграм-каналах, на плакатах під час громадських заходів тощо. Наслідки такої поведінки, вмотивованої бажанням рідних якнайшвидше побачити своїх захисників, призводять до персоналізації особистих даних та їх поширення. У результаті стають відомими ім'я та прізвище, позивний, місце служби військовослужбовця, його попередня участь у боях з російськими загарбниками у межах АТО та ООС, місце його проживання, телефони та імена його родичів. Це активізує численних шахраїв, у тому числі тих, що знаходяться у місцях позбавлення волі на території Російської Федерації. Членам родин військовослужбовця повідомляють, що він знаходиться у полоні, і вимагають переведення значних сум коштів (звичайно від 5 до 20 тис. доларів) на банківські картки. У випадку ж, якщо гроші не будуть переведені, злочинці загрожують каліцтвом або смертю військовослужбовця, максимально детально описуючи його теперішні та майбутні страждання.

Безумовно, критично мисляча людина у спілкуванні зі злочинцями може наполягати на особистій телефонній розмові з військовослужбовцем, неможливість якої породить сумніви у реальності наданої щодо полону інформації. Однак трапляються випадки, коли персональними даними полонених користуються спецслужби Російської Федерації для поширення за допомогою близьких осіб військовослужбовця ворожих наративів, мотивуючи

їх до вчинення правопорушень, спрямованих на дестабілізацію суспільних відносин, дискредитації органів державної влади України, тощо. За таких умов близьким періодично дозволяють телефонні розмови з військовослужбовцем, натомість від них вимагають участі у протестах, розповсюдженні пропагандистських матеріалів противника, вчинення діянь, які межують з колабораціонізмом. Хотілося б підкреслити, що такі наслідки обумовлені власною поведінкою осіб, які стають об'єктами шантажу, коли вони оприлюднюють відповідні персональні дані.

Інший аспект пов'язаний із виникаючою небезпекою для військовослужбовців та їх підрозділів внаслідок оприлюднення інформації з обмеженим доступом, зокрема, одночасне повідомлення прізвищ та позивних військових із вказівкою в/ч та бригади (батальйону, роти, взводу), місць дислокації, прізвищ та позивних командирів тощо. Розвідка противника постійно відстежує такі витоки інформації та будує на їх основі свої операції, метою яких є знищення українських військових підрозділів. Оприлюднення детальної інформації щодо посади, місць служби та персональних даних, включаючи особисті фотографії, може спричинити значну шкоду полоненим у випадку, якщо один чи декілька військовослужбовців обирають тактику приховування деяких аспектів своєї біографії, які звичайно слугують причиною застосування тортур та відмови противника від обміну таких осіб.

Хотілося б також сказати про активне відстеження противником відомостей щодо тих форм насилля, тортур та нелюдського поводження, які справили найбільший деморалізуючий вплив на військовослужбовців, з тим, щоб активніше використовувати їх у місцях тримання військовополонених. Тому детальний емоційний опис вражень від перебування у полоні, поширений у соціальних мережах чи під час особистого спілкування з великим колом осіб, може бути використаний противником для спричинення ще більших страждань полоненим, руйнування їх особистості.

Емоційні страждання людей, чиї син чи донька, чоловік чи дружина, батько чи мати опинилися у полоні, заслуговують на глибоку повагу і повне розуміння. Україна є вільною державою, в якій, згідно ч. 2 ст. 34 Конституції України, кожна особа має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір.

Разом з тим ми маємо пам'ятати, що, відповідно до ч. 2 ст. 32 Основного Закону, не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Заходи інформаційної безпеки в діяльності з пошуку та звільнення військовополонених мають перш за все базуватися на цих важливих конституційних положеннях, з тим, щоб досягти балансу між додержанням інформаційних прав громадян та зниженням руйнівного впливу тих інформаційних ризиків, які супроводжують вказану діяльність.

Важлива роль тут належить активній позиції Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими, який був утворений 11 березня 2022 року згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 257. До складу Координаційного штабу ввійшли представники ГУР МО України, Міністерства оборони України, Збройних сил України, Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Міністерства юстиції України, Міністерства реінтеграції України. Координаційний штаб надає допомогу родинам та близьким захисників та захисниць України, які потрапили в полон або зникли безвісти. Громадська приймальня Координаційного штабу надає консультації щодо юридичних та процедурних питань, пов'язаних з перебуванням воїна у полоні; державних соціальних зобов'язань, гарантованих у випадку потрапляння в полон. При Координаційному штабі також діє консультаційна телефонна лінія, призначена для юридичного, соціального та психологічного супроводу родин українських захисників та захисниць, які потрапили в полон або зникли безвісти за особливих обставин [4]. Центром впроваджено електронну форму звернення щодо розшуку військовополонених та незаконно позбавлених волі осіб внаслідок агресії проти України [5]. Відомості, внесені до цієї форми, є конфіденційними, доступ до них мають лише представники Центру. Що, втім, не зменшує популярності ініціатив, започаткованих громадянами Російської Федерації, у межах яких збирається велика кількість персональних даних про українських військовослужбовців.

Список використаних джерел

1. Верещук повідомила про перший повноцінний обмін полоненими з РФ у форматі 10х10. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-vereshchuk-poloneni-obmin/31768848.html.

2. Саєнко В. Україна повернула з російського полону 107 бійців. URL: https://www.unian.ua/war/obmin-polonenimi-v-ukrajinu-povernulisya-107-biyciv-12033639.html.

3. Спільна заява СБУ, ЗСУ, ГУР МОУ та Уповноваженого Верховної Ради з прав людини щодо масового вбивства українських військовополонених 29 липня 2022 року у смт. Оленівка на тимчасово окупованій території Донецької області. URL: https://ssu.gov.ua/novyny/spilna-zaiava-shchodo-masovoho-vbyvstva-ukrainskykh-viiskovopolonenykh-29-lypnia-2022-roku-u-smt-olenivka-na-tymchasovo-okupovanii-terytorii-donetskoi-oblasti

4. Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими. URL: https://www.facebook.com/koordshtab/posts/pfbid02A1PurYtzSiNJiwWtPsFKNA3hZhjMmbcLMQa6iZedKUDeiQ4niWVDai5iPeQchpk7l.

5. Електронна форма звернення щодо розшуку військовополонених та незаконно позбавлених волі осіб внаслідок агресії проти України. URL: https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLScCpF9IMFayFWVH3gABn4fR6iIlPnX81rw93tFtV6PqrzeOtQ/viewform.

Крижна Валентина Володимирівна,
старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

НОРМАТИВНІ ГАРАНТІЇ СТАТУСУ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Норми міжнародного гуманітарного права спрямовані на захист прав військовополонених, визначення їх статусу. За весь час існування людства міжнародне співтовариство розробило та погодило норми міжнародного гуманітарного права і сформувало основні принципи ведення війни. Один з найістотніших серед них – це принцип захисту жертв війни, що

виражається у забезпеченні воюючими сторонами правового захисту військовополонених. Для забезпечення збереження життя і здоров'я осіб, свобода яких обмежена у зв'язку із збройними конфліктами, норми міжнародного права визначають низку мінімальних стандартів утримання таких осіб.

Сьогодні є система принципів міжнародного права, що встановлюють основоположні цінності, які не повинні порушуватися у воєнному конфлікті. На міжнародному рівні виробилася значна нормативна база правового регулювання воєнних дій, яка є потужним регулятором відносин та гарантує певний рівень безпеки на міжнародному рівні та гарантії статусу військовополонених [1].

Міжнародне право передбачає наявність правил норм і законів, які зобов'язані виконувати держави – сторони війни і їх військовослужбовці. Ця частина міжнародного права є міжнародним гуманітарними правом, так званим правом війни.

Наведені правила регламентуються кількома міжнародними нормативними актами, в тому числі Женевськими Конвенціями про захист жертв війни 1949 року, учасниками яких є і Росія і Україна.

Зокрема правила поводження із полоненими регламентується Конвенцією про поводження з військовополоненими і додатковими протоколами до неї, прийнятими в 1977 і 2005 році. Необхідно зазначити, що Російська Федерація в 2019 році денонсувала Протоколи 1 і 2 до цієї конвенції. Але не дивлячись на цей факт, Російська Федерація зобов'язана виконувати принципи, викладені в тексті Конвенції про поводження із військовополоненими, станом на 1949 рік.

Сучасну нормативну правову базу захисту прав людини в збройних конфліктах формує ціла низка міжнародних актів. Найважливішими з них є: Конвенція про права і обов'язки нейтральних держав та осіб у разі сухопутної війни Гаага (Нідерланди, 18.10.1907); Конвенція про права та обов'язки нейтральних держав у разі морської війни Гаага (Нідерланди, 18.10.1907); Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях (Організація Об'єднаних Націй (ООН), 12.08.1949); Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі (ООН, 12.08.1949); Конвенція про поводження з військовополоненими (ООН, 12.08.1949); Конвенція про захист цивільного населення під час війни (ООН, 12.08.1949); Додатковий протокол до Женевських

конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року з поправками від 30.11.93 (ООН, 08.06.1977); Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року (ООН, 08.06.1977); Статут Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця (01.10.1986); Угода про спільну діяльність стосовно гуманітарної допомоги, що надходить з-за кордону (СНД, 22.01.1993); Угода про першочергові заходи стосовно захисту жертв збройних конфліктів (СНД, 24.09.1993); Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ООН, 24.09.1996); Мапутська декларація (ООН, 07.05.1999); Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах (01.01.2000); Резолюція 57/219, прийнята Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй, «Захист прав людини і основних свобод в умовах боротьби з тероризмом» (ООН, № 57/219, 18.12.2002); Резолюція 58/187, прийнята Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй, «Захист прав людини і основних свобод в умовах боротьби з тероризмом» (ООН, № 58/187, 22.12.2003); Резолюція 59/46, прийнята Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй, «Заходи з ліквідації міжнародного тероризму» (ООН, № 59/46, 02.12.2004); Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (Протокол III) (ООН, 08.12.2005) [2].

Основні норми про режим військового полону містяться у III Женевській конвенції 1949 р., а також у першому Додатковому протоколі 1977 р. (ст. 43–47). Женевська Конвенція III містила принципово нові норми поводження з військовополоненими: визначені нові категорії осіб, яким надавався статус військовополоненого та гарантії захисту, були введені нові принципи гуманного поводження з ними, розширено межі застосування Конвенції тощо. Дипломатична конференція 1949 р. прийняла норми Положення 1907 р. про чотири умови, які повинні виконувати комбатанти, щоб вони мали право на привілейоване поводження у разі їх полонення. Крім того, Конференція прирівняла партизан до місцевих воєнізованих формувань та народних ополчень, що підтримують регулярні війська. Також, як додаток до гаазьких норм, вона постановила, що ці формування можуть діяти і на окупованій території. Після тривалої дискусії щодо питання про правове

становище медичного персоналу, що потрапив під владу супротивної сторони, Конференція 1949 р. погодилася та підтвердила положення про те, що медичний персонал не повинен розглядатися як військовополонені, проте на нього повинні поширюватися всі гарантії військовополонених [1].

Враховуючи положення Женевських конвенцій та додаткових протоколів до них, що становлять основу міжнародного гуманітарного права, необхідно зазначити, що основним і невіддільним складником у гарантуванні прав та свобод військовослужбовців є заборони, яких повинні дотримуватися сторони конфлікту, зокрема, щодо вбивств, завдання каліцтв, жорстокого поводження й тортур, а також засудження і застосування покарання без попереднього судового рішення тощо.

Статус військовополонених надається законним учасникам військових дій (комбатантам). Як показує досвід війн, полонений військовий насамперед становить інтерес як потенційне джерело інформації. З цією метою військовий може бути допитаний. Однак при цьому забороняється застосування фізичних чи моральних тортур або будь-яких інших засобів примусу. Кожний військовополонений зобов'язаний повідомити лише такі відомості: своє прізвище, ім'я та звання, дату народження та особистий номер або, якщо такого немає, іншу рівноцінну інформацію. Військовополонені, що були захоплені у зоні бойових дій, повинні у короткий строк бути евакуйовані у табори, що розташовані на достатній відстані від небезпечної сторони (зони). Умови перебування в цих таборах повинні бути не менш сприятливими, ніж умови, якими користуються війська, що утримують їх у полоні, розташовані в цій самій місцевості. За будь-яких обставин військовополонені мають право на повагу до їхньої особистості і честі. Вони цілком зберігають свою цивільну правоздатність, якою користувалися під час захоплення у полон. Речі і предмети особистого користування повинні залишатися у військовополонених. Вони мають бути забезпечені необхідним одягом і медичною допомогою, питною водою і їжею у достатній кількості.

Перебування у полоні завершується по закінченню воєнних дій, коли військовополонені визволяються та підлягають репатріації. Утримання у полоні за деяких обставин може завершитися раніше. Важкопоранені та важкохворі військовополонені повинні бути відправлені на батьківщину або госпіталізовані у нейтральних країнах, як тільки вони будуть у стані, що дозволяє їх перевезення. Не чекаючи закінчення війни,

конфліктуючі сторони з гуманних міркувань можуть домовитися про обмін військовополоненими.

Отже, з моменту захоплення в полон відповідальність за військовополонених несе держава, що їх захопила. Військовополонений не злочинець, а солдат, що виконував свій обов'язок. Його ізоляція пояснюється винятково військовою необхідністю, тому будь-яка незаконна дія або бездіяльність, що призвела до смерті або заподіяла серйозну шкоду здоров'ю полоненого, є злочином. Заборонено медичні експерименти на полонених. Їм повинен бути забезпечений захист від фізичного насильства або залякування з боку місцевого населення. Рядові полонені можуть притягуватися до роботи з урахуванням їх фізичного стану. Офіцери беруть участь лише в керівництві такими роботами. Виконана робота оплачується відповідним чином. Виключається робота військового характеру. Участь у небезпечних для здоров'я роботах може мати місце тільки на добровільних засадах [3].

Для нагляду за дотриманням прав полонених може бути призначена держава-покровителька з-поміж нейтральних держав. Відповідні функції можуть здійснюватися Міжнародним Комітетом Червоного Хреста.

Проблемою міжнародного гуманітарного права є його декларативність. «Сьогодні механізми контролю за дотриманням норм міжнародного гуманітарного права, зокрема щодо визначення статусу полонених і поводження з ними, є недостатньо ефективними. Держави звертаються до положень міжнародного гуманітарного права лише тоді, коли їм це вигідно» [4].

Безумовно, право на життя – це те право, яке не може бути обмежене навіть в умовах війни, тому правове регулювання міжнародних стандартів потребує удосконалення, насамперед з погляду його реального практичного втілення.

Список використаних джерел

1. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими: ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 12 серп. 1949 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_153.

2. Міжнародне право. 2014. № 2. С. 20–33. URL: http://e-notabene.ru/wl/article.10941.html. doi: 10.7256/2306-899.2014.2.10941.

3. Грушко М.В. Кодифікації правил поводження з військовополоненими: проблеми та перспективи. *Молодий вчений.* 2016. № 7 (34). С. 233–237.

4. ГрушкоМ. В. Поняття «військовополонений» в міжнародному гуманітарному праві / М. В. Грушко // Актуальні проблеми держави і права. 2010. Вип. 52. С. 377–387.

Леоненко Олексій Анатолійович,
старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Академії Державної пенітенціарної служби;
Пузиревський Максим Вячеславович,
старший викладач кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології Академії Державної пенітенціарної служби

ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ В СЛІДЧИХ ІЗОЛЯТОРАХ: ПРОПОЗИЦІЇ ЗМІН НА ПЕРІОД ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

Сучасні події в українському суспільстві, та кримінально-виконавчій системі, зокрема, в слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС України), дія воєнного стану на території України, зумовили створення 51 дільниці та 1 табору для тримання військовополонених, які повинні цілодобово перебувати під охороною. Все це безумовно вказує на необхідність внесення нагальних змін до кримінально-виконавчого законодавства щодо порядку застосування заходів примусу, зокрема, вогнепальної зброї, а саме:

1) Частини 1 та 10 статті 18 Закону України «Про попереднє ув'язнення» [1] необхідно викласти у наступній редакції:

«1. Адміністрація місця попереднього ув'язнення має право застосовувати до ув'язнених, засуджених і військовополонених, які тримаються в дільницях для військовополонених, заходи фізичного впливу, спеціальні засоби та вогнепальну зброю у випадках і в порядку, передбачених цим Законом.

10. У разі вчинення ув'язненим, засудженим і військовополоненим, який тримається в дільниці для військовополонених, нападу чи іншої умисної дії, що безпосередньо загрожує життю або здоров'ю працівників місця

попереднього ув'язнення чи інших осіб, а також у разі здійснення втечі з-під варти як винятковий захід допускається застосування вогнепальної зброї, якщо іншими заходами припинити такі дії неможливо. У разі втечі з-під варти неповнолітніх і жінок застосування вогнепальної зброї не допускається.».

2) Пункти 1, 5 та 7 глави 1 розділу V Правил внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України [2] (далі – ПВР СІЗО) слід викласти у такій редакції:

«1. Порядок та підстави для застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів, гамівної сорочки, службових собак та вогнепальної зброї до ув'язнених, засуджених і військовополонених, які тримаються в дільницях для військовополонених, визначаються відповідно до статті 18 Закону України «Про попереднє ув'язнення» та статті 106 КВК.

5. За кожним фактом застосування фізичної сили, спеціальних засобів, гамівної сорочки та вогнепальної зброї складається рапорт, який розглядає начальник СІЗО або особа, яка виконує його обов'язки, та проводиться перевірка щодо обґрунтованості та правомірності їх застосування. Рапорт реєструється у спеціальному журналі та долучається до особової справи ув'язненого, засудженого чи військовополоненого, який тримається в дільниці для військовополонених.

7. Ув'язненому, засудженому чи військовополоненому, який тримається в дільниці для військовополонених, до якого було застосовано фізичну силу, спеціальні засоби, гамівну сорочку або вогнепальну зброю, в обов'язковому порядку проводиться медичний огляд та у разі потреби негайно надається екстрена медична допомога. Результати медичного огляду реєструються в медичній карті ув'язненого, засудженого чи військовополоненого, який тримається в дільниці для військовополонених.».

3) Пункти 1 та 2 глави 3 розділу V ПВР СІЗО слід викласти у наступній редакції:

«1. Вогнепальна зброя застосовується без попередження:

під час збройного нападу ув'язнених, засуджених або військовополонених, які тримаються в дільниці для військовополонених на персонал СІЗО та осіб, які перебувають на території СІЗО, у разі наявності загрози їх життю чи здоров'ю;

щодо ув'язненого, засудженого або військовополоненого, який тримається в дільниці для військовополонених, який скоює втечу з-під варти на транспортному засобі під час його руху,

якщо він своїми діями створює загрозу життю чи здоров'ю людей;

під час втечі вночі, в умовах недостатньої видимості, а також у лісистій місцевості;

для припинення спроби заволодіти вогнепальною зброєю;

під час затримання ув'язненого, засудженого або військовополоненого, який тримається в дільниці для військовополонених, який чинить збройний опір.

2. Вогнепальна зброя застосовується після попереджувального вигуку «Стій, буду стріляти!» та одиночного пострілу вгору під час:

спроби ув'язненого, засудженого або військовополоненого, який тримається в дільниці для військовополонених подолати лінію охорони на огороджених об'єктах, в усіх інших випадках – після подолання лінії охорони (крім випадків застосування вогнепальної зброї без попередження, зазначених у пункті 1 цієї глави);

звільнення заручників; переслідування ув'язненого, засудженого або військовополоненого, який тримається в дільниці для військовополонених, який скоїв втечу;

явного нападу на персонал СІЗО та осіб, які перебувають на території СІЗО, коли їх життю чи здоров'ю загрожує безпосередня небезпека.».

4) Абзац 2 пункту 3 глави 3 розділу V ПВР СІЗО слід викласти у такій редакції:

«У разі смерті або поранення ув'язненого, засудженого або військовополоненого, який тримається в дільниці для військовополонених, за межами СІЗО, коли немає можливості забезпечити охорону місця події силами варти, посадова особа СІЗО повідомляє про те, що сталося, чергову частину СІЗО та чергову частину найближчого територіального органу Національної поліції України для надання допомоги варті в забезпеченні охорони місця події. Особам, пораненим внаслідок застосування вогнепальної зброї, надається екстрена медична допомога.».

5) Частини 1, 2 та 5 статті 106 КВК України [3] слід викласти у такій редакції:

«1. До ув'язнених, засуджених і військовополонених, якщо вони чинять фізичний опір персоналу установи виконання покарань, слідчого ізолятора, табору для тримання військовополонених, злісно не виконують його законні вимоги, проявляють буйство, беруть участь у масових заворушеннях,

захваті заручників або чинять інші насильницькі дії, а також у разі втечі з-під варти з метою припинення вказаних протиправних дій, а також запобігання заподіянню цими особами шкоди оточенню або самим собі застосовуються фізична сила, спеціальні засоби, гамівна сорочка та вогнепальна зброя. Персонал установи виконання покарань, слідчого ізолятора, табору для тримання військовополонених вправі застосовувати вогнепальну зброю, що видається в установленому порядку для забезпечення виконання службових обов'язків.

2. Застосуванню заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і вогнепальної зброї до ув'язнених, засуджених і військовополонених має передувати попередження про намір використання вказаних заходів і засобів, якщо дозволяють обставини. Без попередження вказані заходи, засоби та вогнепальна зброя можуть застосовуватися, якщо виникла безпосередня загроза життю або здоров'ю персоналу установи виконання покарань, слідчого ізолятора, табору для тримання військовополонених чи інших осіб.

5. Про застосування фізичної сили, спеціальних засобів, гамівної сорочки та вогнепальної зброї доповідається в рапорті начальникові установи виконання покарань, слідчого ізолятора, табору для тримання військовополонених. Про кожний випадок застосування вогнепальної зброї негайно повідомляється прокурор та Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.».

Отже, всі пропоновані нами зміни унормують застосування персоналом ДКВС України, зокрема, слідчих ізоляторів, вогнепальної зброї до військовополонених, як надзвичайного правового заходу примусу на час дії воєнного стану.

Список використаних джерел

1. Про попереднє ув'язнення: Закон України від 30.06.1993 р. № 3352-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 35. Ст. 360.

2. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України: Наказ Міністерства юстиції України від 14.06.2019 р. № 1769/5. *Офіційний вісник України*. 2019. № 58. Ст. 2011.

3. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3–4. Ст. 21.

Логвиненко Борис Олексійович,
професор кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ МЕДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

Здатність особи реалізувати права, свободи і законні інтереси безпосередньо пов'язана із зовнішніми та внутрішніми чинниками. До внутрішніх можна віднести належність особи до соціально уразливих груп населення, малолітній або старчений вік тощо. У свою чергу, зовнішніми чинниками є надзвичайні ситуації та обставини, в умовах дії яких відповідні права зазнають найбільшої загрози недотримання й порушень.

Серед зовнішніх чинників особливе місце займає режим воєнного стану. Нагадаємо, що воєнний стан є особливим правовим режимом, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [1].

Найбільших ризиків та загроз в такий період зазнають військовополонені, чиї законні права часто порушуються і зазнають обмежень. Значною мірою, наведене стосується фундаментальних прав людини. Про це можуть свідчити численні повідомлення наших співвітчизників, з числа військових та цивільних осіб, звільнених з полону російської федерації та її псевдоутворень. Базові людські цінності, серед яких життя, здоров'я, недоторканність, право на справедливий

суд і свобода світогляду – нівелюються внаслідок ігнорування сучасних демократичних цінностей.

Про масштаби проблеми може свідчити те, що Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) поширив застосування термінових вказівок у міждержавній справі «Україна проти росії» щодо військовополонених. Суд зазначив, що у справі «Олійниченко проти росії та України» він надав росії термінові вказівки щодо негайного забезпечення закріплених прав українських військовополонених. Це стосується надання полоненим медичної допомоги, зокрема у тих випадках, коли надано достатньо доказів щодо серйозного і неминучого ризику завдання непоправної шкоди фізичній цілісності та/або праву на життя. Попри це, у червні 2022 року російська сторона офіційно відмовилась від виконання постанов ЄСПЛ, оголошених після 15 березня [2].

У період збройного протистояння норми міжнародного права виступають своєрідним стандартом забезпечення прав людини, а також дороговказом удосконалення національних правових систем. В наведеному аспекті важливим і сповненим проблематики моментом є дотримання міжнародних стандартів медичного забезпечення військовополонених.

Розглядаючи цей момент більш детально, потрібно зазначити, що у Законі України «Про оборону України» під військовополоненими розуміються особи, які мають право на цей статус відповідно до статті 4 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 та статті 44 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12.08.1949, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол І), від 08.06.1977 [3].

Важливо відмітити, що Женевські конвенції – це міжнародний договір, який закріплює у міжнародному праві норми щодо гуманного ставлення під час війни. Разом зі Статутом ООН ці конвенції представляють собою єдині міжнародні договори, в яких беруть участь всі держави. Заперечення, ігнорування фундаментальних норм, проголошених у Женевських конвенціях, ставить державу поза межею цивілізованого співтовариства, а її дії кваліфікує як воєнні злочини поряд із агресією, геноцидом і злочинами проти людяності, які вважаються міжнародними злочинами і підпадають під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду [4].

У свою чергу, під медичним забезпечення доцільно розуміти важливий вид соціального забезпечення, що складається з системи організаційних та медичних заходів і полягає у гарантованих державою формах і способах надання медичної допомоги за тих чи інших обставин, що в повній мірі забезпечує реалізацію права на охорону здоров'я визначеному законодавством переліку осіб [5, с. 176].

До основних міжнародних документів, якими визначено стандарти медичного забезпечення військовополонених слід віднести: 1) Конвенцію про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12.08.1949; 2) Конвенцію про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі від 12.08.1949; 3) Женевську конвенцію про поводження з військовополоненими від 12.08.1949; 4) Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12.08.1949, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08.06.1977.

Крім того, потрібно звернутися до таких міжнародних документів у сфері прав людини, як: 1) Загальна декларація прав людини від 10.12.1948; 2) Європейська конвенція з прав людини від 04.11.1950 3) Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 та Європейська соціальна хартія (переглянута), прийнята Радою Європи від 03.05.1996.

Вимоги до обсягу дослідження не дозволяють нам детально репрезентувати всі особливості медичного забезпечення військовополонених, але дозволяють зосередитись на найбільш важливих його складових.

Ми умовно поділяємо такі стандарти на наступні блоки: 1) початкова медична допомога та медичний огляд; 2) періодичні медичні огляди і профілактика захворювань; 3) стандарти – заборони (на медичне втручання, медичні чи наукові експерименти, каліцтво тощо); 4) санітарно-гігієнічні стандарти; 5) медична допомога в особливих умовах (під час переміщення, інтернування тощо); 6) фармацевтичне забезпечення (безперешкодність отримання медикаментів); 7) багатоканальність отримання медико-фармацевтичної допомоги (за рахунок держави що тримає в полоні, міжнародних гуманітарних організацій тощо); 8) реабілітація та відновне лікування.

Варто уточнити, що гігієні та медичній допомозі безпосередньо присвячено розділ III згаданої вище Женевської

конвенції про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 (статті 29–32). Водночас, потрібно наголосити, що багато медичних питань зосереджено у інших частинах наведеної Конвенції. Приміром, обов'язок держави, що тримає в полоні, вирішуючи питання про переміщування військовополонених, надавати їм медичну допомогу (стаття 46), або надання військовополоненим, які постраждали внаслідок нещасного випадку на роботі або які захворіли під час або в результаті виконання роботи, такої медичної допомоги, якої може вимагати їхній стан (стаття 54), дозвіл для військовополоненого, який відбуває дисциплінарне стягнення у формі тримання під арештом, на проходження медичного огляду. Військовополонені отримують необхідну за станом їхнього здоров'я медичну допомогу, а за необхідності їх переводять до табірного лазарету чи до госпіталю (стаття 98) тощо [6].

У наведеному аспекті Україна демонструє свою прихильність демократичним цінностям. Так, вже після початку протистояння збройній агресії російської федерації, в Україні було прийнято Постанови Кабінету Міністрів України від 05.04.2022 № 413 [7] «Про затвердження Порядку тримання військовополонених» та від 17.06.2022 № 721 «Про затвердження Порядку здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими в особливий період» [8], у яких серед іншого, визначено питання охорони здоров'я військовополонених.

Становлення міжнародних стандартів гуманного поводження з військовополоненими бере свій початок з другої половини XIX століття, але проблема не втрачає своєї актуальності і сьогодні. Головним критерієм дієвості правових норм виступає ефективність правозастосування, і тут невід'ємною умовою є суворе дотримання державами положень зазначених у дослідженні міжнародних документів. У протилежному разі вести мову про визнання і дотримання міжнародних стандартів медичного забезпечення військовополонених не можна. Сьогодні про це свідчать жахливі факти і свідчення осіб, які утримувались в полоні росії та її псевдоутворень. Свідоме ігнорування державою – агресором вимог міжнародного законодавства не лише порушує права осіб з числа військовополонених, а й нівелює роль права як інструмента регулювання суспільних відносин у цілому.

Вирішення негативної ситуації із належним дотриманням міжнародних стандартів медичного забезпечення військовополонених вбачається нами можливим завдяки об'єднанню зусиль демократичних держав світу навколо посилення заходів відповідальності, насамперед у формі міжнародних військових трибуналів.

Список використаних джерел

1. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text.

2. ЄСПЛ терміново розглянув клопотання України щодо ставлення росіян до військовополонених. Що постановив? Громадське Телебачення від 28.08.2022. URL: https://hromadske.ua/posts/u-silah-oboroni-poyasnili-sho-mozhe-oznachati-rosijska-evakuaciya-z-hersona.

3. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text.

4. Правила поводження з військовополоненими. Права полонених. Координаційний центр з надання правової допомоги URL: https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/pravyla-povodzhennya-z-vijskovopolonenymy-prava-polonenyh/.

5. Курінний Є.В., Логвиненко Б.О. Адміністративно-правові засади медичного забезпечення органів внутрішніх справ України: Монографія. Дніпропетровськ: ДДУВС, 2010. 206 с.

6. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими: Конвенція від 12.08.1949. ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.

7. Про затвердження Порядку тримання військовополонених: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.04.2022 № 413. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2022-%D0%BF#n23.

8. Про затвердження Порядку здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими в особливий період: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.06.2022 № 721. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/721-2022-%D0%BF#n13.

Максименко Олена Василівна,
старший науковий співробітник
наукової лабораторії з проблем протидії
злочинності навчально-наукового
інституту № 1 Національної академії
внутрішніх справ, кандидат юридичних
наук, старший науковий співробітник

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПРАЦІ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ В УКРАЇНІ

Із початком збройного конфлікту на території України у 2014 році виникла необхідність гармонізації норм міжнародного гуманітарного права із законодавством України.

Женевською конвенцією про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 року (далі – Конвенція), яку було ратифіковано Указом ПВР УРСР від 03.07.1954 року, а для України Конвенція набула чинності 03.01.1955 року визначено правовий статус військовополоненого. Положення Конвенції застосовуються в усіх випадках оголошеної війни чи будь-якого іншого збройного конфлікту, що може виникнути між двома чи більше Високими Договірними Сторонами, навіть якщо стан війни не визнаний однією з них. Також у всіх випадках часткової або повної окупації території Високої Договірної Сторони, навіть якщо цій окупації не чиниться жодний збройний опір.

В українському законодавстві статус військовополонених визначено в Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, яка була затверджена Наказом Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164, зі змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства оборони № 514 від 10.10.2018 (далі – Інструкція).

Згідно п. 8 Інструкції, військовополоненими є особи, які потрапили в полон до супротивника й належать до однієї з таких категорій:

– особовий склад збройних сил сторони конфлікту, а також члени ополчення або добровольчих загонів, які є частиною цих збройних сил;

– члени інших ополчень та добровольчих загонів, зокрема члени організованих рухів опору, які належать до однієї зі сторін конфлікту й діють на своїй території або за її межами, навіть якщо цю територію окуповано, за умови, що ці ополчення

або добровольчі загони, організовані рухи опору, відповідають таким умовам:

- ними командує особа, яка відповідає за своїх підлеглих;
- вони мають постійний відмітний знак, добре розпізнаваний на відстані;
- вони носять зброю відкрито;
- вони здійснюють свої операції згідно із законами та звичаями війни;
- члени особового складу регулярних збройних сил, які заявляють про свою відданість урядові або владі, що не визнані державою, яка їх затримує;
- особи, які супроводжують збройні сили, але фактично не входять до їхнього складу, наприклад цивільні особи з екіпажів військових літаків, військові кореспонденти, постачальники, особовий склад робочих підрозділів або служб побутового обслуговування збройних сил за умови, що вони отримали на це дозвіл тих збройних сил, які вони супроводжують, для чого останні видають їм посвідчення особи встановленого за зразку;
- члени екіпажів суден торговельного флоту, зокрема капітани, лоцмани та юнги, а також екіпажів цивільних повітряних суден сторін конфлікту, які не користуються більш сприятливим режимом згідно з будь-якими іншими положеннями міжнародного права;
- жителі неокупованої території, які під час наближення ворога озброюються, щоб чинити опір силам загарбника, не маючи часу сформуватися в регулярні війська, за умови, що вони носять зброю відкрито й дотримуються законів і звичаїв війни [1].

У березні 2022 року в Україні перебувало близько 600 військовополонених РФ [2], а їх чисельність нині є вищою не залежно від того, що між сторонами конфлікту відбуваються періодичні обміни військовополоненими.

Права військовополонених в Україні захищені Женевською конвенцією, принципів якої неухильно дотримується влада. Гуманне ставлення до полонених, заборона катувань, а також належне забезпечення побутових умов – основоположні принципи, які Україна виконує. Однією із важливих можливостей держави є використання праці військовополонених. Зокрема, у статтях 49-57 III Женевської конвенції визначено, що для підтримки таких осіб у належному фізичному і психічному стані, із урахуванням їх віку статі,

соціального стану та здоров'я, державою, яка утримує їх у полоні можна залучати військовополонених до праці, яка не є шкідливою. Конвенція визначає умови праці, нагороди за неї та відпочинку військовополонених [3]

В Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України визначено, що працездатні військовополонені із числа рядового складу, крім робіт з обладнання та утримання місць їхнього розташування, можуть у примусовому порядку залучатись до виконання робіт невійськового характеру, які не пов'язані із ризиком для їхнього життя і здоров'я, з урахуванням віку, статі та фізичних якостей. До таких робіт можуть належати: сільськогосподарські роботи; роботи у добувній або переробній галузі промисловості (крім металургійної, машинобудівної та хімічної промисловості); навантажувально-розвантажувальні роботи; торгова діяльність, мистецтво та ремесло; роботи у домашньому господарстві; комунальні послуги. Залучення до небезпечних видів робіт (у тому числі до розмінування) може здійснюватися тільки з письмової згоди самих військовополонених [1]. Винагорода за працю військовополонених передбачена статтею 62 Женевської Конвенції і повинна бути врахована.

Військовополонені з числа командного складу можуть залучатися до робіт тільки як особи, які керують та контролюють роботу підлеглих із числа рядового складу. Тривалість і умови праці мають відповідати нормам, установленим чинним законодавством України. Дисциплінарні стягнення можуть бути накладені на військовополонених начальниками табору військовополонених оперативного командування та бригадних пунктів прийому військовополонених або їх заступниками у разі порушення правим військовополоненими.

Придатність військовополонених до праці має періодично перевірятися шляхом медичних оглядів, принаймні раз на місяць. Під час оглядів особливу увагу приділяють характеру робіт, виконувати які вимагають від військовополонених. У разі раптового захворювання військовополонений має право на звернення до лікаря та отримання звільнення від роботи [3].

Отже, можливість використання праці військовополонених, яка урегульована нормами міжнародного права та національними нормами є необхідною у відбудові інфраструктурних об'єктів, зруйнованих агресором. Однак, на думку автора існує потреба у розробці та прийнятті Закону України «Про правовий статус військовополонених», у змісті якого потрібно чітко визначити

особливості поводження з військовополоненими. Окрім того, один із розділів згаданого закону має стосуватися використання праці військовополонених.

Список використаних джерел

1. Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, яка була затверджена Наказом Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17?find=1&text=%BD#w1_1.

2. Виступ І. Верещук. URL: https://minre.gov.ua/interview/stalo-vidomo-pro-kilkist-polonenyh-ukrayinciv-u-rosiyan-i-chomu-ne-mozhna-chekaty-na-obmin.

3. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року / ратифіковано Україною 03 липня 1954 року // у редакції закону України від 08 лютого 2006 року No 3413-IV.URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.

Мальцев Вадим Віталійович,
викладач кафедри конституційного
і міжнародного права факультету № 4
Харківського національного
університету внутрішніх справ

ЗАХИСТ ПРАВ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Війна супроводжує людство протягом усієї його історії, вона була невід'ємним елементом зміни історичних епох, часто будучи каталізатором соціальних, економічних та політичних перетворень. Згідно із найоптимістичнішими підрахунками, за останні кілька тисячоліть людство провело у мирі менш ніж триста років, що не складає і одного відсотка від розглянутого часу. Війна стала настільки помітним та, нажаль, невід'ємним елементом історії людства, що навіть була покладена в основу ідеології деяких держав. Так офіційна ідеологічна основа сучасної російської держави, у значній мірі побудована на постійній ностальгії по «великій перемозі» та пропагандистських мотивах про можливість повторення такої «перемоги» не акцентуючи уваги на тому, що ця перемога супроводжувалась колосальними жертвами, голодом, хворобами та людським горем. До чого це призвело ми можемо бачити зараз, в умовах коли деякі вчені почали вести розмови про так званий «кінець історії» – період

коли у цивілізованому світі повинні настати мир та стабільність, а всі зусилля держав мають бути спрямовані не на нові війни а на науковий прогрес, покращення рівня життя громадян та економічну конкуренцію, ми отримали не «кінець історії» а нову повномасштабну війну в Європі.

На сьогоднішній день під збройними конфліктами найчастіше за все розуміють силове (збройне) протистояння між групами людей, яке відбувається у результаті зіткнення різних інтересів, які не змогли бути улагоджені іншими способами в силу неможливості або небажання [1, с. 88]. Світова спільнота намагається максимально уникнути виникнення збройних конфліктів, адже окрім жертв серед людей в умовах глобалізації збройний конфлікт практично в буд-якій частині світу має відчутний вплив на всі інші країни сучасної світової спільноти. Так російське вторгнення в Україну потенційно може призвести до продовольчої кризи та масового голоду в менш розвинених країнах, а напад КНР на Тайвань може призвести до світової кризи пов'язаної з тим, що на Тайвань випадає більша частина виробництва цього матеріалу, який має практично незамінний характер у виробництві електроніки, що у свою чергу може призвести до катострофічних наслідків для світової економіки.

Розуміючи неможливість повністю невілювати ризик виникнення нових війн світова спільнота докладала зусиль для спільного створення законодавства, що має встановлювати правила поводження учасників війни в процесі збройного конфлікту. Так ще у 1899 р. на Першій конференції миру було прийнято Гаазьку конвенцію про закони і звичаї сухопутної війни, метою якої було встановлення положення про обов'язкову участь в процесі конфлікту урядової організації, метою якої має бути збирання відомостей про осіб, які перебувають в полоні, та необхідність існування в процесі конфлікту громадської організації, створеної для надання допомоги військовополоненим під час знаходження в полоні супротивної сторони [2].

З часом виникла необхідність прийняття ряду міжнародно-правових норм, що спрямовані на забезпечення захисту прав людини в умовах збройних конфліктів (так зване «женевське право») [3]. Основними етапами цього процесу стали прийняття у 1929 році Женевських конвенцій про поліпшення долі поранених та хворих у діючих арміях та про режим військовополонених, які стали фундаметальними принципами гуманітарного права, варто також зазначити, що

сторони військового конфлікту мали беззаперечно дотримуватись норм цих конвенцій незалежно від того, чи були вони ратифіковані урядами відпровідних країн. Наступні чотири Женевські конвенції про захист жертв війни були прийняті у 1949 році. Зазначені конвенції були спрямовані не лише на захист військовослужбовців воюючих сторін, але й цивільного населення. Після прийняття у 1977 році Додаткових протоколів до Женевських конвенцій 1949 року захист було поширено на всіх осіб, що постраждали у результаті військового конфлікту.

На даний час до переліку основних принципів «женевського права» відноситься право мирного населення користується спеціальним правовим захистом в умовах війни або інших збройних конфліктів, військовополоненим гарантується право користування спеціальним правовим захистом, поранені і хворі мають право на медичну допомогу, яку зобов'язані надавати також і медичні служби сторони противника та нейтральних держав, заборонено застосовування особливо жорстоких видів зброї (розривні кулі, протипіхотні міни) та зброю масового знищення (хімічна, токсична і бактеріологічна зброя тощо), також гарантується особливий правий статус представників організації Червоного Хреста та Червоного Півмісяця.

Варто зазначити, що положення Конвенції поширюють свою дію на будь-які типи військових конфліктів, це стосується навідь тих випадків, коли стан війни юридично не оголошено, як було до цього в рамках гібридної війни на сході України, та у 2022 році, коли росія навіть через 8 місяців повномасштабного вторгнення офіційно не оголосила війну. Норми міжнародного гуманітарного права дозволяють застосування терміну «військовополонений» до військовослужбовців Збройних Сил України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, та інших силових відомств, задіяних в антитерористичній операції, добровольців та іноземців, які потрапили в полон.

Відповідно до положень Конвенції при поводженні з військовополоненими сторони маєть керуватись принципом гуманності. Сторонам військового конфлікту заборонено вчиняти будь-які дії, що можуть призвести до смерті або створити серйозну загрозу здоров'ю військовополоненого. Будь-які порушення зазначених положень мають розглядатися світовою спільнотою як серйозне порушення цієї Конвенції. Також сурово забороняється завдання полоненим будь-яких фізичних каліцтв або проведення над ними медичних чи наукових експериментів

будь-якого характеру, які не обґрунтовані потребою в проведенні медичного, стоматологічного або стаціонарного лікування військовополоненого та не здійснюються з метою збереження його життя та здоров'я. Також військовополоненим гарантується захист від цькувань, образ, психологічного насилля та приниження, військовополоненим гарантується право на повагу до їхньої честі й гідності. Також держава, що утримує військових у полоні зобов'язана надавати їм безоплатну медичну допомогу та утримання [4]. Як правило військовополонені насамперед становлять інтерес у якості потенційного джерела інформації. З цією метою військовий може бути допитаний. Однак в процесі допиту заборонено застосування фізичних чи моральних тортур або будь-яких інших засобів примусу. Військовополонені зобов'язані надати лише інформацію стосовно свого прізвища, ім'я та звання, повідомити дату народження та особистий номер або, якщо такого немає, іншу рівноцінну інформацію. Військові, що були захоплені у полон в зоні бойових дій, мають бути у найкоротший термін евакуйовані у табори, що розташовані на достатній відстані від зони бойових дій. Умови перебування в цих таборах повинні бути не гіршими за умови, якими користуються розташовані в цій місцевості війська сторони, що утримує їх у полоні.

Повномасштабне вторгнення російських військ на територію України продемонструвало світу страшне обличчя путінського режиму. З початку війни почала з'являтись велика кількість повідомлень про масові порушення правил поводження з військовополоненими. Так на офіційному сайті Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини можна знайти безліч повідомлень про випадки катувань та приниження наших військовослужбовців, наприклад: «Українців одягали в форму полонених, підстригли волосся, катували, змушували вчити патріотичні російські пісні та виконувати їх для своїх наглядачів. Допити відбувалися два-три рази на день, після чого чоловіків жорстоко били, а згодом змушували підписати документи про те, що з ними добре поводилися» [5].

Зазначені випадки вказують на те, що нашій державі разом зі світовою спільнотою необхідно буде консолідувати зусилля для того, щоб після закінчення війни кожен випадок катувань та принижень наших військових отримав належну правову оцінку, а кожен військовий злочинець отримав покарання за свої вчинки.

Список використаних джерел

1. Політологія: навчальний посібник / [Є.В. Перегуда, В.Ф. Панібудьласка, В.Л. Семко, Н.І. Рижко, С.Д. Місержи, В.Л. Стеценко, В.Л. Згурська, В.П. Третяк]. Київ: КНУБА, 2011. 216 с.

2. The Program for Humanitarian Policy and Conflict Research at Harvard University, «Brief Primer on IHL», Accessed at IHL.ihlresearch.or Archived 2010-04-19 at the Wayback Machine 2009.

3. Доді К. В. Розвиток міжнародно-правових норм, що стосуються збройних конфліктів неміжнародного характеру: дис. к. ю. н.: 12.00.11 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ. 2011. 236 с.

4. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими: ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 12 серп. 1949 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_153.

5. Сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини URL: https://ombudsman.gov.ua/news_details/upovnovazhenij-u-rosijskomu-poloni-ukrayinciv-katuyut-ta-trimayut-u-nelyudskih-umovah.

Мельник Надія Володимирівна,
доцент кафедри теорії права, конституційного та приватного права факультету № 1 Інституту з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Львівського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

ПИТАННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

Вітчизняними та зарубіжними вченими останнім часом набуває дедалі більшої активності процес осмислення соціально-політичних явищ як «війна», «збройний конфлікт», їх наслідки та правове регулювання. Війна і збройні конфлікти постійно мали вагомий вплив на життя різних країн і народів, а захист прав людини в такий період набуває ще актуальнішого значення. Незважаючи на жахливі наслідки Другої Світової Війни, держави не відмовились від вирішення конфліктів за допомогою сили, хоча

це є прямим порушенням норм міжнародного права. Тільки за останні десятиліття міжнародне й міжнародне гуманітарне право, зокрема, намагалось урегулювати деякі найбільші конфлікти у світі [1, с. 6]. Попри статутні принципи ООН, за якими війна є забороненим методом вирішення міжнародних спорів та всі зусилля міжнародної спільноти забезпечити мир, війни та збройні конфлікти залишаються характерною ознакою нашого сьогодення, а проблеми гуманного ставлення до людини як жертви таких конфліктів стають украй актуальними саме під час цих страшних та небезпечних явищ. Для України це кривавий збройний конфлікт в її регіонах. Зазначений збройний конфлікт призвів до десятків тисяч людських жертв, появи сотень тисяч переселенців, військовополонених, цивільних заручників та інших осіб незаконно позбавлених свободи, втрати майна та бізнесу [2, с. 123]. Однак із розвитком збройних конфліктів, методів і засобів ведення бойових дій необхідно дослідити правовий статус військовополоненого в сучасному міжнародному праві.

Розглядаючи основні положення Женевської Конвенції «Про поводження з військовополоненими» від 12 серпня 1949 року, слід відзначити:

1. Військовополоненими вважаються особи, які потрапили в полон до супротивника. Розглянемо детальніше розуміння правового статусу військовополонених. Насамперед ними повинна керувати особа, відповідальна за своїх підлеглих. Така особа відповідає за дії, здійснені за її розпорядженням, а також за дії, які вона не змогла попередити. Компетенція командира повинна розглядатися так само як компетенція військового командира. Повага до такого правила, крім того, сама по собі є гарантією дисципліни, яка повинна переважати в добровольчому корпусі, забезпечуючи дотримання інших умов. Другою умовою, яку встановлює Женевська Конвенція, є наявність фіксованого відмінного знаку, який можна впізнати на відстані. У такому випадку помітна емблема чи знак замінює форму, а тому вважається важливим фактором відданості в боротьбі, і її потрібно носити постійно за будь-яких обставин. Третя умова – це відкрите носіння зброї. Таке положення покликане гарантувати чесність бою. Нарешті, четвертою умовою та важливим положенням є проведення операцій відповідно до законів і звичаїв війни. Проте учасники бойових дій зобов’язані поважати Женевські Конвенції в повному обсязі. Вони повинні керуватися моральними критеріями за відсутності письмових положень; не повинні спричиняти насильства й

страждань, непропорційних військовому результату, на який вони можуть сподіватися. Вони не повинні нападати на цивільних або роззброєних осіб і повинні поважати принципи честі [1, с. 8].

2. Необхідно з військовополоненими завжди поводитися гуманно. Будь-який незаконний акт чи бездіяльність з боку держави, що тримає в полоні, які спричиняють смерть або створюють серйозну загрозу здоров'ю військовополоненого, що перебуває під її охороною, забороняються та будуть розглядатись як серйозне порушення цієї Конвенції. Зокрема, жодного військовополоненого не можна піддавати фізичному каліченню або медичним чи науковим експериментам будь-якого характеру, які не обґрунтовані потребою в проведенні медичного, стоматологічного або стаціонарного лікування військовополоненого та не здійснюються в його інтересах. Так само військовополонені завжди повинні бути захищеними, зокрема від актів насилля чи залякування, а також від образ та цікавості публіки. Застосування репресалій до військовополонених забороняється.

3. Військовополонені за всіх обставин мають право на повагу до їхньої особи й честі. Із жінками необхідно поводитися з усією повагою, зумовленою їхньою статтю, й у всіх випадках з ними необхідно поводитися так само прихильно, як і з чоловіками. Військовополонені повністю зберігають свою цивільну правоздатність, яку вони мали на момент узяття в полон. Держава, що тримає в полоні, не може обмежувати здійснення прав, які забезпечує така правоздатність, за винятком того, наскільки такого обмеження вимагають умови полону.

4. Держава, що тримає в полоні, зобов'язана забезпечувати безоплатне утримання їх, а також надавати їм безоплатну медичну допомогу, якої вимагає їхній стан здоров'я.

5. З урахуванням положень цієї Конвенції, що стосуються звання й статі, держава, що тримає в полоні, повинна поводитися з усіма військовополоненими однаково, без будь-якої дискримінації за ознаками раси, національності, релігії чи віросповідання, політичних переконань, або за іншими аналогічними ознаками, за винятком випадків привілейованого режиму, який вона могла б установити для військовополонених з причини стану їхнього здоров'я, віку чи професійної кваліфікації [3].

Підсумовуючи вищевикладене потрібно зауважити, що за останні роки збройні конфлікти не припиняються, несуть із

собою людські страждання, смерть та руйнації. Очевидно те, що правила захисту військовополонених були вдосконалені в Женевській конвенції 1949 року, а також у Додатковому протоколі І 1977 року. Враховуючи те, що статус військовополоненого поширюється лише на міжнародні збройні конфлікти та є членами збройних сил однієї зі сторін конфлікту, які потрапляють до рук протилежної сторони, потрібно звернути увагу на те, що статус військовополоненого потребує постійного уточнення та вдосконалення діючих механізмів захисту, а також встановлення додаткових гарантій до такого статусу.

Список використаних джерел

1. Годжек Я. С. Правовий статус військовополонених у сучасному міжнародному праві. *Право та державне управління.* № 4. 2021. С. 6–12.

2. Кравченко І. М. Правові аспекти праці військовополонених з огляду на проведення Україною операції об'єднаних сил (АТО) із забезпечення національної безпеки й оборони, відсічі та стримування збройної агресії рф у Донецькій і Луганській областях. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка.* 2019. Вип. 3 (87). С. 123–136.

3. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.

Музика Анатолій Ананійович,
провідний науковий співробітник ДНДІ МВС України, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України

ЗАКОН УКРАЇНИ ЩОДО ВРЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕДУРИ ОБМІНУ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ ЯК ПРИКЛАД ПОРОДЖЕННЯ МІЖГАЛУЗЕВИХ КОЛІЗІЙ

Наша конференція присвячена надзвичайно важливій темі – «Актуальні проблеми нормативно-правового визначення статусу військовополонених». Не пригадую, щоб в Україні раніше проводились такі наукові заходи, власне щодо зазначених проблем. Треба подякувати організаторам за їх ініціативу. Вважаю доцільним започаткувати проведення конференцій з подібною темою на постійній основі. Але в майбутньому, очевидно, тему варто дещо розширити, наприклад: «Правові

проблеми військовополонених на тлі російської агресії проти України».

І. Не відкрию Америку, якщо скажу: у будь-якій війні, з-поміж інших, для її учасників постає проблема полонених. Військовополоненими визнаються особи, які мають право на цей статус відповідно до ст. 4 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р. та ст. 44 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол І), від 8 червня 1977 р. [3]. Це передусім комбатанти – особи, які входять до складу збройних сил держави (організованих збройних формувань, що перебувають під командуванням осіб, відповідальних перед цією державою за дії своїх підлеглих) і які мають право брати участь у воєнних діях. До військовополонених можуть належати і некомбатанти – особи, які входять до складу збройних сил держави (організованих збройних формувань, що перебувають під командуванням осіб, відповідальних перед цією державою за дії своїх підлеглих) і які не воюють, зокрема медичний і духовний персонал, інтенданти, військові кореспонденти, юристи [5].

Від початку війни, 20 лютого 2014 р., про наших бранців держава проявляє повсякденну турботу. Всі ми – свідки багатьох визволень наших воїнів і мирних (цивільних) осіб з російської неволі. Україна від початку повномасштабного вторгнення Росії повернула на Батьківщину 1183 своїх громадян. З цією метою створена відповідна нормативна база [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7]. Зокрема, 19 листопада 2022 р. набрав чинності Закон, який врегульовує соціальний та правовий захист осіб, щодо яких встановлено факт позбавлення особистої свободи через російську агресію проти України. Період перебування у полоні зараховуватиметься до страхового пенсійного стажу, а також до страхового стажу роботи у шкідливих умовах, що дає право на призначення пільгової пенсії [7].

Законом «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених» від 28 липня 2022 р. № 2472-IX (далі – Закон від 28 липня 2022 р.) встановлено порядок вирішення відповідних питань у сфері гуманітарного права. Закон набрав чинності 19 серпня 2022 р. [8]. Ним запроваджено субінститут, раніше невідомий вітчизняному кримінальному праву.

Повернення наших захисників на Батьківщину практикується в основному шляхом обміну військовополоненими.

ІІ. Що ми мали до ухвалення аналізованого Закону? Кримінальний і Кримінальний процесуальний кодекси України у зазначеній частині фактично перестали працювати, і головне – без будь-яких законодавчих рішень. До обміну залучали осіб, щодо яких не було ухвалено судового рішення по суті кримінального провадження.

Тепер маємо Закон. І цей факт сам по собі мав би сприйматися як позитивний крок у вирішенні долі наших співвітчизників. Але так не склалося, ситуація ще більш загострилася. Розглянемо, в чому полягає проблема. Якщо не торкатися власне юридичної сторони встановленої процедури, то юристам ніби немає про що турбуватися. Адже визволити наших співвітчизників із ворожого полону – то свята справа. Втім, у правовій державі законність, як один із елементів верховенства права, ніхто не скасовував. Це стосується передусім тих випадків, коли до обміну залучаються військові (чи інші громадяни) ворожої нам держави-агресора, яких ми притягуємо до кримінальної відповідальності за злочини, визначені Римським статутом Міжнародного кримінального суду, зокрема за воєнні злочини. Тобто йдеться не про засуджених осіб, а тих, щодо яких здійснюється досудове провадження або триває судовий розгляд справи.

Якщо ж на законних підставах кримінальне провадження не було закрито за реабілітуючих підстав, то має бути розгляд кримінальної справи в суді з настанням відповідних правових наслідків – ухвалення вироку (обвинувального чи виправдувального), або звільнення підсудного від кримінальної відповідальності, або звільнення засудженого від покарання (чи його пом'якшення) за амністією чи на підставі акта про помилування, чи з інших законних підстав, передбачених КК України, або настає відбування засудженим призначеного покарання. І лише після набрання відповідним судовим рішенням законної сили можна було б припустити можливість обміну за участю подібних осіб. Чому роблю застереження власне про допустимість такого обміну? Річ у тім, що актуальним залишається принципове питання: чи можуть військові ворожої армії (наразі – московії), або озброєні громадяни на кшталт ПВК «Вагнер» мати статус військовополонених, якщо у нас вони притягуються (чи притягнуті) до кримінальної відповідальності? Переконаний, що у таких випадках зазначені особи – це воєнні злочинці і вони не

можуть визнаватися військовополоненими. Принаймні за чинного законодавства України.

ІІІ. Законом від 28 липня 2022 р. Кримінальний кодекс України доповнено однією статтею – 84^{-1} такого змісту (тут і далі слова у тексті Закону виділені мною. – А. М.) :

«Стаття 84^{-1}. Звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого

1. Звільняється від відбування покарання засуджений, стосовно якого уповноваженим органом прийнято рішення про його передачу для обміну як військовополоненого та яким надано письмову згоду на проведення такого обміну.

2. Якщо обмін такого засудженого не відбувся, суд за клопотанням прокурора приймає рішення про направлення засудженого, звільненого від відбування покарання у зв'язку з його передачею для обміну як військовополоненого, для подальшого відбування призначеного раніше покарання.

3. У разі вчинення особою, яку було звільнено судом від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про її передачу для обміну як військовополоненого та такий обмін відбувся, протягом невідбутої частини покарання нового кримінального правопорушення суд призначає їй покарання за правилами, передбаченими статтями 71 і 72 цього Кодексу».

Звертаю увагу на те, що згідно зі змінами, внесеними до КК України, суб'єктом обміну може бути: 1) винятково військовополонений; 2) лише засуджена особа. При цьому: 1) не мають значення тяжкість вчиненого злочину, вид і міра призначеного винуватому покарання; 2) виключається дія норм про застосування давності притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Відповідні завдання щодо обміну покладені на Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими. Зокрема, він ухвалює рішення про затвердження списку для здійснення передачі військовополонених ворогів і звільнення оборонців України, які перебувають у полоні держави-агресора, та здійснює повноваження щодо забезпечення зазначеної процедури згідно з Порядком (для службового користування), затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 12 квітня 2022 р. № 441 [2; 4].

Суттєвих коректив, за Законом від 28 липня 2022 р., зазнав КПК України, вони докорінно суперечать матеріальному

праву. Зокрема, ч. 1 ст. 3 КПК України доповнено пунктом 28 такого змісту:

«28) особа, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, – будь-яка особа, яка має процесуальний статус підозрюваного, обвинуваченого, засудженого та яка включена відповідним уповноваженим органом до списку для обміну як військовополонений».

Як бачимо, за КПК України суб'єктом обміну може бути не лише засуджена особа, а й підозрюваний чи обвинувачений. Це свідчить про появу у нашому законодавстві нової міжгалузевої колізії. Чому «нової»? Тому що такі випадки – непоодинокі.

IV. Виникає запитання: яким законом необхідно керуватися на практиці – матеріальним чи процесуальним? На мою думку, матеріальним. Тобто обміну мають підлягати лише засуджені особи. Складність правильного вирішення цього питання пояснюється, зокрема, тим, що правовий конфлікт між актами різних галузей права (міжгалузева колізія) породжений одним Законом, а не різними нормативно-правовими актами. На перший погляд, КК України і КПК України не перебувають в ієрархічному підпорядкуванні, оскільки вони – нормативно-правові акти однакової юридичної сили. Для подолання такої колізії має застосовуватися інший підхід. Необхідно враховувати таке.

По-перше, матеріальне право щодо процесуального є фундаментальним. У цій галузевій парі процесуальний кодекс виконує прикладну функцію.

По-друге, треба пам'ятати і про предмет правового регулювання. Наприклад, такі інститути, як покарання, звільнення від покарання належать передусім до предмета кримінального права. І якщо відбувається вторгнення процесуального закону у кримінально-правову сферу, то такий акт не є правовим. Саме так свого часу сталося, коли КПК України, без оглядки на КК України і Конституцію України, породив категорії «кримінальний проступок» і «кримінальне правопорушення».

По-третє, Закон від 28 липня 2022 р. запровадив позасудовий вид звільнення від кримінального покарання. В основному цим займається «уповноважений орган» (ним є Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими). Таким чином, створена не лише міжгалузева, а й внутрішньогалузева колізія. У ч. 1 ст. 74 написано: «Звільнення засудженого від покарання або подальшого його відбування, заміна більш м'яким, а також пом'якшення призначеного покарання, крім звільнення від покарання або пом'якшення покарання на підставі закону України

про амністію чи акта про помилування, може застосовуватися тільки судом у випадках, передбачених цим Кодексом».

По-четверте, оскільки відповідним уповноваженим органом «до списку для обміну як військовополонений» може бути включена будь-яка особа, яка має процесуальний статус підозрюваного, обвинуваченого, маємо порушення презумпції невинуватості: «Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду» (ч. 1 ст. 62 Конституції України). Між іншим, тут доречно акцентувати на невідповідності ч. 2 ст. 2 КК України зазначеній нормі Основного Закону України; норма КК України про презумпцію невинуватості хоча й дублює конституційне положення, але йдеться у ній не про злочин, а про кримінальне правопорушення. Це своєрідне відлуння (як наслідок) запровадження категорій «кримінальний проступок» і «кримінальне правопорушення» без урахування конституційної матерії (п. 22 ч. 1 ст. 92 Основного Закону України).

V. Шановні колеги! Самим страшним для себе вважаю те, що мене можуть запідозрити у протидії обмінам військовополонених. Тоді у мене залишається єдине виправдання: не зміг донести правду.

На цьому тлі – кілька слів про законопроект від 18 червня 2021 р. № 5672 «Про внесення змін і доповнень до Кримінального кодексу України». Згідно з ним Загальну частину КК України пропонується доповнити розділом 15-1 «Політико-правове рішення» і відповідною статтею 108-1.

На офіційному порталі Верховної Ради України зазначено, що цей законопроект включено до порядку денного [9]. Варто зазначити, що пропоноване до запровадження політико-правове рішення не усуває відповідальність особи за вчинений злочин. Таке бачення повною мірою відповідає принципу невідворотності кримінальної відповідальності. Цим же проектом Закону передбачена необхідність внесення коректив до ч. 5 ст. 49 КК України, а саме: «Давність не застосовується у разі вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину на тимчасово окупованій території України».

Також зазначу, що подібні норми про політико-правове рішення, у моїй редакції, свого часу передбачалися і в проекті КК України, який наразі розробляється Робочою групою з питань розвитку кримінального права (керівник – академік НАПрН України Ю. В. Баулін). Я долучався до розробки і згаданого

законопроекту. Вважаю, що ним можна належно врегулювати питання про здійснення передачі військовополонених ворогів державі-агресору (зокрема, й військовослужбовців, що притягуються в Україні до кримінальної відповідальності) та звільнення оборонців України, які перебувають у полоні держави-агресора. Звісно, з урахуванням викладених мною юридичних аспектів.

VI. Треба сказати, що Законом від 28 липня 2022 р. породжена й інша юридична невизначеність. КПК України доповнено ст. 201^{-1} «Скасування запобіжного заходу» такого змісту:

«1. Прокурор має право звернутися в порядку, передбаченому статтями 184 та 132 цього Кодексу, до слідчого судді, суду з клопотанням про скасування запобіжного заходу у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого».

Тобто, відповідно до Закону, питання про скасування запобіжного заходу вирішується на розсуд прокурора – йому необов'язково з цього приводу звертатися до суду, чи не так? Тоді навіщо така норма?

У межах процесуального права також створена неймовірна внутрішньогалузева колізія. Законом від 28 липня 2022 р. ч. 2 ст. 297^{-1} КПК України після абзацу першого доповнено новим абзацом такого змісту:

«Спеціальне досудове розслідування здійснюється на підставі ухвали слідчого судді у кримінальному провадженні щодо злочину, вчиненого підозрюваним, стосовно якого уповноваженим органом прийнято рішення про передачу його для обміну як військовополоненого та такий обмін відбувся».

Натомість в інших кримінально-процесуальних нормах (в одній і тій самій статті) написано таке:

«Стаття 297^{-4}. Вирішення питання про здійснення спеціального досудового розслідування

1. Слідчий суддя відмовляє у задоволенні клопотання про здійснення спеціального досудового розслідування, якщо прокурор, слідчий не доведе, що підозрюваний переховується від органів слідства та суду на тимчасово окупованій території України, на території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, з метою ухилення від кримінальної відповідальності та/або оголошений у міжнародний розшук, та/або уповноваженим органом прийнято рішення про передачу

підозрюваного для обміну як військовополоненого та такий обмін відбувся.

3. Повторне звернення з клопотанням про здійснення спеціального досудового розслідування до слідчого судді в одному кримінальному провадженні не допускається, крім випадків наявності нових обставин, які підтверджують, що підозрюваний переховується від органів слідства та суду на тимчасово окупованій території України, на території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, з метою ухилення від кримінальної відповідальності та/або оголошений у міжнародний розшук, та/або уповноваженим органом прийнято рішення про передачу підозрюваного для обміну як військовополоненого та такий обмін відбувся».

VII. Не плекаю ілюзій, що мої міркування почують. І тому й надалі під час визволення наших громадян траплятимуться гоголівські персонажі на кшталт Єлізавєт Воробєй із «Мертвих душ»: 21 вересня 2022 р. В. В. Медведчука обміняли, мабуть, як військовополоненого; він до того ж є громадянином України. По-людськи, це зроблено правильно. Якби від мене залежало ухвалення такого рішення, я б діяв так само.

У цій законодавчій (воєнної пори) історії питання про законність, про юридичну визначеність, загалом – про верховенство права залишається відкритим.

Слава Україні! Героям Слава!

Список використаних джерел

1. Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України. Затверджена наказом Міністерства оборони України 23 березня 2017 р. № 164. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text.

2. Положення про Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими. Затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 11 березня 2022 р. № 257. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/257-2022-п#Text.

3. Порядок тримання військовополонених. Затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2022 р. № 413. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2022-п#Text.

4. Порядок здійснення передачі військовополонених ворогів державі-агресору та звільнення оборонців України, які перебувають у полоні держави-агресора (для службового користування). Затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 12 квітня 2022 р. № 441. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/441-2022-п#Text.

5. Порядок забезпечення вилучення тіл (останків) осіб, загиблих (померлих) у зв'язку із збройною агресією проти України. Затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 17 червня 2022 р. № 698. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-2022-п#Text.

6. Порядок передачі та репатріації тіл (останків) осіб, загиблих (померлих) у зв'язку із збройною агресією проти України. Затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 17 червня 2022 р. № 698. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-2022-п#Text.

7. Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей: Закон України від 26 січня 2022 р. № 2010- IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2010-20#Text.

8. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених: Закон України від 28 липня 2022 р. № 2472-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2472-20#Text.

9. Про порядок денний восьмої сесії Верховної Ради України дев'ятого скликання: Постанова Верховної Ради України від 6 вересня 2022 року № 2557-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2557-IX#Text.

Мухін Сергій Анатолійович,
офіцер відділу організації воєнно-історичної роботи Центрального воєнно-наукового управління Генерального штабу Збройних Сил України

ВИКОРИСТАННЯ ПРАЦІ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ У ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Після початку повномасштабної російської агресії в Україну, яка почалась 24.02.2022? в українському суспільстві, час від часу, підіймається питання про використання військовополонених збройних сил російської федерації у повоєнній відбудові зруйнованих міст, селищ та об'єктів критичної інфраструктури.

Вперше, питання про використання праці військовополонених почало обговорюватись на Гаазьких конференціях у 1899 р. та у 1907 р. В результаті цих обговорень у

Гаазькій конвенції 1907 р. з'явилась стаття 6 «Положення про закони та звичаї сухопутної війни», в якій зазначалось, що держава має право використовувати працю всіх військовополонених, окрім офіцерів, згідно їхніх вмінь і з умовою, що ця діяльність не буде пов'язана з воєнними діями [1, с. 24].

Початок масового використання праці військовополонених припав на часи Першої світової війни і повторився, але в більших масштабах в роки Другої світової війни та після неї.

На відміну від Другої світової, коли всі воюючі країни одразу після початку бойових дій планували залучали полонених до важких фізичних робіт, часто грубо порушуючи права самих полонених, на початку Першої світової, у 1914 р. жодна з сторін не планувала масового використання військовополонених. Однак економічна ситуація у країнах та мобілізація, яка призвела до кадрового голоду, змусила сторони протистояння залучати ресурс військовополонених до підтримання власних економік [2, с. 131].

Вже з перших місяців війни, передові воюючі країни, почали залучати військовополонених до робіт в сільському господарстві, що жодним чином не порушувало норми Гаазької конвенції 1907 р. Так, в Німеччині перші полонені почали роботу у вересні 1914 р., на роботах, в яких місцеве населення було не зацікавлене [3, с. 123].

В Російській Імперії також було інтенсивне використання ресурсу військовополонених для робіт в сільському господарстві та регулювалось на рівні губернських, земських та повітових управ. На перших етапах війни, українські землевласники намагались набирати на роботу військовополонених зі Східної Галичини, або інших полонених слов'янського походження – чехів, поляків, сербів словенців, більшість з яких служила у Австро-Угорській армії. Згодом до цих процесів долучились і німецькі колоністи, які намагались набирати до себе на роботи етнічних німців [4].

Станом на 8 серпня 1916 року у сільському господарстві Російської Імперії вже працювало майже 600 тисяч військовополонених [5, с. 2].

В Австро-Угорщині для регулювання використання російських військовополонених, Військовим міністерством 1 березня 1916 р. була видана особлива постанова, в якій зазначалось, що військовополонені можуть використовуватись для потреб народного господарства. Цей документ викликав ланцюгову реакцію на місцях, що призвело до збільшення

використання солдат російської армії, які потрапили до полону [2, с. 132].

Слід зауважити, що залучення військовополонених у сільське господарство було лише початком масового використання праці військовослужбовців, які потрапили до полону. Чим довше тривала війна, тим в більшій кількості галузей були залучені військовополонені.

Так, німецьких, австрійських та османських полонених використовували на великих підприємствах у Тульській губернії, в якості чорноробів. Окрім того, в Російській Імперії значну частину військовополонених залучали для виконання робіт на залізниці. Через необхідність ремонту старих колій і будівництва нових залізничних гілок використання полонених стало стратегічним завданням. Військовополонені будували залізницю по всій території Російської Імперії. Наприклад, велика група полонених без жодного конвою працювала на будівельних роботах дарницької гілки московсько-київсько-воронізької залізниці – у Лубнах, Гребінці, Переяславі та Дарниці, де розташовувався табір для військовополонених [4].

В Німеччині тенденції використання полонених були тотожними до російських. У зв'язку з наростанням дефіциту робочих рук вже з лютого 1915 р. прусське військове міністерство зайнялося збором спеціальної інформації: на кожного солдата, який потрапив у полон, заводилася картка з відомостями про його кваліфікацію та працездатність. У спеціальних «прохідних таборах» (де полонені проходили дезінфекцію та отримували вакцинацію) солдат опитували щодо їх професійної зайнятості до призову до армії. Навчених шахтарів, слюсарів та інженерів одразу ж направляли на роботу на великі підприємства, а селян і чорноробів на шахти та на будівництво доріг [2, с. 132].

Всього на кінець 1917 р. з 1,2 млн російських військовополонених у Німеччині 650 тис. (54 %) були зайняті у сільському господарстві та лісництві, 230 тис. (19 %) – в індустрії, 205 тис. (17 %) – на підприємствах окупованих територій та прифронтовій зоні; решту 115 тис. (10 %) складали офіцери та непрацездатні солдати [2, с. 134].

Масове використання військовополонених в різних галузях господарства, в роки Першої світової війни надало можливість воюючим країнам вирішити одразу кілька проблем: по-перше, частково відшкодувати нестачу власних трудових ресурсів, по-

друге, стабілізувати економіку своїх країн і, по-третє, компенсувати всі витрати на утримання ворожих полонених.

Враховуючи досвід протиборчих країн в роки Першої світової війни, можна зробити висновок, що при дотриманні всіх норм та вимог міжнародних договорів та конвенцій стосовно військовополонених, політичне керівництво України має право розглядати можливість використання військовополонених збройних сил російської федерації для відновлення окремих галузей промисловості та господарства, які постраждали внаслідок збройної агресії, а також для будівництва доріг та відновлення залізниці.

Список використаних джерел

1. Альбат Г.П, Сборник международных конвенций и правительственных распоряжений о военнопленных. М., 1917. 84 с.

2. Минаева Т.В. Использование труда русских военнопленных в Германии и Австро-Венгрии в годы Первой мировой войны. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики.* 2013. № 5. Ч. 1. С. 131–135.

3. Тихонов А. В. Использование труда военнопленных Четверного союза в экономике регионов в годы Первой мировой войны на примере Калужской и Тульской губернии. *Вестник Брянского государственного университета*. 2016. № 1. С. 123–126.

4. Ізоляційно-пропускний пункт та концтабір для полонених у Києві у 1914–1918 роках. URL: https://www.istpravda.com.ua/articles/2021/05/20/159537/.

5. «Киевлянин». Литературная и политическая газета Юго-Западного края. Киев. №218 от 8.08.1916. *Труд военнопленных.* 4 с.

Навроцький Вячеслав Олександрович,
професор Українського католицького університету, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України

ЧИ МОЖЕ ЗЛОЧИНЕЦЬ БУТИ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИМ? (АБО ПРО Т.ЗВ. ІМУНІТЕТ КОМБАТАНТА)

Проблеми, яким присвячений цей виступ, змістовно та ємко характеризує вислів: «Військовополонений – це людина, яка прийшла тебе вбити, а коли цього не вдалося, то волає про

справедливість». Другій частині цієї фрази повсякчас і повсюди приділяється значна увага – про права військовополонених, необхідність гуманного ставлення до них не говорить лише лінивий. Водночас, немає підстав замовчувати проблему кримінальноправової оцінки діянь військовополонених, та й взагалі військовослужбовців ворожої армії, вчинених до потрапляння в полон. Маються на увазі, насамперед, діяння, які полягають у заподіянні смерті чи тілесних ушкоджень супротивнику, знищення озброєння та бойової техніки, руйнування цивільних об'єктів, сама різноманітна шкода цивільному населенню.

Доволі очевидно, що про кримінальну відповідальність військовослужбовців мова може йти лише у випадках:

– потрапляння їх у полон під час ведення війни;

– в порядку заочного провадження;

– закінчення війни та поразки тієї сторони, за яку воював військовослужбовець.

І як зовсім малоймовірні, чи не фантастичні ситуації, коли такого військовослужбовця притягатиме до кримінальної відповідальності держава, на стороні якої він воює.

Поширеною є думка про те що учасники збройних протистоянь в ході війни взагалі не підлягають кримінальній відповідальності. Часто висувається теза про існування так званого імунітету військовослужбовців (імунітету комбатанта), як армії загарбника, так і збройних сил держави, яка обороняється від агресії, щодо кримінальної відповідальності за все, вчинене в ході бойових дій. Особливо часто ця теза поширюється на військовополонених.

Вказаний підхід знаходить своє втілення і, на жаль, поширення, в правозастосовній практиці. Якщо на початку повномасштабної агресії РФ проти України відкривалися кримінальні провадження проти солдат та офіцерів армії загарбника за перетинання державного кордону України з метою заподіяння шкоди інтересам держави представниками збройних сил чи інших силових відомств держави-агресора поза пунктами пропуску із застосуванням зброї (ст. 332-2 КК України), переміщення через митний кордон України поза митним контролем зброї, вибухових речовин, боєприпасів (ст. 201 КК України), умисні вбивства та заподіяння тілесних ушкоджень українським військовослужбовцям (ст. 115, 121, 122 КК України), умисне знищення українського майна шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом (ст. 194 КК України),

диверсію (ст. 114 КК України) чи інші злочини проти основ національної безпеки України, то доволі швидко всі такі провадження були закриті. Закриті за прямою вказівкою Офісу Генерального прокурора України [1; 2], яка, як я переконаний і як покажу далі, не має жодного правового підґрунтя.

Офіс Генерального прокурора при цьому надто вже сміливо стверджує: «дії затриманих військовослужбовців збройних формувань Російської Федерації, пов'язані з їх участю в бойових діях, та стосовно яких немає даних про вчинення ними злочинів, передбачених ст. 438 КК України, не потребують правової кваліфікації за жодною статтею кримінального кодексу України.

Такі особи є військовополоненими з огляду на імунітет комбатанта і не несуть індивідуальної відповідальності за факт участі у бойових діях» [2].

Намагаючись обґрунтувати свою позицію, Офіс Генерального прокурора посилається на всім відомі Женевські конвенції 1949 року про статус військовополонених та додаткові протоколи до них, але уникає будь-якої конкретики. Диявол же, як відомо, криється в деталях. Деталі ж полягають у тому, що насправді Женевські конвенції 1949 р. не надають індульгенцію військовослужбовцям на вчинення злочинів та не передбачають, що військовополонені не підлягають кримінальній відповідальності.

Понад те, беруся стверджувати, що поняття військовополонений та злочинець – антагоністичні. Відповідно до пункту 2 ст. 4 А Женевської Конвенції про поводження з військовополоненими (Женева, 12 серпня 1949 року) військовополоненими є особи, які відповідають таким умовам:

1. Знаходяться під командуванням особи, відповідальної за своїх підлеглих;
2. Мають закріплену відмітну емблему, яка може бути впізнана на відстані;
3. Відкрито носять зброю;
4. Ведуть бойові дії відповідно до законів і звичаїв війни.

Відсутність четвертої ознаки військовополоненого означає відсутність відповідного статусу в цілому. Закони ж і звичаї війни явно не передбачають того, що вчиняють солдати і офіцери збройних сил РФ в Україні. Війна, яку веде РФ проти України, є війною агресивною, загарбницькою. Її розв’язування та ведення визнається злочином в Україні, та і в самій РФ. І нехай за злочин, передбачений ст. 437 КК України, підлягають відповідальності представники лише політичної та військової

верхівки РФ, то співучасниками є всі, хто виконує злочинні накази, у тому числі й солдати та офіцери, які протиправно вторглися в Україну та вбивають наших військових та цивільних, нищать інфраструктуру, вчиняють дії, прямо передбачені десятками статей Особливої частини КК України. Стверджувати щось інше – означає заперечувати позицію ООН щодо поділу всіх воєн на справедливі, оборонні та агресивні. І саме з врахуванням цієї позиції слід трактувати і Женевські конвенції 1949 р.

Можу хіба що погодитися з тим, що до набрання вироком чинності особа може претендувати на пільги військовополоненого в силу презумпції невинуватості.

Варто підкреслити, що самі Женевські конвенції про статус військовополонених та додаткові протоколи до них ніде прямо не передбачають т.зв. імунітет комбатантів. Мабуть не даремно Офіс Генерального прокурора не спромігся послатися на їх конкретні положення. Як не можуть послатися на щось чітко написане і інші адепти вказаного «імунітету». Під час засідань XXI Львівського форуму кримінальної юстиції у червні 2022 р. виникла дискусія в ході якої «імунітет комбатантів» відстоювали модератори одного з засідань – Віра МИХАЙЛЕНКО – суддя ВАКС, Дмитро КОВАЛЬ – доцент кафедри європейського та міжнародного права НаУКМА, Аліна ПАВЛЮК – прокурор Департаменту у кримінальних провадженнях щодо злочинів, вчинених в умовах збройного конфлікту Офісу ГПУ. На прохання автора цих рядків чітко вказати, де саме закріплене право комбатантів на цей імунітет, п. Д.КОВАЛЬ послався на на Додатковий протокол №1 до Женевської конвенції про поводження з військовополоненими, а саме ст. 43. Очікуючи таку відповідь, маючи текст вказаної статті перед очима та впритул не бачачи там чогось подібного, автор наполягав на уточненні, де саме та якими словами відображена там відповідна позиція. На що отримав відповідь: «Треба читати між рядками» [https://youtu.be/ywHRnGB3KY8 8:17:53 – 8:18:09; 8:19:40].

За усієї поваги до учасників наукового зібрання, поради читати між рядками для вирішення важливого юридичного питання не сприйняв. Це не заняття для тих, хто сповідує принцип правової визначеності. Відтак доводиться констатувати, що

прихильники так званого «імунітету комбатанта» не називають правової підстави його існування. Може тому, що її не існує?

Висловлюється ще одне обґрунтування тому, що рядових учасників війни, навіть агресивної, не слід притягати до кримінальної відповідальності за українським кримінальним законом. Воно зводиться до посилання на відповідний міжнародно-правовий звичай.

Однак, навіть, якщо такий звичай і існує в міжнародному кримінальному праві, то він явно не поширюється на українське національне право. Щодо цього можна висловити принаймні такі аргументи:

1. Не існує правових підстав використання в кримінальному праві України звичаєвих міжнародно-правових норм. Джерелом (і частиною) національного законодавства є міжнародні договори. Договори, до того ж, належно ратифіковані, а не звичаї!

2. Міжнародно-правові акти насправді зовсім не виключають кримінальної відповідальності рядових військовослужбовців ворожої армії. Підпункт (d) пункту 1 статті 3 Женевської Конвенції про поводження з військовополоненими (Женева, 12 серпня 1949 року) забороняє щодо військовополонених лише «засудження та застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного судом, який створено належним чином і який надає судові гарантії визнані цивілізованими народами як необхідні». Тобто, йдеться про процесуальні гарантії, а не якийсь імунітет від переслідування.

3. Усі кримінально-правові питання в Україні вирішуються лише на підставі положень КК України, що однозначно визначено в ч. 3 ст. 3 цього Кодексу. З формулювання: «Кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом», – випливає, що і підстави незастосування положень КК України можуть бути передбачені виключно цим законом. Це підтверджується ст. 44 КК України, згідно якої підстави звільнення від кримінальної відповідальності вичерпно встановлені лише цим Кодексом. Серед таких підстав, як відомо, не передбачено застосування міжнародно-правових звичаїв та аналізований імунітет.

4. Кримінальний закон України не містить будь-яких положень щодо того,що рядові військовослужбовці ворожої

армії не підлягають кримінальній відповідальності за КК України. Міжнародні юрисдикційні органи, які застосовують положення міжнародного кримінального права, може й можуть керуватися вказаним правовим звичаєм (за умови, що він дійсно існує). Але чи мають на нього повинні орієнтуватися правозастосовні органи та суди України?

5. Навіть, якщо припустити існування вказаного правового звичаю, то він може стосуватися лише осіб, які самі дотримуються законів та звичаїв війни. Агресивна війна злочинна за своїм визначенням, її учасники не мають ні юридичних, ні моральних підстав сподіватися на безкарність.

6. Норма про виконання злочинного наказу існує в КК України, закріплена в міжнародно-правових актах (принцип відповідальності особи за виконання нею злочинного наказу свого уряду або керівника, якщо свідомий вибір фактично був можливий). Критикована позиція про імунітет рядових військовослужбовців, по суті означає заперечення принців як національного, так і міжнародного кримінального права щодо осіб, які виконують злочинні накази про участь у агресивній війні.

7. Тези про право на війну та безкарну участь у ній сформувалися в епоху середньовіччя. Людство у XXI ст. доросло до поділу воєн на справедливі (оборонні) і агресивні (загарбницькі). Не можна підходити з мірками давно минулих віків до вирішення сучасних проблем.

Давним-давно Марк Туллій ЦІЦЕРОН (а може й не він, бо є думка, що це не елемент промови цього давньоримського правника, а латинське прислів'я) сказав: «Inter arma silent leges» – коли гримить зброя закони мовчать. Але зараз під час війни України за незалежність кримінальний закон мовчати не може – він повинен волати задля утвердження справедливості. А справедливість немислима без покарання всіх учасників агресивної війни проти нашої держави, включно з тими, що прикидаються коліщатками і гвинтиками державного механізму, рядовими виконавцями від яких ніби то ніщо не залежить.

Список використаних джерел

1. Крапивін Є., Павлюк А. Статус «військовополонений» – новий виклик для системи правосуддя в Україні. Discussion paper. URL: https://justtalk.com.ua/post/status-vijskovopolonenij--novij-viklik-dlya-sistemipravosuddya-v-ukraini-discussion-paper.

2. Офіс Генерального прокурора. Лист-орієнтування про застосування положень міжнародного гуманітарного права щодо поводження з військовополоненими та особливості

кваліфікації їх дій за Кримінальним кодексом України. № 18/1-125ВИХ-134ОКВ-22 від 17.03.2022 URL:https://drive.google.com/file/d/1Mlp7zfpiVzdoir2Y-CWyyYkPL2gimwLP/view.

3. Трансляція засідань XXI Львівського форуму кримінальної юстиції. 9–11 червня 2022 р. URL: https://drive.google.com/file/d/1Mlp7zfpiVzdoir2YCWyyYkPL2gimwLP/view.

Орлов Юрій Володимирович,
завідувач кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВИХ СТАТУСІВ ВОЮЮЧИХ УЧАСНИКІВ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Російсько-українська війна серед низки цивілізаційних, гуманітарних, воєнно-політичних, міжнародно-правових та інших інтелектуальних, метафізичних й цілком онтологічних викликів закономірно і з особливою гостротою актуалізувала проблеми належного правового поводження з учасниками збройного конфлікту. При тому базовим є питання про правовий статус таких учасників, визначення якого, певна річ, залежить від комплексу факторів: починаючи зі спрямованості політик у сфері протидії злочинності, забезпечення національної безпеки й до юридичних оцінок конкретних вчинюваних учасниками збройного конфлікту діянь, їх входження до певних організацій тощо.

Здійснений нами аналіз судової, а також слідчої практики, зокрема тієї, що розгорнута Службою безпеки України, Національною поліцією, прокуратурою, в тому числі й на деокупованих територіях, дозволяє виділити декілька категорій воюючих учасників збройного конфлікту (російсько-української війни), кримінально-правова оцінка діянь яких та/або відносно яких впливає на визначення їх правового статусу і, відтак, на подальше поводження з ними. Щодо надання такої оцінки правозастосовна практика є неодноманітною, подекуди хибною, у зв’язку з чим вимагається внесення ясності, а надто в контексті співвіднесення правового статусу фізично затримуваних учасників збройного конфлікту з можливістю

інкримінування їм певного кримінального правопорушення та/або визнання потерпілим.

Передусім вбачається сенс у поділі відомих на поточний момент воюючих комбатантів триваючого збройного конфлікту на території України на дві великі групи: учасники на стороні держави-агресора, російської федерації (умовно – агресори), та на стороні України (умовно – захисники). ***Серед перших, агресорів***, виокремлюються такі підгрупи:

1. *Військовослужбовці збройних сил російської федерації*. Вони є комбатантами і відповідно до вимог міжнародного гуманітарного права, за визначеною чинним законодавством України процедурою, така особа при фізичному затриманні набуває статусу військовополоненого та має бути передана до таборів для тримання військовополонених. Якщо така особа обґрунтовано підозрюється у вчиненні воєнного чи іншого кримінального правопорушення – одночасно з отриманням статусу військовополоненого щодо неї починається кримінальне провадження за відповідною статтею КК України. Ця ситуація є відносно ясною, не викликає труднощів.

2. *Учасники збройних формувань так званих «ДНР» та «ЛНР».* Щодо цієї категорії воюючих учасників збройного конфлікту підходи різняться: найпоширенішим є підхід, за якого при фізичному їх затриманні їм надається (визнається) статус військовополоненого з одночасним інкримінуванням ч. 2 ст. 260 КК України – участь у не передбаченому законом збройному формуванні. Менш поширеним, але таким, що зустрічається, тим не менш, часто є визнання статусу військовополоненого з інкримінуванням участі у терористичній організації (ч. 1 ст. 258-3 КК України). Деколи зустрічається відмова у визнанні за цими особами статусу військовополоненого при інкримінуванні одного з вище вказаних кримінальних правопорушень. З цього приводу висловимо такі зауваги.

Перш за все, кваліфікація участі у бойових (воєнізованих) підрозділах так званих «ДНР» та «ЛНР» як участі у терористичній організації є безпідставним. Мовно-текстуальні симулякри «ДНР» та «ЛНР» не є терористичними організаціями за визначенням, за сутністю. Це – плід контрреальних фантазій представників країни-агресора, результуюча – їх гри. Ми не маємо сприймати нав'язуванні правила їх гри і вважати, що комбінація букв «ДНР» та «ЛНР» – онтологічна реальність. Відношення ж до цієї комбінації як до терористичних чи до не передбачених законом збройних формувань є неадекватним,

результату є прийняття нав'язаних нам агресором правил гри, нав'язаної ним семантично-символічної реальності. Тим більше, що у широтах цієї ж реальності нещодавно сталися чергові шизополітичні зміни і симулякри «ДНР» та «ЛНР» були включені до складу російської федерації й фактично перестали існувати як самостійно виокремлювані абревіатури. Окрім того, що цим актом конституція згаданої країни цілком втратила значення відносно реального складника правової дійсності, в тому числі й у міжнародно значущому контексті (імовірно наблизивши ще на один крок остаточний розпад імперії), за усталеною в Україні правозастосовною логікою у антитерористичній чи, ширше, антикримінальній парадигмі мав би відбутися злам. Однак на його заваді став Указ Президента України «Про нікчемність актів, що порушують суверенітет та територіальну цілісність України» від 04.10.2022 р. № 687/2022 [1].

Відтак, виходячи з положень цього Указу і усталеної антитерористичної практики, ми маємо продовжувати застосовувати норму ст. 258-3 КК України щодо затримуваних учасників воєнізованих, збройних підрозділів абревіатур «ДНР» та «ЛНР», яких, підкреслимо, навіть у шизоїдній російсько-пропагандистській квазіреальності вже немає. Тобто ми продовжуємо тягнути «труп» хворобливої свідомості, залишаючи його у полі своєї правової системи. Давно вже пора його позбутися. І спосіб – дуже простий: змінити мислення, сприйняття й перебудуватися нарешті з логіки мирного часу на логіку війни (знову нагадуємо про цю логіку). Не передбачені законом збройні формування та терористичні організації – це плоди і формат логіки мирного часу. Дотримуватись логіки війни означає, найголовніше, бути послідовним у правовій оцінці тимчасової окупації окремих території Донецької та Луганської областей не терористичними організаціями, а конкретною державою – російською федерацією. На окупованих територіях з метою управління ними створюються не терористичні організації, а окупаційні адміністрації. Називати останні можна як завгодно, але їх природа як окупаційних адміністрацій лишається незмінною. Тому участь у збройних, воєнізованих та інших формуваннях, органах окупаційної адміністрації слід оцінювати або як державну зраду або як колабораційну діяльність за наявності до того підстав. Тим більше, що переважаючий контингент таких формувань й органів – громадяни України.

Таким чином, учасники збройних формувань «ДНР» та «ЛНР» мають визначатися комбатантами, а не терористами. І це відповідає визначенню комбатанта, сформульованому у ст. 4 Женевської конвенції (III) про поводження з військовополоненими [2], ч.ч. 1 та 2 ст. 43 Додаткового протоколу (Протоколу I) до неї [3]. У розумінні міжнародного гуманітарного вони права мають право брати участь у війни і є, відтак, захищеною категорією осіб, на яких поширюються всі гарантії у зв'язку з набуттям статусу військовополоненого за наявності до того підстав. Законна ж участь у війні у незаконному формуванні – це нонсенс, який є таким через накладання правозастосовної парадигми мирного часу на матрицю війни.

При цьому, звісна річ, громадянин України не може набути статусу військовополоненого через наявність обов'язку щодо репатріації чи інтернування військовополонених, чого Україна не може робити щодо своїх громадян. Тому щодо затримуваних членів збройних формувань абревіатур «ДНР» і «ЛНР» слід розглядати питання або про притягнення їх до кримінальної відповідальності за ч. 7 ст. 111-1 КК України (*у випадку добровільності* участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території) або про визнання їх *жертвами примусової мобілізації* та, відповідно, *потерпілими* злочину, передбаченого ч. 1 ст. 438 КК України, якщо за обставинами справи буде обґрунтовано доводитись факт примусового залучення до служби у відповідних збройних силах окупанта (заборона таких дій передбачена ст. 51 Конвенції про захист цивільного населення під час війни [4]).

3. Це ж саме стосується і тих громадян України, які на тій чи іншій підставі стали до лав збройних сил країни-агресора: а) збройних сил російської федерації *на території Автономної Республіки Крим*; б) так званих *«добровольчих батальйонів імені Маргелова та імені Судоплатова»* і т. п., що формуються на тимчасово окупованій території Херсонської та Запорізької областей відповідно.

4. Учасники збройних формувань, що ідентифікуються з так званими приватними військовими компаніями (ПВК, на кшталт так званої групи Вагнера). Подібні випадки є дуже не частими й усталеної практики кримінально-правової кваліфікації немає. На думку респондентів з числа слідчих СБУ, діяння подібних осіб слід кваліфікувати як найманство (ч. 4 ст. 447 КК України – участь найманця у збройному конфлікті,

воєнних діях). Тобто вони не потрапляють до категорій військовополонених. Водночас це є можливим тільки тоді, коли найманцем є або особа без громадянства, або іноземець для України та російської федерації, себто не є ані громадянином України, ані громадянином росії. Ця ознака найманця прямо випливає з його визначення, закріпленого у примітці до ст. 447 КК України, передбачена і Женевськими конвенціями, Додатковими протоколами. Коли ж членом так званої ПВК є громадянин російської федерації (а таких, умотивованих корисливим прагненням, – абсолютна більшість) кваліфікація його діянь за ст. 447 КК України виключається. В цій ситуації, на нашу думку, немає достатніх юридичних, морально-правових підстав поширювати на членів ПВК передбачені міжнародним гуманітарним правом гарантії для військовополонених і вважати їх комбатантами взагалі. З точки зору міжнародного права – це збройні банди, групи, що засилаються країною-агресором (заслання збройних банд, груп, іррегулярних сил або найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави як акт агресії [5]). Їх використання – злочин агресії. З позицій вітчизняного кримінального законодавства участь громадян росії у ПВК слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 260 КК. Вони не є законними (конвенційними) комбатантами.

Ведучи мову про статусу комбатантів, що беруть участь у збройному конфлікті на стороні України, вважаємо за необхідне звернути увагу на одну проблему: кваліфікація потрапляння їх в полон. Для закріплення правового статусу військовополоненого, як засвідчили респонденти з СБУ, нерідко починається кримінальне провадження за фактом жорстокого поводження з військовополоненими (ч. 1 ст. 438). Окрім того, що такий підхід є очевидно необґрунтованим, з поля зору випадає захист життя, здоров'я, волі й гідності військовослужбовця України в контексті визнання його жертвою (на конвенційному рівні таке визнання закріплюється), а тому й потерпіли злочину агресії, а саме ведення агресивної війни (ч. 2 ст. 437 КК України). До речі, так само, переконані, слід кваліфікувати й «конвенційне» позбавлення життя військовослужбовця України в ході бою, тобто як потерпілого від ведення агресивної війни. Запровадження такої практики додатково сприятиме й документуванню злочинів агресії російської федерації проти України, формуванню доказової бази для можливого міжнародного трибуналу.

Список використаних джерел

1. Про нікчемність актів, що порушують суверенітет та територіальну цілісність України: Указ Президента України від 04.10.2022 р. № 687/2022. URL: https://www.president.gov.ua/documents/6872022-44289.
2. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими: Міжнародний документ ООН від 12.08.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.
3. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12.08.1949 р., що стосується захисту жертв збройних конфліктів: Міжнародний документ ООН від 08.06.1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.
4. Конвенція про захист цивільного населення під час війни: Міжнародний документ ООН від 12.08.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.
5. Definition of Aggression: United Nations General Assembly Resolution 3314 (XXIX), 14.12.1974. URL: https://legal.un.org/avl/ha/da/da.html.

Орловська Наталя Анатоліївна,
професор кафедри кримінального
та адміністративного права Одеського
національного морського університету,
доктор юридичних наук, професор

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СТ. 84-1 КК В КОНТЕКСТІ ОБМІНУ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

Повернення своїх громадян, яких утримує супротивник, є невід`ємною складовою державних зобов'язань під час та після будь-якого міжнародного збройного конфлікту. Це зумовлює регламентацію відповідних процедур в національному законодавстві, у тому числі кримінальному. Зокрема, на підставі Закону України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених» від 28 липня 2022 р. для унормування фактично існуючих практик до КК України була включена ст. 84-1. Вона розширює інститут звільнення від відбування покарання через запровадження такого заходу щодо засудженого, стосовно

якого прийнято рішення про його передачу для обміну як військовополоненого.

Загальний розгляд положень ст. 84-1 КК дозволяє зазначити, що:

– це імперативний безумовний вид дострокового звільнення від кримінально-правових обтяжень у виді відбування покарання;

– звільнення здійснюється за рішенням уповноваженого органу про передачу засудженого для обміну як військовополоненого;

– таке звільнення можливо лише за наявності письмової згоди засудженого на проведення такого обміну;

– вид та тяжкість діяння, за яке відбуває покарання засуджений, вид призначеного йому покарання, поведінка засудженого протягом відбування призначеного судом покарання правового значення не мають;

– у випадку, коли обмін не відбувся, суд приймає рішення про направлення особи для подальшого відбування призначеного раніше покарання.

Аналізуючи дану новелу, фахівці [1; 2] наголошують на низці аспектів, що мають принципове значення. Зокрема, звертається увага на правовий статус військовополоненого, який за загальним правилом користується імунітетом комбатанта. У разі, коли військовополонений не підозрюється у вчиненні воєнних злочинів, він не притягається до кримінальної відповідальності. І хоча обмін під час збройного конфлікту не регламентується Женевською конвенцією (III) (як і будь-якою іншою з Женевських конвенцій 1949 р.) і додатковими протоколами, його заборони в міжнародному праві немає. З огляду на це, робиться висновок, що жодних нормативних перешкод до обміну не існує. Однак це стосується виключно військовополонених, які не є фігурантами кримінальних проваджень щодо серйозних порушень міжнародного гуманітарного права. Поряд із цим процесуалісти зазначають, що Женевська конвенція (III) не виключає репатріацію військовополонених, які утримуються під вартою у зв'язку із судовим переслідуванням або засудженням, до закінчення судового процесу або завершення покарання [1]. Але в ст. 84-1 КК не йдеться про репатріацію, а саме про обмін.

Через це формулюється питання: чи відповідає міжнародному праву та практиці міжнародних судів таке

звільнення? Коли особа засуджена за вчинення міжнародних злочинів, то її звільнення від відбування покарання фактично ставить під сумнів міжнародні зобов'язання України про покарання таких осіб. Адже Римський статут МКС встановлює лише можливість зменшення призначеного строку покарання (у виді позбавлення волі), коли особа відбула 2/3 строку покарання або 25 років у випадку довічного позбавлення волі [1]. Однак в такому випадку, на думку О. Ющик, допустимо говорити про переслідування цілей, що виходять за межі традиційного (у тому числі нормативного) розуміння мети покарання – це виявлення милосердя та вирішення більш суспільно значущої задачі у виді звільнення громадян України з полону держави-агресора. Зазначене дає підстави для висновку, що звільнення від відбування покарання на підставі ст.84-1 КК можна вважати формою квазіпомилування [2]. Однак є й інший підхід: обмін осіб, засуджених до покарання за вчинення міжнародних злочинів, повинен супроводжуватися розв'язанням питання про їх передачу рф з отриманням відповідних гарантій про продовження виконання вироку на її території. Поряд із цим в кримінальному законодавстві слід запровадити інститут відстрочки виконання вироку щодо осіб, засуджених до позбавлення волі за вчинення міжнародних злочинів, у випадку їх обміну на інших осіб під час збройного конфлікту [1].

Наведемо наші міркування щодо ст. 84-1 КК. У першу чергу, звернемо увагу на категорію осіб, якої вона стосується, адже в ній йдеться про передачу «засудженого для обміну як військовополоненого».

Так, в п. 8 підрозділу 2 Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України [3] подається вичерпний перелік осіб, які при захопленні супротивною стороною («потрапили в полон до супротивника») вважаються військовополоненими. З іншого боку, Законом України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених» від 28 липня 2022 р. були внесені зміни до ч. 1 ст. 3 КПК, яка була доповнена п. 28. Цей припис визначає, кого слід вважати «особою, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого» – це будь-яка особа, яка має процесуальний статус підозрюваного,

обвинуваченого, засудженого та яка включена відповідним уповноваженим органом до списку для обміну як військовополонених.

Співставлення цих положень дає підстви припустити, що засуджений не обов'язково має бути військовополоненим в розумінні наведеної Інструкції. Наприклад, може йтися про громадян України, які вчинили державну зраду (ст. 111 КК), здійснювали колабораційну діяльність (ст. 111-1 КК), пособництво державі-агресору (ст. 111-2 КК) тощо. Крім того, не вважаються військовополоненими особи, які вчинили шпигунство (ст. 114 КК). Однак прирівнювання до військовополонених осіб, засуджених за цими статтями, відкриває можливості для їх передачі супротивній стороні, у разі, якщо супротивна сторона пропонує їх обмін на військовополонених або цивільних осіб, яких вона утримує.

Відповідно, ст. 84-1 КК відкриває можливості для обміну досить широкого кола осіб. Серед них можуть бути як іноземці та особи без громадянства, так і громадяни України. При цьому звертаємо увагу, що йдеться саме про обмін, а не про екстрадицію в сенсі ст. 10 КК. Додатковим аргументом на користь наведеного тлумачення видається вимога наявності письмової згоди засудженого на проведення такого обміну.

Поряд із цим положення ст. 84-1 КК в жодному разі не розповсюджуються на осіб, які не є засудженими. У цьому плані військовополонені, з огляду на їх специфічний статус, навіть утримуються в спеціальних установах – таборах для тримання військовополонених, а в установах Державної кримінально-виконавчої служби України вони можуть перебувати лише тимчасово у зв'язку з неможливістю доставляння військовополонених безпосередньо до табору (наприклад, ч. 7 ст. 11 КВК).

Крім того, ст. 84-1 КК не обмежує коло кримінальних правопорушень, за вчинення яких засуджена особа. До таких діянь входять як міжнародні злочини, так й інші кримінально карані діяння. Однак таке бачення не знімає гостроти питання щодо звільнення від відбування покарання осіб, які вчинили саме міжнародні злочини. В даному випадку слід згадати про принцип пропорційності. Так, правова позиція ЄСПЛ полягає у тому, що пропорційність означає не лише певний вирок, а й його виконання. Наприклад, у справі Enukidze and Girgvliani v. Georgia [4] ЄСПЛ наголосив на необхідності брати до уваги способи виконання

вироків, винесених національними судами. З іншого боку, це не виключає можливості запровадження в національному праві механізмів для зменшення кримінально-правових обтяжень для винних у вчиненні міжнародних злочинів. Наприклад, у справі Marguš v. Croatia [5] ЄСПЛ, підтримуючи позицію Комітету ООН з прав людини, Міжнародного трибуналу по колишній Югославії, наголосив, що в цілому застосування амністій щодо серйозних порушень прав людини не є прийнятним. Однак він не виключив можливість амністії за таких особливих обставин як процес примирення, компенсації жертвам злочинів тощо.

З огляду на наведене зазначимо, що зменшення кримінально-правових обтяжень для засуджених за міжнародні злочини не є загальним правилом. Це стосується й звільнення від відбування покарання. Однак, як зазначають зарубіжні дослідники питань відповідальності за міжнародні злочини, у перехідний період можуть бути передбачені такі національні правові інструменти, які відповідають більш широким соціально-політичним цілям [6, с. 1124]. Ми погоджуємося з баченням, що при застосуванні звільнення, передбаченого ст. 84-1 КК, держава як раз і переслідує такі значущі цілі, які відповідають соціальному запиту. Але при цьому, нажаль залишаються без уваги інтереси жертв злочинів.

Чи можна вважати звільнення від відбування покарання на підставі ст. 84-1 КК окремим видом помилування (квазіпомилуванням)?

– згідно п.27 ч.1 ст.106 Конституції України здійснення помилування відноситься до повноважень Президента України. Ст. 84-1 КК застосовується за наявності рішення уповноваженого органу про передачу засудженого для обміну як військовополоненого та письмової згоди засудженого на такий обмін;

– згідно ст.5 Положення про порядок здійснення помилування [7] особи, які засуджені за тяжкі чи особливо тяжкі злочини (якими є й міжнародні злочини – *Н.О.*), можуть бути помилувані у виняткових випадках за наявності надзвичайних обставин. В ст. 84-1 КК жодних обмежень щодо виду та тяжкості злочинів, за які засуджена особа, немає.

Відповідно, нічого з положень ст. 84-1 КК не дає підстав вважати цей припис різновидом помилування.

Все викладене дає підстави наголосити, що у ст. 84-1 КК передбачено окремий вид звільнення від відбування покарання, який застосовується до осіб, що мають специфічний правовий статус – засудженого військовополоненого або особи, прирівняної до нього. Мета, яку переслідує держава в даному випадку, полягає у забезпеченні процедури обміну. Цей вид звільнення не може бути віднесений до кримінально-правового заохочення, адже не пов'язаний із посткримінальною поведінкою особи. Ми вбачаємо у його запровадженні унормування гуманітарної доцільності та виконання обов'язку держави щодо визволення з полону захисників України та інших осіб, які були захоплені державою-агресором. Однак вбачається необхідність удосконалення регламентації такого звільнення з огляду на забезпечення інтересів жертв злочинів.

Список використаних джерел

1. Крапивін Є., Пашковський М. Обмін військовополонених і кримінальний процес: як уникнути безкарності? (аналіз законодавчих ініціатив). 15 червня 2022 року. URL: http://surl.li/dnhkk.

2. Ющик О. Правовий механізм передачі засудженого для обміну як військовополоненого. 25 жовтня 2022 року. URL: http://surl.li/dnhle.

3. Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: затв. Наказом Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164 / Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text.

4. Case of Enukidze and Girgvliani v. Georgia *(*Application № 25091/07*)* / Judgment, 2011. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-104636%22]}.

5. Case of Marguš v. Croatia *(*Application № 4455/10*)* / Judgment, 2014. URL: https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22002-9477%22]}.

6. Mayans-Hermida B.E., Hola B. Balancing «the International» and «the Domestic» Sanctions under the ICC Principle of Complementarity. *Journal of International Criminal Justice*, 2020. № 18. p. 1103–1130.

7. Положення про порядок здійсненя помилування: затв. Указом Президента України від 21 квітня 2015 року № 223/2015 / Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/223/2015#Text.

Пашковський Микола Іванович,
науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України, кандидат юридичних наук, доцент

ОБМІН ОСІБ ЯК ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ І КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ: АНАЛІЗ ПЕРШИХ СУДОВИХ РІШЕНЬ

Починаючи з 2014 року у міжнародному збройному конфлікті, викликаному агресією російської федерації проти України, сторони звертаються до обмінів осіб як військовополонених. Не вдаючись до питання про історію цього інституту, його сучасну правову природу, зазначимо, що аналіз статистики та відомих обставин обмінів, інформація про які була отримана з відкритих джерел інформації, дозволяє виділити два етапи застосування обмінів в цьому конфлікті: перший – з вересня 2014 року (коли відбувся перший обмін) до 16 березня 2022, який характеризувався спорадичністю, політизованістю обмінів та невизначеністю, мінливістю їх процедури; другий, сучасний етап – з 16 березня 2022 року, коли відбувся перший обмін в рамках роботи Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими, до цього часу. У 2022 році в Україні частково врегульовано обмін осіб як військовополонених (зокрема, визначено відповідну негласну адміністративну процедуру щодо підготовки та прийняття рішення про обміни) та створено необхідне інституціональне середовище, яке зокрема включає Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими, Об'єднаний центр з координації пошуку та звільнення військовополонених, незаконно позбавлених волі осіб внаслідок агресії проти України, який функціонує при Службі безпеки України. З 16 березня по 3 листопада 2022 року в рамках роботи Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими вдалося визволити з полону 1138 осіб – цивільних та військових [1].

19 серпня 2022 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо

врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених» від 28 липня 2022 року № 2472-IX [2] (далі – Закон № 2472-IX), яким передбачено два правові механізми, які мають уможливити обмін особи як військовополоненого, коли вона притягується в Україні до кримінальної відповідальності або засуджена: (і) скасування запобіжного заходу (ст. 201-1 КПК) та здійснення після обміну спеціального досудового розслідування та судового розгляду щодо такої особи; (іі) звільнення особи від відбування покарання (ст. 84-1 КК України, ст. 539 КПК України).

До дослідження окремих кримінально-правових та кримінально-процесуальних аспектів обміну осіб як військовополонених зверталися О. Лазукова [3], автор [4] та Є. Крапівін [5], І. Гловюк, Г. Тетерятник – на етапі розгляду вказаного Закону як законопроекту [6]; О. Ющик – відразу після прийняття Закону [7].

Моніторинг Єдиного державного реєстру судових рішень (ЄДРСР) дозволив виявити лише два судових рішення, пов'язаних із скасуванням запобіжного заходу або звільненням від відбування покарання відповідно до змін, запроваджених Законом № 2472-IX, одне з них – про скасування запобіжного заходу Медведчуку В.В. [8], а інше – про залишення без розгляду відповідного клопотання прокурора [9]. Очевидно, що число таких судових рішень значно більше, однак вони з різних причин не оприлюднюються в ЄДРСР.

Прийняття рішення за ст. 201-1 КПК України щодо Медведчука В.В. дозволяє зробити висновок, що урядовий Порядок здійснення передачі військовополонених ворогів державі-агресору та звільнення оборонців України, які перебувають у полоні держави-агресора [10], незважаючи на свою назву, передбачає обмін не лише військовополонених, але й цивільних осіб у розумінні Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року. Такий підхід в цілому відповідає застосуванню інституту обміну в міжнародній практиці. Окрім того, п. 28 ст. 3 КПК України згадує не про обмін військовополонених, а про «обмін як військовополоненого», що також підтверджує тезу про можливість застосування такого обміну до усіх категорій учасників збройного конфлікту.

Аналіз зазначених вище судових рішень, з урахуванням відповідних положень КК, КПК України, Положення про Координаційний штаб [11] дозволяє зробити висновок про

застосування такого алгоритму, зокрема щодо скасування запобіжного заходу:

– від особи, яка перебуває під владою України, представниками уповноваженого органу (КК, КПК його не конкретизують, але повноваження щодо забезпечення передачі військовополонених ворогів державі-агресору та звільнення оборонців України, які перебували у полоні держави-агресора, здійснює Координаційний штаб [11, п. 4(4)]) отримується письмова згода на проведення її обміну як військовополоненого на громадян України, що перебувають у полоні в російській федерації;

– уповноважений орган приймає рішення про затвердження списку для здійснення передачі військовополонених ворогів та звільнення оборонців України, які перебувають у полоні держави-агресора, відповідно до затвердженого Порядку № 441 [11, п. 9]. «Згідно з п.25 згаданого Порядку рішення про затвердження списку для здійснення передачі військовополонених ворогів та звільнення оборонців України, які перебувають у полоні держави-агресора, ухвалює Голова Координаційного штабу у взаємодії з Об`єднаним центром з координації пошуку та звільнення військовополонених, незаконно позбавлених волі осіб внаслідок агресії проти України, який функціонує при СБУ» [8];

– Координаційний штаб надає Офісу Генерального прокурора витяг з протоколу щодо прийняття рішення про затвердження списку для здійснення передачі військовополонених ворогів та звільнення оборонців України, які перебувають у полоні держави-агресора, в якому зазначається конкретна особа, а також вказану письмову згоду цієї особи (копію відповідної заяви особи);

– прокурор звертається до слідчого судді, суду з клопотанням про скасування підозрюваному, обвинуваченому запобіжного заходу, звільнення такої особи з-під варти та передачу під нагляд співробітникам Служби безпеки України через Об`єднаний центр з координації пошуку та звільнення військовополонених, незаконно позбавлених волі осіб внаслідок агресії проти України, який функціонує при Службі безпеки України;

– прокурор вручає підозрюваному, обвинуваченому (особі, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого) копію клопотання та доданих до нього матеріалів не пізніше як за три години до початку розгляду клопотання;

– слідчий суддя, суд в судовому засіданні з участю прокурора, особи, яка має процесуальний статус підозрюваного, обвинуваченого, засудженого та яка включена відповідним уповноваженим органом до списку для обміну як військовополонений, її захисника (якщо він залучений), розглядає вказане клопотання;

– у випадку задоволення клопотання, ухвалі слідчого судді, суду спрямовується до виконання начальнику установи попереднього ув'язнення;

– начальник установи попереднього ув'язнення звільняє з-під варти особу, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, у день отримання ухвали слідчого судді, суду про скасування запобіжного заходу, та передає таку особу під нагляд представникам уповноваженого органу, що відповідає за поводження з військовополоненими, для організації та проведення її обміну як військовополоненого (ст. 20 Закону України «Про попереднє ув'язнення»);

– «відповідно до пункту 28 Порядку реалізацію рішення Координаційного штабу про затвердження списку для передачі та звільнення осіб, які перебувають у полоні, здійснює група з питань звільнення, формування та діяльність якої забезпечує Об`єднаний центр. Група з питань звільнення забезпечує передачу та звільнення осіб відповідно до затвердженого Координаційним штабом списку» [8].

Вважаємо, що слідчий суддя, суд, розглядаючи клопотання, з'ясовує щонайменше такі питання: (і) кримінальне провадження, за яким розглядається клопотання (назва, номер, правова кваліфікація); (іі) процесуальний статус особи, щодо якої подано клопотання; застосований до цієї особи запобіжний захід; (ііі) зміст рішення (витяг з рішення) уповноваженого органу про обмін особи як військовополоненого (про включення особи до списку для здійснення передачі військовополонених ворогів та звільнення оборонців України, які перебувають у полоні держави-агресора); (іv) наявність письмової згоди особи на обмін та її добровільність.

Хоча закон цього не конкретизує, але уявляється, що відмова слідчим суддею, судом у задоволенні клопотання прокурора може мати місце у двох випадках: (і) якщо підозрюваний, обвинувачений не є тією особою, щодо якої прийнято рішення про затвердження списку для здійснення передачі військовополонених ворогів та

звільнення оборонців України, які перебувають у полоні держави-агресора, відповідно до затвердженого Порядку № 441; (ii) особа, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого, заперечила надання нею згоди на проведення такого обміну.

Зважаючи значне число військовополонених, що перебувають під владою України, надзвичайно велику кількість зареєстрованих злочинів за ст. 438 КК України та динамічність розгортання розслідувань міжнародних злочинів в Україні, слід прогнозувати, що буде зростати кількість обмінів, обтяжених кримінальним переслідуванням або засудженням осіб в Україні. Це вимагатиме більш оперативного обміну інформацією на етапі підготовки рішень про затвердження відповідних списків для здійснення передачі, оперативної передачі відповідних документів від Координаційного штабу до Офісу Генерального прокурора, а звідти до суду або до інших прокурорів. Така ситуація вимагає впровадження Інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування для забезпечення таких кримінальних проваджень. Окрім того, слід оцінити можливість проведення відповідних судових засідань в режимі відеоконференцзв'язку з дистанційною участю прокурора та особи, стосовно якої уповноваженим органом прийнято рішення про обмін як військовополоненого.

Список використаних джерел

1. Koord_shtab. З 16 березня в рамках роботи Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими вдалося визволити з полону вже 1138 осіб. *Telegram*. URL: https://t.me/Koord_shtab/250.

2. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання процедури обміну осіб як військовополонених: Закон України від 28.07.2022 р. № 2472-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2472-20#Text.

3. Лазукова О. В. Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2018. 263 с.

4. Пашковський М. І. Особливості кримінального провадження щодо військовополонених. *Діяльність державних органів в умовах воєнного стану*: зб. матеріалів Міжнар.

науково-практ. онлайн-семінару (в авт. ред.), м. Кривий Ріг, 29 квіт. 2022 р. Кривий Ріг, 2022. С. 195–197.

5. Крапівін Є., Пашковський М. Обмін військовополонених і кримінальний процес: як уникнути безкарності? (аналіз законодавчих ініціатив). *Сайт про кримінальну юстицію простою і зрозумілою мовою – JustTalk*. URL: https://justtalk.com.ua/post/obmin-vijskovopolonenih-i-kriminalnij-protses-yak-uniknuti-bezkarnosti-analiz-zakonodavchih-initsiativ.

6. Главюк І. В., Тетерятник Г. К. Питання унормування належної правової процедури кримінального процесуального забезпечення обміну військовополонених. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 478–483.

7. Ющик О. Правовий механізм передачі засудженого для обміну як військовополоненого. *Юридичний факультет ЧНУ ім. Ю.Федьковича*. URL: https://law.chnu.edu.ua/pravovyi-mekhanizm-peredachi-zasudzhenoho-dlia-obminu-yak-viiskovopolonenoho/ (дата звернення: 30.10.2022).

8. Ухвала Личаківського районного суду м. Львова від 20.09.2022 р. у справі № 463/1712/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106377019 (дата звернення: 01.11.2022).

9. Ухвала Шевченківського районного суду міста Києва від 27.10.2022 р. у справі № 761/22907/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106966272.

10. Про затвердження Порядку здійснення передачі військовополонених ворогів державі-агресору та звільнення оборонців України, які перебувають у полоні держави-агресора: Постанова Каб. Міністрів України від 12.04.2022 р. № 441. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/441-2022-п#Text.

11. Про утворення Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими: Постанова Каб. Міністрів України від 11.03.2022 р. № 257: станом на 1 черв. 2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/257-2022-п#Text.

Рубан Катерина Павлівна,
заступник начальника тренінгового центру Головного управління Національної поліції в Херсонській області, кандидат юридичних наук;
Степаненко Віктор Вікторович,
начальник тренінгового центру Головного управління Національної поліції в Херсонській області, кандидат юридичних наук, доцент

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СТАТУСУ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ У ПОВНОВАЖЕННЯХ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Нові реалії, які виникли через початок повномасштабної війни з рф на території України, викликали низку змін, у тому числі законодавчих. Ці нововведення торкнулись і питань специфіки діяльності Національної поліції щодо визначення нових повноважень відносно військовополонених. Поява інших учасників взаємовідносин в українському суспільстві під час дії воєнного стану, таких як особи, взяті у полон, викликали потреби перевести дану взаємодію з фактичної у юридичну площину.

У питаннях захисту полонених основна проблема не в тому, як саме їх називають, а в тому – що ця назва передбачає. Можна говорити і «заручники», і «ізольовані особи», і «незаконно позбавлені волі» – але це не має жодного значення, якщо сам термін не підкріплений гарантіями та не відповідає реаліям [1].

Метою роботи є окреслення специфіки повноважень поліції відносно військовополонених. Норми міжнародного гуманітарного права (далі МГП) досить чіткі у підходах до визначення статусу військовополонених. Так, 4-та стаття Третьої Женевської конвенції про поводження з військовополоненими 1949 року визначає, що військовополоненими вважаються особи, які потрапили в полон до супротивника й належать до:

1) особового складу збройних сил сторони конфлікту, а також членів ополчення або добровольчих загонів, які є частиною цих збройних сил;

2) членів інших ополчень та добровольчих загонів, зокрема членів організованих рухів опору, які належать до однієї зі сторін конфлікту й діють на своїй території або за її межами, навіть якщо цю територію окуповано, за умови, що ці ополчення або добровольчі загони, зокрема організовані рухи

опору, відповідають таким умовам: a) ними командує особа, яка відповідає за своїх підлеглих; b) вони мають постійний відмітний знак, добре розпізнаваний на відстані; c) вони носять зброю відкрито; d) вони здійснюють свої операції згідно із законами та звичаями війни [2].

2-га стаття Третьої Женевської Конвенції визначає, що дана Конвенція застосовується в усіх випадках оголошеної війни чи будь-якого іншого збройного конфлікту, що може виникнути між двома чи більше Високими Договірними Сторонами, навіть якщо стан війни не визнаний однією з них.

Частина друга статті 2 Третьої Женевської Конвенції визначає, що дана Конвенція також застосовується в усіх випадках часткової або повної окупації території Високої Договірної Сторони, навіть якщо цій окупації не чиниться жодний збройний опір.

Таким чином, Конвенція поширюється на військові конфлікти, навіть якщо стан війни юридично не оголошено. Як це наразі відбувається на території України [3].

Зважаючи на фундаментальне значення у регулюванні діяльності вітчизняної поліції в цілому, та приміром, окремо взятого поліцейського, деяких нормативно-правових актів, саме до них у першу чергу були внесені зміни з окреслення статусу військовополонених. Так, було прийнято Закон України від 15.03.2022 «Про внесення змін до законів України “Про Національну поліцію” та “Про Дисциплінарний статут Національної поліції України”» з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії воєнного стану», яким були змінені окремі редакції норм. Уперше в статтях було окреслено нових суб’єктів, на яких у тому числі, окрім правопорушників та злочинців, розповсюджуються повноваження поліції, мова йде саме про військовополонених. Наприклад, статтю 23 «Основні повноваження поліції» Закону України «Про Національну поліцію» доповнено пунктом 36, в якому визначено, що поліція уповноважена за письмовим запитом в установленому законом порядку безоплатно одержувати від державних органів, органів місцевого самоврядування, юридичних осіб державної форми власності інформацію, у тому числі стосовно військовополонених, у вигляді та у формі, що зазначені в такому запиті.

Ще однією нормою, в яку законодавець вніс доповнення пов’язані зі статусом військовополонених, стала стаття 32 «Перевірка документів особи» цього ж закону, де зазначено, що поліцейський має право вимагати в особи пред’явлення нею

документів для перевірки, у тому числі, якщо така особа самовільно залишила місце для утримання військовополонених. Схоже формулювання містить і стаття 35 «Зупинення транспортного засобу» зазначеного закону, яку доповнено пунктом 11, в ньому указано, що однією із підстав для зупинки транспортного засобу поліцейським може бути те, що водій або пасажир транспортного засобу є особою, яка самовільно залишила місце для утримання військовополонених.

Звернемо увагу, що конкретизація об'єму дозволених дій щодо військовополонених включена тільки до трьох статей Закону України «Про Національну поліцію». Чому ж інші статті цього закону про превентивні поліцейські заходи (окрім 32 та 35) не містять жодних положень про зазначену категорію осіб? Приміром, чи має поліцейський повноваження опитати, провести поверхневу перевірку, обмежити пересування військовополоненого? На наш погляд, саме у розмежуванні статусу військовополоненого від правопорушника знаходиться відповідь. Адже між цими поняттями не має знаку рівняння. Який подальший алгоритм їх дій після перевірки документів чи зупинення транспорту і підтвердження статусу військовополоненого, який самовільно залишив місце для утримання?

Відповіді на ці питання так само шукаємо у Женевській конвенції про поводження з військовополоненими від 1949 року. За статтею 91 останньої визначено, що військовополонені, які після втечі, знову потрапляють у полон, не несуть будь-якого покарання за попередню втечу. За статтею 92 – якщо його буде спіймано до здійснення вдалої втечі, підлягає за цю дію лише дисциплінарному стягненню, навіть у випадку рецидиву. Спійманого військовополоненого без зволікання передають відповідним військовим властям. За статтею 93 – втеча або спроба втечі, навіть якщо це повторне порушення, не вважається обставиною, що обтяжує відповідальність, військовополонений притягається до суду за правопорушення, яке він учинив під час втечі або спроби втечі. Правопорушення, які вчинені військовополоненими з єдиною метою полегшити собі втечу і які не спричиняють жодних насильницьких дій проти життя або здоров'я, наприклад злочини проти суспільної власності, крадіжка без наміру збагатитися, виготовлення або використання фальшивих документів, носіння цивільного одягу, спричиняють лише дисциплінарні стягнення.

З урахуванням зазначених положень МГП, приходимо до висновків про те, що військовополонений, якій втік з полону не

набуває статусу злочинця, його дії є дисциплінарним проступком, а отже поліцейський не може застосовувати щодо військовополонених повноваження, якими вони наділені щодо осіб, що вчинили кримінальні правопорушення. На нашу думку, при встановленні особи, яка самовільно залишила місце для утримання військовополонених, поліцейський має найскоріше передати цю особу до відповідних військових властей.

Проте варто зауважити, що фактично до передачі такого втікача-бранця може виникати безліч обставин, які вимагатимуть від поліцейського використання деяких повноважень, у законодавчому визначенні яких не згадується про особливого суб'єкта правовідносин – військовополоненого. Зокрема, реалізація поліцейським права вимагати в особи пред'явлення нею документів, що посвідчують особу, та/або документів, що підтверджують відповідне право особи, залежатиме від того чи має військовополонений при собі відповідне посвідчення. Наявність останнього передбачена статтею 17 Женевської конвенції від 1949 року, де зазначено, що кожна сторона конфлікту повинна наділити кожну особу, що знаходиться під її юрисдикцією та може потрапити в полон, посвідченням особи із зазначенням прізвища власника, його імені, звання, армійського, полкового, особистого або серійного номера чи іншої рівноцінної інформації, а також дати народження. Посвідчення особи пред'являється військовополоненим на вимогу, але в жодному випадку воно не може бути вилучене в нього. Втім, нескладно уявити ситуацію, коли такий спеціальний документ може бути відсутнім в особи. У такому випадку тільки її опитування, на яке поліцейського уповноважує стаття 33 Закону України «Про Національну поліцію», дозволить дізнатися про статус військовополоненого. Далі, розуміючи, що людина, яка втекла з полону може мати при собі річ, що може становить загрозу життю чи здоров'ю такої особи або інших осіб, очевидним є застосування поверхневої перевірки як превентивного поліцейського заходу (ст. 34 зазначеного закону). Продовжуючи послідовність дій працівника поліції, зрозуміло, що за мить не може відбутися передача військовополоненого представникам відповідної військової влади, тож очевидною стає необхідність обмежити пересування даної особи на час очікування (ст. 37 зазначеного закону).

Отже, підсумовуючи викладене, приходимо до висновків, що особливий статус військовополонених вимагає врахування його під час використання повноважень поліцейським. Зокрема,

те, що втеча з полону є дисциплінарним проступком, і не перетворює військовополоненого, який самовільно залишив відповідне місце утримання, на злочинця. Однак, обмежена кількість повноважень в Законі України «Про Національну поліцію» – тільки у трьох статтях, ускладнює реалізацію службових обов'язків правоохоронцями і позбавляє їх законної можливості використовувати інші необхідні поліцейські заходи щодо військовополонених. З міркувань реалій воєнного часу, поліція України повинна мати гідний арсенал повноважень у протидії ворогу, при цьому із дотриманням визнаних нашою державою норм МГП. Оскільки статус військовополоненого має суттєву специфіку, слід більш конкретно окреслити правові межі, в яких може діяти поліцейський при виявленні такої особи. З метою вирішення зазначених проблемних питань, пропонуємо два варіанти. Перший пов'язаний із внесенням змін до однієї з узагальнюючих норм Закону України «Про Національну поліцію» про види поліцейських заходів, наприклад доповнивши її конкретизацією щодо військовополонених. Таким чином, нова редакція ч. 2 ст. 30 матиме вигляд: «2. Поліція для охорони прав і свобод людини, запобігання загрозам публічній безпеці і порядку або припинення їх порушення також застосовує в межах своєї компетенції, у тому числі стосовно військовополонених, поліцейські превентивні заходи та заходи примусу, визначені цим Законом». Другий варіант передбачає внесення низки змін в конкретні норми указаного закону, які визначають порядок здійснення окремих превентивних та примусових заходів поліцейськими, як от до статей 33, 34, 37, 43-46, відповідно.

Список використаних джерел

1. Чому ми говоримо про статус полоненого? Українська Гельсінська спілка з прав людини. URL: https://helsinki.org.ua/blogs/chomu-my-hovorymo-pro-status-polonenoho/.

2. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 року. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_153.

3. Івасик С. Військовополонені: заручники права та політики. Українська правда. Українська правда. 2016. URL: https://www.pravda.com.ua/columns/2016/09/4/7119178/.

Рудницьких Марина Ігорівна,
старший юридичний радник проєкту
«Супровід урядових реформ в Україні»
(SURGe), кандидат юридичних наук

ПРАВОВИЙ СТАТУС ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ З ЧИСЛА ПРИМУСОВО МОБІЛІЗОВАНИХ ОСІБ З ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ

Мобілізація осіб з окупованих територій є грубим порушенням міжнародно-правових зобов'язань в межах Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни. Згідно з міжнародним гуманітарним правом державі-окупанту забороняється примушувати осіб, які перебувають під захистом, служити в її збройних або допоміжних силах, так само як і забороняється чинити тиск і вести пропаганду на користь добровільного вступу до армії. Попри це, така мобілізація відбувалася в ОРДЛО з перших днів повномасштабного вторгнення, у результаті чого частина військовополонених, які утримуються у таборі – це особи з тимчасово окупованих територій України.

Такі особи у розумінні Женевської конвенція про поводження з військовополоненими мають статус військовополонених. Хоча міжнародне гуманітарне право визначає порядок їх тримання та поводження з ними, однак наразі є потреба акцентувати увагу на окремих проблемах, які в перспективі матимуть характер невизначеності, а саме.

По-перше, військовополонені з тимчасово окупованих територій є громадянами України. Відповідно до міжнародного гуманітарного права військовополонених не можуть засуджувати за сам факт участі в збройному конфлікті, тільки за умови порушення правил ведення війни чи вчинення інших злочинів, передбачених національним законодавством. Однак ця норма вже не може поширюватися на військовополонених з числа мобілізованих з окупованих територій з огляду на ознаки в їх діяннях мінімум складу злочину, передбаченого статтею 111 КК України «Державна зрада».

По-друге, з відкритих джерел від офіційних представників влади звучить інформація щодо того, що таких військовополонених держава-агресор не подає у списки на обмін. Так, Росія має невисокий інтерес до деяких груп військовополонених, зокрема примусово мобілізованих чоловіків в ОРДЛО. Про це в ефірі телемарафону розповів Андрій Юсов,

представник Головного управління розвідки Міноборони [1]. Також на це звертає увагу заступник міністра юстиції Олена Висоцька в публічному інтерв'ю [2]. Фактично вони тривалий час лишатимуться у таборі для військовополонених, а після отримання вироків направлятимуться в установи виконання покарань.

По-третє, після завершення війни, такі військовополонені будуть засуджені і залишені в Україні для відбування покарання. І хоча на них поширюватиметься дія Женевської конвенції, однак навіть вона передбачає, що військовополонені під час судових розглядів повинні мати певні послаблення з огляду на те, що вони не являються громадянами країни: Під час призначення покарання військові суди або власті держави, що тримає в полоні, максимально враховують той факт, що підсудний, не будучи громадянином держави, що тримає в полоні, не пов'язаний з нею жодним обов'язком бути вірним їй і що він знаходиться під її владою внаслідок обставин, не залежних від його волі. Зазначені суди чи військові власті мають можливість пом'якшити покарання, призначене за правопорушення, в якому обвинувачують військовополоненого, і, отже, не зобов'язані дотримуватися передбаченого законом мінімуму цього покарання (Стаття 87). Однак військовополонені з тимчасово окупованих територій є громадянами України, а тому будуть підлягати покаранню як такі.

Отже, система виконання покарань ймовірно найближчими роками поповниться значною кількістю засуджених до тривалих строків позбавлення волі з числа колишніх військовополонених з тимчасово окупованих територій. І сьогодні вже необхідно говорити про особливості їх тримання та необхідні зміни до чинних нормативно-правових актів.

Вбачається, що колишні військовополонені, набуваючи статусу засуджених, матимуть певні права, забезпечення яких сьогодні можуть викликати певні складнощі. Так, стаття 93 КВК України гарантує, що засуджений як правило, відбуває покарання у межах адміністративно-територіальної одиниці відповідно до його місця проживання до засудження або місця постійного проживання родичів засудженого. На практиці, це неможливо забезпечити з об'єктивних причин. На сьогодні у практиці Європейського суду є рішення, які вбачають порушення Європейської Конвенції з прав людини поміщення засуджених у віддалені до їхніх родин установи виконання покарань (Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia, Onoufriou v. Cyprus, Rodzevillo v. Ukraine та інші).

Також особливої важливості набуватиме питання права засуджених на особисту безпеку. Припускаємо, що колишні військовополонені можуть зазнавати погроз чи нападів з боку інших засуджених з огляду на характер дій, за які було засуджено. Продумувати способи забезпечення безпеки таких засуджених – уже питання сьогодення. Нині Закон покладає відповідальність на адміністрацію установи вживати заходів щодо забезпечення безпеки цих осіб. Крім того, до зазначених осіб можуть бути застосовані такі заходи: ізольоване тримання та переведення в іншу установу виконання покарань. Видається, що обидва з них є тимчасовими рішеннями.

Не менш важливою є соціально-виховна робота з цією категорію засуджених. Уже сьогодні слід розпочати розробку спеціальних корекційних програм, які б сприяли реадаптації в українське суспільство.

Підсумовуючи вище наведене, визначаємо таке:

– частина військовополонених є громадянами України, які мобілізовані з тимчасово окупованих територій. Статус таких осіб є відмінним від російських військовополонених, адже вони майже не потрапляють у списки на обмін, а їхня участь у збройному конфлікті може мати ознаки державної зради;

– система виконання покарань має бути готовою для прийняття до відбування покарання таких осіб у статусі засуджених з врахуванням їхніх особливостей;

– основними питаннями, які постають перед кримінально-виконавчим законодавством стосовно таких осіб сьогодні є: забезпечення безпеки при відбуванні покарання, та створення окремих інструментів для соціально-виховної роботи з ними.

Список використаних джерел

1. Україна має достатній обмінний фонд для обміну полоненими з російською федерацією. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3552935-rosia-mae-nevisokij-interes-do-deakih-svoih-vijskovopolonenih-gur.html.

2. Люди з ЛНР/ДНР та з далеких регіонів Росії не в пріоритеті для обміну у росіян. URL: https://zn.ua/ukr/interview/ljudi-z-lnrdnr-ta-z-dalekikh-rehioniv-rosiji-u-ne-v-prioriteti-dlja-obminu-u-rosijan.html.

Серватюк Людмила Василівна,
доцент кафедри загальноправових
дисциплін Національної академії
Служби безпеки України, кандидат
юридичних наук, доцент

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ ПРАВОВИЙ СТАТУС ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

Правову основу що визначають міжнародні стандарти правового статусу військовополонених складають: Конвенція про права і обов'язки нейтральних держав та осіб у разі сухопутної війни (Гаага, Нідерланди, 18.10.1907 р.), Конвенція про поводження з військовополоненими (III Женевська Конвенція, ООН, 1949 р.), Додатковий протокол до Женевських конвенцій 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), (ООН, 1977), Додатковий протокол до Женевських конвенцій 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів не міжнародного характеру (Протокол II), (ООН, 1977) та інші звичаєві норми міжнародного гуманітарного права.

Стаття 4 Женевської Конвенції про поводження з військовополоненими 1949 року визначає: військовополонені – це особи, які потрапили в полон до супротивника й належать до однієї з таких категорій:

1) особового складу збройних сил сторони конфлікту, а також членів ополчення або добровольчих загонів, які є частиною цих збройних сил;

2) членів інших ополчень та добровольчих загонів, зокрема членів організованих рухів опору, які належать до однієї зі сторін конфлікту й діють на своїй території або за її межами, навіть якщо цю територію окуповано, за умови, що ці ополчення або добровольчі загони, зокрема організовані рухи опору, відповідають таким умовам: a) ними командує особа, яка відповідає за своїх підлеглих; b) вони мають постійний відмітний знак, добре розпізнаваний на відстані; c) вони носять зброю відкрито; d) вони здійснюють свої операції згідно із законами та звичаями війни;

3) Членів особового складу регулярних збройних сил, які заявляють про свою відданість урядові або владі, що не визнані державою, яка їх затримує;

4) Осіб, які супроводжують збройні сили, але фактично не входять до їхнього складу, наприклад цивільних осіб з екіпажів

військових літаків, військових кореспондентів, постачальників, особового складу робочих підрозділів або служб побутового обслуговування збройних сил, за умови, що вони отримали на це дозвіл тих збройних сил, які вони супроводжують, для чого останні видають їм посвідчення особи встановленого зразку;

5) Членів екіпажів суден торговельного флоту, зокрема капітанів, лоцманів та юнг, а також екіпажів цивільних повітряних суден сторін конфлікту, які не користуються більш сприятливим режимом згідно з будь-якими іншими положеннями міжнародного права.

6) Жителів неокупованої території, які під час наближення ворога озброюються, щоб чинити опір силам загарбника, не маючи часу сформуватися в регулярні війська, за умови, що вони носять зброю відкрито й дотримуються законів і звичаїв війни [2].

Отже, статус військовополонених надається законним учасникам військових дій (комбатантам), тобто статус військовополоненого є вторинним щодо статусу комбатанта.

Зазначені особи вважаються військовополоненими з моменту коли вони підпадають під владу супротивника, до їхнього остаточного звільнення та репатріації. У тих випадках, коли з'являється сумнів, чи належать особи, які брали участь у воєнних діях і потрапили в полон, до військовополонених, то такі особи користуються захистом ІІ Женевської Конвенції доти, доки їх правовий статус не буде визначений компетентним трибуналом.

Військовополонені перебувають в руках ворожої держави, а не окремих осіб чи військових частин, які взяли їх у полон. Саме держава, що тримає в полоні, несе міжнародно-правову відповідальність за порушення стандартів (гарантій) поводження з військовополоненими. А у разі передачі на утримання військовополонених іншій державі, відповідальність за дотримання положень Конвенції буде нести держава, що прийняла полонених. Отже, з моменту отримання статусу військовополоненого особа підпадає під захист Конвенції, за дотриманням положень якої несе відповідальність держава, яка утримує військовополонених.

Проведений аналіз норм міжнародного гуманітарного права дає можливість визначити міжнародні стандарти правового статусу військовополоненого. Ці норми містять чітко

визначені вимоги щодо поводження з військовополоненими, їх права та гарантії, а саме:

– гуманне ставлення – заборона насильства, жорстокого поводження і тортур, образливого та принизливого ставлення, залякування, засудження та застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного судом, який створено належним чином. Заборонено піддавати фізичному каліцтву або медичним чи науковим експериментам будь-якого характеру, які не обґрунтовані потребою в проведенні медичного, стоматологічного або стаціонарного лікування військовополоненого та не здійснюються в його інтересах;

– заборона дискримінації за ознаками раси, національності, релігії чи віросповідання, політичних переконань або за іншими аналогічними ознаками, за винятком випадків привілейованого режиму, який може бути встановлений з причин стану їх здоров'я, віку чи професійної кваліфікації;

– чітко визначені правила організації таборів військовополонених та умов у них, а саме: санітарно-гігієнічні, соціально-побутові умови; питання збереження внутрішньої військової субординації, свободи листування та духовно-інтелектуальної діяльності;

– військовополонені мають право на: медичне обслуговування; харчування та питну воду; грошову винагороду за їх працю у сумі неменше, за чверть швейцарського франка за повний робочий день; право подавати клопотання стосовно умов полону, яким їх піддають; мати при собі речі особистого користування, гроші, документи, що посвідчують особу. Відмітні знаки й знаки державної належності, нагороди та предмети, які мають насамперед особисту або суб'єктивну цінність, вилучати заборонено;

– військовополоненого не можна відправити (утримувати) в район ведення бойових дій, а також заборонено використовувати його для захисту будь-яких пунктів чи районів від військових операцій (примушувати їх воювати на стороні противника);

– військовополонені повинні мати укриття від повітряних атак та інших небезпек війни в такій самій мірі, в якій їх має місцеве цивільне населення;

– військовополонений під час допиту зобов'язаний повідомити лише своє прізвище, ім'я та військове звання, дату народження та армійський, полковий, особовий чи серійний номер або, якщо цього немає, іншу рівноцінну інформацію. Допит здійснюється мовою, яку вони розуміють;

– військовополонені підпорядковуються нормам, які дійсні в збройних силах держави, що їх утримує. На полонених можуть бути накладені такі дисциплінарні стягнення: штраф у розмірі не більше 50 % авансу в рахунок грошового забезпечення; позбавлення додаткових пільг; позачергові наряди тривалістю не більше двох годин на день (крім офіцерів); арешт. Колективні дисциплінарні заходи, що завдають шкоди харчуванню, забороняються;

– військовополонений, який намагається втекти і якого спіймано до здійснення втечі, підлягає лише дисциплінарному стягненню, навіть у випадку рецидиву. Застосування зброї проти військовополонених, зокрема проти тих, які тікають або намагаються здійснити втечу, є надзвичайним заходом, якому завжди повинні передувати попередження, що відповідають обставинам.

В Україні до 24 лютого 2022 року існували певні нормативні й організаційні проблеми щодо створення державної системи з питань здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими й інтернованими особами. З початком повномасштабного вторгнення Україна стикнулася з новими викликами у сфері міжнародного гуманітарного права.

Якщо раніше вироки стосовно військовополонених були одиничними й загалом держава воліла якнайшвидше їх обміняти для того, щоб повернути додому захисників України, то зараз вона утримує їх у спеціально відведених місцях, збирає докази вчинення окремими з них воєнних злочинів, частково здійснює обмін, ухвалює вироки стосовно них, тобто має справу з повноцінними військовополоненими [4].

За час повномасштабної війни спільними зусиллями Офісу Генерального прокурора, Міністерства юстиції України, Міністерства оборони України та Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, а також Служби безпеки України проведено значну роботу щодо:

- унормування правового статусу військовополонених;

- кваліфікації дій військовополонених з урахуванням імунітету комбатанта;
- визначення їх процесуальної ролі в розслідуванні воєнних злочинів;
- забезпечення гарантій їх утримання відповідно до положень міжнародного гуманітарного права;
- налагодження політичної процедури обміну військовополонених.

В подальшому Україна має використати всі наявні міжнародні та регіональні важелі щодо удосконалення механізму застосування інституту міжнародно-правової відповідальності та притягнення до відповідальності за грубе порушення загальноприйнятих норм і принципів міжнародного права, а також за неправомірні діяння (злочини). На сьогодні це є важливим додатковим компонентом забезпечення реальної відповідальності російської федерації, її посадових осіб й військовослужбовців, незалежно від їх статусу, винних у вчиненні воєнних злочинів та злочинів проти людства.

Список використаних джерел

1. Про захист жертв війни: Женевські Конвенції 1949 р. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show /995_154.

2. Про поводження з військовополоненими 1949 року: Третя Женевська Конвенція ООН від 8 червня 1977 року / Зібрання чинних міжнародних договорів України. 1990. № 1. Київ: Верховна Рада України, 1990.

3. Про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: IV Конвенція, Гаага, 1907 р. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text.

4. Томак М., Бродік П., Волкова Н., Павлюк А., Винокуров І. «В'язні війни. Міжнародна практика щодо звільнення полонених, заручників і політв'язнів: висновки для України». 2018. 77 с. URL: https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2018/02/Viazni-Viyny-mizhnarodna-praktyka.pdf.

Сорокіна Любов Володимирівна,
виконуючий обов'язки заступника
завідувача кафедри правоохоронної
та антикорупційної діяльності
Міжрегіональної Академії управління
персоналом, доктор філософії

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ У МІЖНАРОДНОМУ ТА НАЦІОНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВАХ

Існує декілька Женевських конвенцій – 4 міжнародних угоди та три додаткових протоколи. В даній доповіді ми поговоримо про Третю Женевську конвенцію про поводження з військовополоненими 1954 року. В розрізі вказаної конвенції цікавим видається соціальний захист військовополонених, як складова політика держав-учасниць.

В загальному розумінні, соціальне забезпечення — це система суспільно-економічних заходів, спрямованих на матеріальне забезпечення населення від соціальних ризиків (хвороба, інвалідність, старість, втрата годувальника, безробіття, нещасний випадок на виробництві тощо)[1].

З макроекономічної точки зору соціальне забезпечення — це система управління соціальними ризиками з метою компенсації шкоди, зниження або запобігання їх дії на процес розширеного відтворення населення. Як соціально-економічна категорія соціальне забезпечення є відносинами щодо перерозподілу національного доходу з метою забезпечення встановлених соціальних стандартів життя для кожної людини в умовах дії соціальних ризиків.

Оскільки люди – це людський ресурс, який працює, то відповідно людей потрібно лікувати, піклуватися про них, платити заробітні плати та пенсії. Це запорука нормального розвитку людства.

В світлі останніх подій - військового конфлікту між Росією та Україною, соціальна політика не відійшла на задній план, а навпаки проявила себе в більшому сенсі.

Соціальна політика загалом вважається проявом гуманізму людства, то вона звичайно є характерною для високорозвинених суспільств. Отже і Україна, як учасник Женевської конвенції про поводження з військовополоненими

[1] URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Соціальне_забезпечення.

1954 року взяла на себе певні зобов'язання перед іншими країнами світового співтовариства, які повинна виконувати.

Військовополонені офіційно захищені з 1929 року Третьою Женевською конвенцією. Принципи конвенції полягають у тому, що сторони конфлікту повинні гуманно ставитись до військовополонених[1].

Після Другої світової війни у 1949 році ця конвенція була розширена. Наразі діє Женевська конвенція 1954 року.

За даними ООН, Женевську конвенцію підписали 196 країн, серед яких Росія та Україна.

У договорі зазначено, що тримання військовополонених – це не кара, а інструмент попередження подальшої участі у конфлікті, тому військовополонені мають право: на медичне забезпечення, харчування, житло, заборона катувань, заборону на експлуатацію праці військовополонених.

Так, соціальна тематика займає декілька глав Женевської конвенції про поводження з військовополоненими. Це наприклад, такі розділи і глави як:

Розділ II, інтернування полонених:

Глава II, приміщення, харчування та одяг військовополонених;

Глава III, гігієна та медична допомога;

Глава IV, медичний та духовний персонал, затриманий для надання допомоги військовополоненим;

Глава V, релігійна, інтелектуальна та фізична діяльність;

Розділ III, праця військовополонених;

Розділ IV, кошти військовополонених;

Розділ V, зв'язок військовополонених з зовнішнім світом;

Розділ VI, відносини між військовополоненими та властями.

Тема соціального захисту військовополонених в розрізі Женевської конвенції про поводження з військовополоненими 1954 року стає більш актуальною на сьогоднішній день. Особливо себе проявляє в цьому розрізі місія Міжнародного комітету Червоного Хреста. Проте не тільки ця організація задіяна в цій роботі.

Необхідно зазначити серед іншого, що з початку повномасштабного військового вторгнення в Україні також було створене Національне інформаційне бюро в особі ДП «Український національний центр розбудови миру», який є

[1] Женевська конвенція 1954 року.

інформаційним національним хабом щодо військовополонених, створеним за вимогами міжнародного рівня[1].

Звичайно, Національне інформаційне бюро займається більше збиранням інформаційних матеріалів щодо військовополонених, а безпосередньо соціальними питаннями та доступом до військовополонених займається Міжнародний комітет Червоного Хреста.

Проте також необхідно зазначити роль інших державних органів України, як країни, яка безпосередньо постраждала від збройного конфлікту, та які взяли участь у врегулюванні питання статусу військовополонених.

Так, ще до початку повномасштабного вторгнення, 03 лютого 2022 року Верховною Радою України був ухвалений законопроект № 6104[2], автором якого є Президент Володимир Зеленський. Цей законопроект детально визначає основи соціального і правового захисту військовополонених та цивільних осіб, захоплених в заручники. Цей законопроект став дещо революційним в своїй категорії, оскільки до нього в національному законодавстві України подібні питання нормативно врегульовані не були.

Відповідно до тексту законопроекту, розміщеного на сайті Верховної Ради України, дія цього закону поширюється на громадян України та іноземців або осіб без громадянства, які проходили військову службу у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, утворених відповідно до законів України.

В цьому нормативно-правовому акті Україна вперше унормувала на національному рівні питання статусу військовополонених українців або інших осіб, які проходять службу в Збройних Силах України.

Наприклад вперше на законодавчому рівні створений орган – Комісія з питань встановлення факту позбавлення особи особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, який займається визначенням статусу військовополонених.

---

[1] URL: https://advokatpost.com/natsionalne-informatsijne-biuro-ukrainskyj-khab-z-pytan-vijskovopolonenykh/.

[2] Проект Закону про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їх сімей № 6104 від 27.09.2021 року.

Статті 4, 5 цього законопроекту встановлюють цілу бюрократичну процедуру визначення статусу військовополоненого, а також згідно статті 7 – військовополоненим встановлюється щорічна державна грошова допомога.

Законопроектом також унормовано медична та реабілітаційна допомога, соціальні послуги, правовий захист, забезпечення житлом, реалізація трудових прав, право на пенсійне забезпечення, право на освіту, адаптація, оформлення паспортів, відстрочення платежів за кредитами.

Законопроект досі не підписаний Президентом, проте був проголосований Верховною Радою України та підписаний її головою ще 03 лютого 2022 року.

Потрібно зазначити, що поява подібного нормативно-правового акту в правовому полі України позитивно впливає міжнародний імідж країни, як учасниці світового співтовариства, оскільки небагато країн світу прийняли подібні законопроекти.

Прийняття цього законопроекту стало важливим кроком як в історичному розвитку країни так і в еволюційному розвитку людства в цілому, оскільки стверджує гуманістичний прояв піклування держави про власних громадян. В даному разі Україна стала на щабель вище в правовій свідомості та утвердженні верховенства права. Даний законопроект деталізує норми Женевської конвенції на національному рівні та закріплює високі прагнення нашої країни в світовому співтоваристві.

На сьогоднішній день коли війни у світі стають все більш інтерактивними, особливої уваги заслуговує факт піклування про безпосередніх учасників збройних конфліктів – солдат ворогуючих країн. Звичайно з минулих війн людство здійснило значний крок вперед, направлений на гуманізацію суспільств. Проте і розвиток самосвідомості людей, а також технічні винаходи зроблені за століття індустріалізації, дали змогу значно просунутися вперед і Україна в цьому контексті виступає як передова країна світу з впровадження нових методик керування країною, які зарекомендували себе на практиці з найкращої сторони та закономірно були вбудовані в об’єктивну реальність світу.

Степанова Юлія Петрівна,
заступник начальника науково-дослідного відділу Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, кандидат юридичних наук, старший дослідник

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ПОВОДЖЕННЯ З ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИМИ

Полон, – поняття строкове, яке має певні часові межі. Його початком є момент взяття в полон, з якого особу затримують або починають утримувати в місці (приміщенні), де вона не бажає перебувати. З моменту взяття особи в полон набирають чинності статус військовополоненого та право на відповідне поводження з ним [1, абз. 3 п. 6]. Закінченням є момент звільнення особи з полону або втеча з полону. Термін перебування в полоні можемо поділити на два етапи: І – взяття в полон, евакуація з районів ведення бойових дій, переміщення військовополонених до табору або дільниці для тримання військовополонених; ІІ – утримання особи в таборі або дільниці для тримання військовополонених. Часові проміжки перебування особи в полоні важливі для встановлення ознак складу правопорушення при порушенні правил поводження з військовополоненими.

Основні вимоги щодо поводження з військовополоненими, а також заборони застосування щодо них фізичних чи моральних тортур, інших форм примусу на цих двох етапах визначені міжнародним гуманітарним правом та конкретизовані на національному рівні. Щодо І етапу – Порядком здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими в особливий період, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 17 червня 2022 року № 721; щодо ІІ – Порядком тримання військовополонених, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 05 квітня 2022 року № 413. Порушення цих правил трактується як «погане поводження з військовополоненим», за яке передбачено юридичну відповідальність. Вид та обсяг юридичної відповідальності залежить від змісту діяння, його суспільної небезпечності, суб'єкта вчинення, наявності наслідків.

Зокрема, слід враховувати, що на кожному з етапів полону задіяні різні суб'єкти, які взаємодіють з військовополоненими.

Військовослужбовці, які допустили порушення правил поводження з військовополоненими на будь-якому з цих етапів підлягають кримінальній відповідальності за ст. 434 КК України у разі вчинення ними: 1) поганого поводження з військовополоненими, яке мало місце неодноразово; 2) яке було пов'язане з особливою жорстокістю; 3) яке було спрямоване проти хворих і поранених; 4) недбалого виконання обов'язків щодо хворих і поранених у разі, якщо на них були покладені обов'язки здійснювати їх лікування і піклування за них.

При цьому неодноразовість, – ознака лише першої форми діяння, для 2–4 вона не є обов'язковою. За відсутності неодноразовості, особливої жорстокості та спрямування проти хворих і поранених, погане поводження з військовополоненими тягне за собою дисциплінарну відповідальність військовослужбовців.

Зауважимо, що санкція ст. 434 КК України передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк до трьох років, тобто діяння віднесено до нетяжких злочинів. Спираючись на диспозицію ст. 434 КК України, можемо прийти до висновку, що за наявності ознак більш тяжкого злочину кваліфікація відбуватиметься не за сукупністю кримінальних правопорушень, а за ті діяння, які виходять за межі складу злочину, передбаченого ст. 434 КК України.

Зокрема, автори науково-практичного коментаря зазначають, що у разі недбалого виконання військовою службовою особою обов'язків щодо хворого чи пораненого, що спричинило тяжкі наслідки, діяння кваліфікується лише за ст. 425 КК України у разі спричинення йому тілесних ушкоджень середньої тяжкості, – тільки за ст. 122 КК України [2]. Однак вважаємо, що це не зовсім вірний підхід. Слід враховувати наявність норми, яка має спільні ознаки зі ст. 434 КК України. Мова йде про «Порушення законів та звичаїв війни» (ст. 438 КК України).

Позиції науковців щодо відмежування складів злочинів, передбачених статтями 434 та 438 КК України, досить суперечливі. Така форма діяння як «жорстоке поводження з військовополоненими» (ст. 438 КК України) за змістом схожа з формами діяння, передбаченими ст. 434 КК України. Жорстоке

поводження може виражатися у вбивствах, каліцтвах, тортурах і мордуванні, біологічних експериментах, взятті заручників, тілесному або колективному покаранні, каторжній праці, нарузі над людською гідністю тощо [3, с. 987].

Як бачимо, склади згадуваних кримінальних правопорушень досить схожі. «Погане» та «жорстоке» поводження з військовополоненими, – оціночні поняття, вони можуть охоплювати різні прояви порушень. Суспільна небезпечність злочину, передбаченого ст. 438 КК України значно вища, – у санкції ч. 1 ст. 438 КК передбачено покарання у виді позбавлення волі та строк від восьми до дванадцяти років. Тож злочин віднесено до категорії особливо тяжких. Суб'єкт даних злочинів різниться. Якщо за ст. 438 КК України суб'єкт загальний, – фізична осудна особа, яка досягла 16 річного віку, то за ст. 434 – спеціальний, – військовослужбовець або військовозобов'язаний чи резервіст.

Г. Анісімов стверджує, що застосування ст. 434 не виключається, якщо особи тримаються як військовополонені під час внутрішнього збройного конфлікту. Якщо мова йде про тримання військовополоненого в аспекті міжнародного збройного конфлікту, то застосуванню підлягатиме ст. 438 КК України [4].

Однак в обох випадках (ст. 434, 438 КК України) потерпілим є військовополонений без зазначення, у період якого конфлікту особа потрапила в полон. З огляду на це можемо припустити, що норми, передбачені ст. 434 та 438, співвідносяться як спеціальна та загальна. Спеціальний характер нормі, передбаченій ст. 434 КК України, надає характеристика її суб'єкта (ст. 401 КК України). Тож у разі вчинення українським військовослужбовцем умисного «поганого поводження з військовополоненим» за відсутності ознак жорстокості, або ж порушення правил поводження з військовополоненим з необережності, – він підлягатиме кримінальній відповідальності за ст. 434 КК України, у разі необережного поганого поводження, що спричинило тяжкі наслідки, – за ст. 425 КК України, в інших випадках, – за ст. 438 КК України. І, зважаючи на значний розмір санкції ст. 438 КК України (та, відповідно, суспільної небезпечності цього злочину), при наявності в діях особи складів інших злочинів (катування, завдання тілесних ушкоджень, вбивства), вони не потребуватимуть додаткової кваліфікації за відповідними статтями КК України, а

будуть повністю охоплюватись ч. 1 чи ч. 2 ст. 438 КК України. Однак вважаємо, що така форма діяння як «погане поводження з військовополоненими, пов'язане з особливою жорстокістю», має бути виключена зі ст. 434 КК України, оскільки вона охоплюється поняттям «жорстоке поводження з військовополоненими».

Що ж до працівників правоохоронних органів України (Національної поліції, органів і установ виконання покарань та ін.), які допустили порушення правил поводження з військовополоненими, – у разі умисного жорстокого поводження з військовополоненими вони притягатимуться до кримінальної відповідальності за ст. 438 КК України, у разі порушення правил поводження з військовополоненими з необережності, що спричинило істотну шкоду чи тяжкі наслідки, – за ст. 367 КК України, в усіх інших випадках підлягатимуть дисциплінарній відповідальності.

Список використаних джерел

1. Порядок тримання військовополонених, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2022 року № 413. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2022-%D0%BF?find=1&text=%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%BD#Text.

2. Науково-практичний коментар до ст. 434 КК України. URL: http://www.jurists.org.ua/criminal-law/2088-naukovo-praktichniy-komentar-do-st-434-krimnalnogo-kodeksu-ukrayini.html?amp=1.

3. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Х.: Право, 2013. Т. 2: Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 2013. 1040 с.

4. Під час кваліфікації дій особи як порушення законів та звичаїв війни важливим є встановлення концептуального аспекту / Верховний суд. https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1291154/.

Степанюк Анатолій Фомич,
завідувач відділом дослідження проблем кримінально-виконавчого законодавства Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, доктор юридичних наук, професор

ЖЕНЕВСЬКА КОНВЕНЦІЯ ПРО ПОВОДЖЕННЯ З ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИМИ ТА ПОРЯДОК ТРИМАННЯ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ В УКРАЇНІ

До проблеми поводження з військовополоненими увага міжнародної спільноти була прикута ще з XIX сторіччя, що знайшло своє відображення у положеннях Гаазької конвенції 1899 року. Особливої гостроти дана проблема набула під час Першої світової війни, після якої за ініціативою Міжнародного Червоного Хреста було прийнято рішення визначитись з правилами поводження з військовополоненими, з тим щоб усунути ряд недоліків, притаманних окремим міжнародним документам у цій сфері (Гаазька конвенція 1907 р., Женевська конференція Міжнародного Червоного Хреста 1921р.). У результаті на дипломатичній конференції 27 липня 1929 року у Женеві було ухвалено Конвенцію про поводження з військовополоненими. Друга світова війна показала, що встановлені цим міжнародним документом правила все ще мають ряд прогалин і неточностей. Для їх усунення 12 серпня 1949 року був прийнятий такий міжнародний документ, як Женевська конвенція про поводження з військовополоненими (у подальшому – Женевська конвенція), норми якої на сьогодні є обов'язковими для країн, що її ратифікували. 8 лютого 2006 року Верховна Рада України постановила дотримуватись Женевських конвенцій без будь-яких застережень.

З початком війни, розв'язаної 24 лютого 2022 року російською федерацією проти України, на території нашої держави з'явились російські військовополонені. Через це виникла необхідність встановити правила поводження з ними. У результаті Кабінет Міністрів України 5 квітня 2022 року прийняв Постанову № 413 «Про затвердження Порядку тримання військовополонених» [1] (у подальшому – Порядок). У цілому дана Постанова відповідає такому міжнародному документу, як Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року [2]. Разом із тим,

аналіз Порядку дає можливість виділити у ньому норми, які знаходяться у повній відповідності з Женевською конвенцією і такі положення, які Женевська конвенція не передбачає.

Женевська конвенція про поводження з військовополоненими у статті 21, передбачає можливість державі, що тримає в полоні, інтернувати військовополонених. Слово інтернувати має два значення: 1. Затримувати до закінчення війни громадян, війська, судна й т. ін. держави, що перебуває у стані війни, поселивши їх у певному місці в умовах обмеженої свободи. 2. Ізолювати, тимчасово арештовувати кого-небудь [3, с. 501].

Місцем для тримання військовополонених має бути табір. Стаття 3 Женевської конвенції вказує на те, що кожний табір військовополонених безпосередньо підпорядковується відповідальному офіцеру, який входить до складу регулярних збройних сил держави, що тримає в полоні.

Військовополонені зобов'язані не виходити за встановлену межу табору, в якому їх інтерновано, або, якщо цей табір огороджено, не виходити за огорожу. У статті 21 Женевської конвенції чітко сказано, що військовополонених не дозволяється тримати в ізоляції, тобто йдеться лише про перше значення слова інтернувати, а саме: військовополонені мають бути поселені у певному місці (таборі) без ізоляції, яка характерна для місць ув'язнення. Більш того, стаття 22 Женевської конвенції містить норму, згідно з якою не слід взагалі розміщувати військовополонених у в'язницях. Таким чином, виходить, що військовополонені за своїм статусом – це особи, які обмежені волі, а не позбавлені волі. На перший погляд на цих позиціях стоїть і Кабінет Міністрів України, який визначився з тим, що полон – це тимчасове обмеження свободи особи, яка підпадає під одну з категорій осіб, наведених у статті 4 Женевської конвенції, та яка брала участь у воєнних діях, з метою недопущення її до подальшої участі в таких діях [1].

Уявлення про те, що таке обмеження волі можна отримати, коли звернутись до ст. 61 Кримінального кодексу України, де сказано, що покарання у виді обмеження волі полягає у триманні особи в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за нею нагляду з обов'язковим залучення до праці. На відміну від цього ізоляція є характерною ознакою позбавлення волі, яке знаходить свій прояв у поміщенні особи до кримінально-виконавчої установи закритого типу – виправної колонії (ст. 63 КК України, ст. 11КВК України. Ізоляція приводить до обмеження

таких прав і свобод: 1) свободи пересування; 2) вибору місця проживання; 3) вибору характеру і роду занять, місця роботи; 4) обмеження права визначати свій спосіб життя; 5) поміщення засуджених у середовище злочинців; 6) суттєве обмеження спілкування з людьми, які знаходяться на волі [4, с. 24].

Аналіз «Порядку тримання військовополонених» дає підстави зробити висновок, що Кабінет Міністрів України у ряді принципових моментів, наведених вище, визначився своєрідно, не так, як це передбачено Женевською конвенцією.

Насамперед, Женевська конвенція, як уже було зазначено, у ст. 3 вказує на необхідність підпорядкування табору для військовополонених відповідальному офіцеру, який входить до складу регулярних збройних сил держави, а це означає, що табір для військовополонених має бути підпорядкований Міністерству оборони України. Кабінет Міністрів України, не зважаючи на обов'язковість Женевської конвенції, вирішив це питання інакше, по аналогії з тим як це було за радянських часів, коли армійські структури передавали військовополонених органам, у віданні яких були ув'язнені, а саме НКВС [5, с. 224–228]. Стверджувати так дозволяє те, що постанова КМУ від 5 квітня 2022 р. усуває Міністерство оборони від опіки над військовополоненими і визначає табір для тримання військовополонених, як установу, що утворюється Мін'юстом для розміщення та тримання військовополонених у період дії на території України воєнного стану, який охоплює воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій [1]. Згідно з даною Постановою організаційна структура таборів визначається не Міністерством оборони, а Міністерством юстиції. При цьому Кабінет міністрів доручив Міністерству юстиції: визначити та перепрофілювати установи виконання покарань Державної кримінально-виконавчої служби під табори для тримання військовополонених; утворити дільниці для тримання військовополонених в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби. Для порівняння, у доповіді Управління зі справ військовополонених НКВС СРСР від 15 листопада 1939 року «О состоянии лагерей для военнопленных и содержании военнопленных» поряд з констатацією недоліків, які мали місце при організації таборів для військовополонених, міститься інформація, що табори були створені на базі бувших будинків відпочинку [5, с. 234].

Женевська конвенція виходить з того, що місцями тримання військовополонених є табори, але ніяк не установи виконання покарань чи дільниці для тримання їх у виправних колоніях. Кабінет Міністрів України дає визначенні дільниці для тримання військовополонених, як окремого ізольованого приміщення у виправній колонії мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, середнього та максимального рівня безпеки, а також у слідчому ізоляторі Державної кримінально-виконавчої служби (далі – установа Державної кримінально-виконавчої служби), призначеного для тимчасового перебування військовополонених [1]. Якщо полон, як визначено у Постанові КМУ від 5 квітня 2022 р., – це тимчасове обмеження волі, то виникає питання, а чому військовополонені мають знаходитися у місцях позбавлення волі, ізольовані у виправних колоніях чи слідчих ізоляторах, тобто у кримінально-виконавчих установах закритого типу, де ізольовані позбавлені волі, адже Женевська конвенція не дозволяє тримати даних осіб в умовах ізоляції, виключає розміщення військовополонених у в'язницях? Натомість пункт 10 Порядку тримання військовополонених містить положення, згідно з яким режим тримання військовополонених у таборах повинен забезпечити їх ізоляцію від місцевого населення та виключити можливість їх втечі. Виходить, що Порядок тримання військовополонених в Україні не зовсім відповідає основоположним засадам Женевської конвенції у питанні стосовно розміщення військовополонених.

Постанова КМУ від 5 квітня 2022 р. дає розуміння того, що за своєю не тільки організаційною, але й за просторовою структурою місце тримання військовополонених, це не табір, а виправна колонія з характерним ще з радянських часів поділом її на житлову і виробничу зони. Підтвердженням цьому є пункт 9 Постанови, де сказано, що у таборах виділяються дві ізольовані зони: житлова – для розміщення військовополонених, виробнича – для виконання ними роботи, а також ізольовані структурні дільниці: для карантину та діагностики, проведення індивідуальної роботи та адаптації, посиленого контролю та відправки.

На нашу думку, варто звернути увагу ще на один аспект. У статті 91 і 92 Женевської конвенції містяться норми, згідно з якими: ст. 91. Військовополонені, які після втечі, удалої в значенні цієї статті, знову потрапляють у полон, не несуть будь-якого покарання за попередню втечу. Ст. 92. Військовополонений, який намагається втекти і якого спіймано

до здійснення втечі, удалої в значенні статті 91, підлягає за цю дію лише дисциплінарному стягненню, навіть у випадку рецидиву [2]. Такий же підхід застосований і у п.64. Порядку: за здійснення втечі або спроби втечі з полону військовополонені притягаються до дисциплінарної відповідальності [1]. Таким чином, втеча військовополоненого з окремого ізольованого приміщення у виправній колонії мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, середнього та максимального рівня безпеки, а також із слідчого ізолятора Державної кримінально-виконавчої служби тягне за собою дисциплінарну відповідальність. При цьому втеча з цих же місць позбавлення волі, осіб, позбавлених волі, згідно ст. 393 КК України карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років.

Як видається, природня жага людини до волі не повинна мати наслідком кримінальне покарання. Прикладом для наслідування, як слід реагувати на втечу, дають Женевська конвенція і Порядок. Отже і до осіб, засуджених до позбавлення волі, бажано застосовувати такий же підхід, тобто у разі втечі чи спроби втечі до них має бути застосована не кримінальна, а дисциплінарна відповідальність.

Список використаних джерел

1. Порядок тримання військовополонених Постанова Кабінету Міністрів України від 5 квітні 2022 р. № 413. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2022-%D0%BF#Text.

2. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ, Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

4. Сундуров Ф.Р. Лишение свободы и социально-психологические предпосылки его эффективности / Ф.Р. Сундуров. Казань. Изд-во Казанск. ун-та, 1980. 216 с.

5. Хрестоматія з історії пенітенціарної системи України / Упор. І.І. Резнік. Донецьк: ТОВ «Східний видавничий дім», 2011. 510 с.

Сюравчик Валерій Григорович,
старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем превентивної діяльності та запобігання корупції навчально-наукового інституту № 3 Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

ПРАВОВИЙ СТАТУС ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНОГО ЗА МІЖНАРОДНИМ І НАЦІОНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ

Сьогодні в умовах війни Російської Федерації проти України однією з найактуальнішою темою доцільно дослідити правовий статус військовополоненого в сучасному міжнародному праві й визначити категорії осіб, яких можна віднести до них і на яких поширюється статус військовополонених. Україна стикнулася з новими викликами у сфері міжнародного гуманітарного права саме після 24 лютого 2022 року – повномасштабного вторгнення російських військ на територію України в межах збройного конфлікту, що триває вісім років. І якщо раніше військовополонених було небагато, а присутність російських військ на території України держава-агресор заперечувала, то зараз їх кількість вимірюється тисячами [1].

Якщо раніше вироки стосовно військовополонених були одиничними й загалом держава воліла якнайшвидше їх обміняти для того, щоб повернути додому захисників України, то зараз вона утримує їх у спеціально відведених місцях, збирає докази вчинення окремими з них воєнних злочинів, частково здійснює обмін, ухвалює вироки стосовно них, тобто має справу з повноцінними prisoners of war (в'язнями війни) – військовополоненими [1].

Така діяльність потребувала низки як нормативних, так і організаційних змін, адже Україна не була готова масово працювати з військовополоненими, незважаючи на восьмирічну війну, яка має свої особливості.

За три місяці повномасштабної війни спільними зусиллями Офісу Генерального прокурора, Міністерства юстиції України, Міністерства оборони України та Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, а

також Служби безпеки України пророблено значну роботу стосовно:

– унормування правового статусу військовополонених;

– кваліфікації дій військовополонених з урахуванням імунітету комбатанта;

– визначення їх процесуальної ролі в розслідуванні воєнних злочинів;

– забезпечення гарантій їх утримання відповідно до положень міжнародного гуманітарного права;

– налагодження політичної процедури обміну військовополонених [1].

Деякі питання статусу військовополонених досліджували такі науковці, як А. Б. Амелін, В. В. Альошин, Я. С. Годжек, А. Г. Григор'єв, М. В. Грушко. Е. Волох, В. Ю. Калугін, Ф. Кальсховен, Ф. І. Кожевников, В.І. Лісовський, Г.М. Мелков, А.І. Полторак, В.М. Репецький, Л.І. Савинський, Л.Д. Тимченко, О.І. Тіунов та інші.

Як слушно зазначив Я. С. Годжек, війна й збройні конфлікти завжди мали значний вплив на життя різних країн і народів, а захист прав людини в такий період набуває ще актуальнішого значення [2, с. 6–7].

Правовий статус військовополоненого визначено Женевською конвенцією про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 року, яку було ратифіковано Указом ПВР УРСР від 03.07.1954 року, а для України Конвенція набула чинності 03.01.1955 року [3]. Статус військовополонених визначає стаття 4 III Женевської Конвенції, він охоплює ширший спектр осіб, крім учасників бойових дій.

Положення Женевської Конвенції застосовуються не лише в мирний час, а й:

– в усіх випадках оголошеної війни чи будь-якого іншого збройного конфлікту, що може виникнути між двома чи більше Високими Договірними Сторонами, навіть якщо стан війни не визнаний однією з них;

– в усіх випадках часткової або повної окупації території Високої Договірної Сторони, навіть якщо цій окупації не чиниться жодний збройний опір.

В українському законодавстві визначення поняття військовополонених надано в Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах

України, яка була затверджена Наказом Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164, зі змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства оборони № 514 від 10.10.2018 (далі – Інструкція) [4].

Відповідно даної Інструкції, міжнародне гуманітарне право (право збройних конфліктів) – система міжнародно визнаних правових норм і принципів, що застосовуються під час збройних конфліктів, встановлюють права і обов'язки суб'єктів міжнародного права щодо заборони чи обмеження використання певних засобів і методів ведення збройної боротьби, забезпечення захисту жертв конфлікту та визначають відповідальність за порушення цих норм. Також в Інструкції зазначено, що військовополоненими є особи, які потрапили в полон до супротивника й належать до однієї з таких категорій: особовий склад збройних сил сторони конфлікту, а також члени ополчення або добровольчих загонів, які є частиною цих збройних сил;

– члени інших ополчень та добровольчих загонів, зокрема члени організованих рухів опору, які належать до однієї зі сторін конфлікту й діють на своїй території або за її межами, навіть якщо цю територію окуповано, за умови, що ці ополчення або добровольчі загони, зокрема організовані рухи опору, відповідають таким умовам:

– ними командує особа, яка відповідає за своїх підлеглих;

– вони мають постійний відмітний знак, добре розпізнаваний на відстані;

– вони носять зброю відкрито;

– вони здійснюють свої операції згідно із законами та звичаями війни;

– члени особового складу регулярних збройних сил, які заявляють про свою відданість урядові або владі, що не визнані державою, яка їх затримує;

– особи, які супроводжують збройні сили, але фактично не входять до їхнього складу, наприклад цивільні особи з екіпажів військових літаків, військові кореспонденти, постачальники, особовий склад робочих підрозділів або служб побутового обслуговування збройних сил за умови, що вони отримали на це дозвіл тих збройних сил, які вони супроводжують, для чого останні видають їм посвідчення особи за зразком;

– члени екіпажів суден торговельного флоту, зокрема капітани, лоцмани та юнги, а також екіпажів цивільних

повітряних суден сторін конфлікту, які не користуються більш сприятливим режимом згідно з будь-якими іншими положеннями міжнародного права;

– жителі неокупованої території, які під час наближення ворога озброюються, щоб чинити опір силам загарбника, не маючи часу сформуватися в регулярні війська, за умови, що вони носять зброю відкрито й дотримуються законів і звичаїв війни [4].

Зазначені особи вважаються військовополоненими з моменту коли вони підпадають під владу супротивника, до їхнього остаточного звільнення та репатріації. А якщо з'являється сумнів, чи належать особи, які брали участь у воєнних діях і потрапили до рук супротивника, до військовополонених, то такі особи користуються захистом Конвенції доти, доки їхній статус не буде визначений компетентним трибуналом.

Необхідно зазначити, що військовополонені перебувають в руках ворожої держави, а не окремих осіб чи військових частин, які взяли їх у полон. Незалежно від відповідальності, яку можуть нести окремі особи, держава, що тримає в полоні, відповідає за поводження з військовополоненими. А у разі передачі на утримання військовополонених іншій державі, відповідальність за дотримання положень Конвенції буде нести держава, що прийняла полонених. Отже, з моменту отримання статусу військовополоненого особа підпадає під захист Конвенції, за дотриманням положень якої несе відповідальність держава, яка утримує військовополонених.

Не вважаються військовополоненими, однак користуються пільгами та захистом, передбаченими Конвенцією особи зі складу медичного та духовного персоналу, затримані державою, що тримає в полоні, з метою надання допомоги військовополоненим. Також їм забезпечують усі можливості для надання медичної та духовної допомоги військовополоненим [5].

Під час виконання своїх медичних та духовних обов'язків вони також користуються такими привілеями:

– їм дозволяється періодично відвідувати військовополонених, які перебувають у складі робочих команд або в госпіталях поза табором. Із цією метою держава, що тримає в полоні, надає в розпорядження їх необхідні транспортні засоби;

– у кожному таборі старший офіцер медичної служби несе відповідальність перед військовими властями табору за все, що пов'язане з діяльністю затриманого медичного персоналу;

– хоча вони повинні дотримуватися внутрішнього порядку табору, в якому їх тримають, таких осіб не можна змушувати виконувати будь-яку роботу, що не пов'язана з їхніми медичними або релігійними обов'язками.

Також в Україні 1 квітня 2022 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування питань, пов'язаних із військовополоненими в особливий період» [6], який конкретизує правовий статус військовополонених, а також врегульовуються правові аспекти здійснення заходів щодо поводження з такими особами [7].

Пресслужба Офісу Омбудсмана та Укрінформ поінформували, що даним Законом України:

– конкретизується правовий статус військовополонених,

– врегульовуються правові аспекти здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими,

– визначаються повноваження органів державної влади, підприємств, установ та організацій щодо організації поводження з військовополоненими та їх утримання в особливий період відповідно до норм міжнародного права,

– передбачається утворення таборів для тримання військовополонених [7].

Також законом встановлюється, що військовополонені з метою забезпечення їхнього життя та здоров'я можуть тимчасово перебувати в дільницях для тримання військовополонених, утворених у виправних колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, середнього та максимального рівнів безпеки, а також утворених у слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України [6].

Установлюється порядок тримання військовополонених в особливий період відповідно до норм міжнародного права, за поданням центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики з питань тимчасово окупованих територій України, а також прилеглих до них територій, у Законі визначається, що державне підприємство, на яке покладаються функції Національного інформаційного бюро відповідно до статті 122 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року, для збирання та

аналізу інформації про військовополонених, ведення централізованого обліку військовополонених, збирання та передачі особистих цінних речей військовополонених, обміну інформацією про військовополонених з органами державної влади, Міжнародним комітетом Червоного Хреста, а також Центральним агентством (у разі його створення) [6].

Як зазначив Я. С. Годжек, оскільки учасники бойових дій є найбільшою підгрупою тих, хто користується статусом військовополонених, це положення також має стосунок до визначення учасників бойових дій. Отже автор дійшов висновку, що визначення військовополонених, яке міститься в статті 4 III Женевської Конвенції, має особливе значення – згідно з ним військовополоненою є особа, яка належить до однієї з перелічених категорій і потрапила у владу ворога [2, с. 8].

В українському законодавстві визначення поняття військовополонених надано в Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, яка була затверджена Наказом Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164, зі змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства оборони № 514 від 10.10.2018 (далі – Інструкція).

Такий статус визнається членами збройних сил сторони конфлікту. Він охоплює всіх військових, незалежно від того, належать вони до сухопутних, морських чи повітряних сил [3].

Отже, статус військовополоненого визнається членами інших збройних формувань і добровольчих загонів, включаючи організовані рухи опору, які належать до учасників конфлікту й діють на своїй території або поза нею, навіть якщо ця територія окупована, а вони виконують чотири умови (раніше зазначені в Гаазькій конвенції): а) ними командує особа, відповідальна за своїх підлеглих; б) вони носять фіксовану помітну емблему, що розпізнається на відстані; в) вони відкрито носять зброю; г) вони проводять свої операції відповідно до законів і звичаїв війни [2, с. 8].

Список використаних джерел

1. Крапивін Є., Павлюк А. Статус «військовополонений» – новий виклик для системи правосуддя в Україні? URL: https://justtalk.com.ua/post/status-vijskovopolonenij--novij-viklik-dlya-sistemi-pravosuddya-v-ukraini-discussion-paper.

2. Годжек Я. С. Правовий статус військовополонених у сучасному міжнародному праві. Право та державне управління. 2021. № 4. С. 6–12.

3. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 р.: ратифіковано із застереженням Указом ПВР УРСР від 03.07.1954 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_153.

4. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: Наказ Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text.

5. Правовий статус військовополонених. Офіційний електронний ресурс Центру безоплатної правової допомоги. URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php//Правовий_статус_військовополонених.

6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування питань, пов'язаних із військовополоненими в особливий період: Закон України від 24.03.2022 № 2158-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2158-20#Text.

7. В Україні набув чинності Закон щодо правового статусу військовополонених. Мультимедійна платформа іномовлення України «Укрінформ». 08.11.2022. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3448436-v-ukraini-nabuv-cinnosti-zakon-sodo-pravovogo-statusu-vijskovopolonenih.html.

Тарнавський Роман Васильович,
судовий експерт сектору трасологічних досліджень відділу криміналістичних видів досліджень Тернопільського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ВИЗНАЧЕННЯ СТАТУСУ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

Однією з важливих тем сьогодення є встановлення та правове врегулювання проблем щодо визначення статусу військовополонених і тому, свою доповідь вважаю за потрібне розпочати саме з дослідження похідних виникнення таких проблем.

Одним з найважливіших аспектів є відсутність в інструкціях військових формувань чіткого алгоритму визнання військовослужбовців зниклими чи полоненими. Військові частини не мають чіткого порядку проведення розслідування та роз'яснень, які докази зникнення або полону є достатніми [6].

Не визначеною законодавчо залишається ситуація, коли Захисники отримують наказ про набуття статусу військовополоненого.

Іншою проблемою є відсутність єдиного відповідального органу, який підтверджує перебування в полоні або зникнення безвісти військовослужбовця за особливих обставин [4].

А також, є значущою проблемою те, що в Україні досі не запрацював єдиний реєстр осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, що негативно впливає на розшуки. У 2018-му році Верховна Рада ухвалила Закон «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» [1], але він повною мірою не реалізується. Закон передбачає створення реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. Реєстр має бути розроблений і впроваджений МВС, але, на жаль, поки що його немає. Відсутність такого реєстру негативно впливає на розшук військовополонених.

За офіційними даними, в Україні зниклими безвісти (станом на липень 2022 року) вважають понад 7 тис. осіб серед яких службовці ЗСУ, Нацгвардії, Держприкордонслужби, Нацполіції тощо. Розслідування обставин зникнення може тривати місяцями й весь цей час сім'ї живуть у невідомості.

Отже, законодавство України містить для членів сімей зниклих безвісти за особливих обставин й полонених військовослужбовців низку прав та гарантій, які надаються після отримання підтверджуючих документів. Проте через наявні прогалини законодавства, на етапі розслідування про зникнення безвісти за особливих обставин або взяття в полон військовослужбовців, родичам отримати такі документи для оформлення статусу військовополоненого чи зниклого безвісти за особливих обставин складно. Для подальшого оформлення пільг, у відповідності до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [2]. Слід зауважити, що через відсутність єдиного відповідального органу з розшуку. Члени сімей змушені стукати в усі двері та намагатися знайти якомога більше інформації для розшуку

самостійно. Виникає питання як шукати зниклих безвісти? Слід звернутись, а саме:

– до Нацполіції з відповідною заявою та здати зразок свого ДНК (якщо зниклий – близький родич).

– до національного інформаційного бюро за телефоном 16-48 й повідом про те, що заява в поліцію вже написана.

– зателефонуй на гарячу лінію Офісу уповноваженого з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин.

Після письмового звернення орган МВС на протязі доби зобов'язаний розпочати кримінальне провадження у відповідності до: ч. 1 ст. 115 КК України «Умисне вбивство» та ст. 438 КК України «Порушення законів та звичаїв війни» [5] та вчинити всі необхідні заходи, що до розшуку зниклого військовослужбовця. Як тільки з'явиться якась інформація щодо цієї людини, то заявнику негайно про це повідомлять.

Для вирішення низки перерахованих проблем 18 травня 2022 року, Президентом України був підписаний Закон України «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей» [3], проте він набирає чинності через шість місяців із дня опублікування. Тобто повноцінно запрацює цей закон у листопаді 2022 року, до того часу для членів сімей зниклих та полонених продовжує діяти низка законодавчих актів, які потребують удосконалення.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин».

2. Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей».

3. Закон України «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей».

4. Закон України «Про оборону України».

5. Кримінальний кодекс України.

6. Міністерство оборони України «Наказ №333 від 26.05.2014 р.

Ткаченко Павло Ігорович,
аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, член Асоціації правників України

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТРИМАННЯ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ У СПЕЦІАЛЬНО УТВОРЕНИХ ТАБОРАХ: КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІ АСПЕКТИ

На сьогоднішній день в умовах військового стану в державі широке коло державних органів з числа правоохоронного сектору перебуває в режимі трансформації, а саме переключення форм та виду діяльності з урахуванням нинішніх вимог без змін профілювання. Так, кримінально-виконавчими органами набуваються зміни в особливості виконання покладених завдань щодо здійснення державної політики у сфері виконання кримінальних покарань. Крім цього, Державна кримінально-виконавча служба в своїй структурі має установи виконання покарань та наділена правом організовувати розміщення, тримання та охорону осіб на території визначених установ.

Постановою Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2022 року № 413 «Про затвердження Порядку тримання військовополонених» зазначено Міністерству юстиції України визначити та перепрофілювати установи виконання покарань Державної кримінально-виконавчої служби під табори для тримання військовополонених, утворити дільниці для тримання військовополонених в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби, організувати розміщення, тримання, охорону та медичне забезпечення військовополонених у вказаних таборах та дільницях.

Таким чином, на кримінально-виконавчі органи покладено завдання перепрофілювання специфіки діяльності деяких установ з метою забезпечення організації розміщення, тримання та охорони військовополонених. Щодо визначення поняття «дільниця для тримання військовополонених» – це окреме ізольоване приміщення у виправній колонії мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, середнього та максимального рівня безпеки, а також у слідчому ізоляторі Державної кримінально-виконавчої служби призначене для тимчасового перебування військовополонених. Водночас табором для тримання військовополонених є установа, що

утворюється Мін'юстом для розміщення та тримання військовополонених у період дії на території України воєнного стану, який охоплює воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій.

Водночас слід зазначити, що у відповідності до ст. 39 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими визначено наступне: Кожний табір військовополонених безпосередньо підпорядковується відповідальному офіцеру, який входить до складу регулярних збройних сил держави, що тримає в полоні. Такий офіцер повинен мати текст цієї Конвенції; він забезпечує доведення її положень до відома всього персоналу та охорони табору й відповідає, під керівництвом свого уряду, за її застосування [1, с. 39]. Аналізом чинного законодавства встановлено, що Державна кримінально-виконавча служба України не входить до складу регулярних збройних сил порівняно з Військовою службою правопорядку у Збройних Силах України на яку і мають бути покладені основні численні обов'язки із організації розміщення, тримання, охорони та медичного забезпечення військовополонених у відповідних таборах та дільницях.

На думку Яковець І.С., навіть за таких умов можна стверджувати, що з порядком триманням військовополонених зараз є хоча б якась визначеність. Проте далеко не всі військовополонені залишаться в такому правовому статусі або будуть передані в ході обміну, ряд з них, безумовно, буде притягнутий до відповідальності за вчинення воєнних й інших злочинів, та направлений в подальшому для відбування покарання [2].

Крім цього, ст. 85 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими унормовано наступне, а саме військовополонені, яких переслідують судовим порядком відповідно до законодавства держави, що тримає в полоні, за діяння, учинені ними до взяття в полон, користуються, навіть у випадку засудження, пільгами цієї Конвенції [1, с. 85].

З огляду на положення статей Женевської конвенції про поводження з військовополоненими, чинний Кримінально-виконавчий кодекс України в повному обсязі задовольняє вимоги конвенції при цьому розширюючи такий спектр наданням можливості здійснювати листування з особами, які знаходяться за межами таборів, вести з ними телефонні розмови, у тому числі у мережах рухомого (мобільного) зв'язку, користуватися глобальною мережею Інтернет.

Порядком тримання військовополонених затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2022 р. № 413 визначено, що з військовополоненими завжди поводяться гуманно, не допускаючи стосовно них насильства, репресалій, жорстокого поводження і тортур, образливого та принизливого ставлення, залякування та цікавості публіки, засудження та застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного судом, який створено належним чином.

Важливим фактором для правоохоронного сектору є затвердження права здійснення оперативно-розшукових та контррозвідувальних заходів щодо військовополонених в установленому законодавством України порядку. Крім того, організаційна структура таборів визначена Мін'юстом включає здійснення оперативно-розшукової діяльності серед військовополонених з метою забезпечення безпеки від їх можливих організованих виступів та дій на території України, виявлення інформації, яка становить цінність для оборони та внутрішньої безпеки України, у взаємодії з іншими правоохоронними органами відповідно до законодавства України.

Розглядаючи кримінально-виконавчі аспекти на фоні дослідження проблем нормативно-правового регулювання організації тримання військовополонених в спеціально утворених таборах слід врахувати положення ст. 118 КВК України щодо залучення засуджених до суспільно корисної праці. Так, ст. 49 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими визначено право держави, що тримає в полоні використання праці військовополонених, які є працездатними, беручи до уваги їхній вік, стать, військове звання та фізичну здатність виконувати певну роботу.

Водночас, досліджуючи питання праці, слід зазначити, що ст. 50 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими визначено право примушувати виконувати наступні види робіт, а саме такі, які включено до класу сільського господарства; галузей промисловості; транспорту, навантаження-розвантаження; торговельного підприємництва; прикладного мистецтва; побутового обслуговування; комунальних послуг, та інше, що визначено Женевською конвенцією. Таким чином, праця військовополонених може бути направленою на відновлення втрат держави, якщо види (класи) такої не суперечать із законодавством. Порядком тримання військовополонених затвердженим постановою Кабінету

Міністрів України від 5 квітня 2022 р. № 413 закріплено розподіл у таборах двох ізольованих зон серед яких житлова та виробнича. Загальними засадами створення та функціонування таборів затверджено залучення військовополонених до виконання робіт при цьому здійснюючи контроль за дотриманням техніки безпеки на виробництві та забезпечивши витратними матеріалами, спецодягом і знаряддями праці.

Щодо нормативно-правової бази, яка регулює тримання військовополонених в спеціально утворених таборах до такої слід віднеси наступне:

– Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 р.;

– Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, затверджена Наказом Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164 (зі змінами);

– Постанова Кабінету Міністрів України від 05 квітня 2022 року № 413 «Про затвердження Порядку тримання військовополонених»;

– Постанова Кабінету Міністрів України від 11 березня 2022 р. № 257 «Про утворення Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими».

Отже, дослідивши структуру та зміст «Порядку тримання військовополонених», який затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2022 р. № 413, можливо зазначити, що закріплені положення останнього в цілому задовольняють вимоги Женевської конвенції про поводження з військовополоненими. Чинне кримінально-виконавче законодавство в деякій мірі розширює права військовополонених, що позитивно впливає на забезпечення принципу гуманізму, який є основоположним принципом права визначаючи цінність людини та її гідність.

З огляду на дослідження актуальних проблем нормативно-правового регулювання організації тримання військовополонених в спеціально утворених таборах слід наголосити про необхідність врегулювання питання праці, яка може бути спрямована на відновлення втрат держави. Питання праці слід розглянути із дотриманням норм міжнародного гуманітарного права, вимог Женевської конвенції та закріпити на законодавчому рівні.

Станом на сьогоднішній день, проблематика кримінально-виконавчого регулювання тримання військовополонених в спеціально утворених таборах є нагальною але не є дослідженою в повній мірі та являє собою підґрунтя для подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел

1. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.

2. Яковець І. С. Окремі аспекти правового статусу засуджених військовополонених в процесі виконання кримінальних покарань в Україні / Ірина Станіславівна Яковець. 2022. URL: https://ukraine-inform.com/russian-invasion-of-ukraine/107832-okrem-aspekti-pravovogo-statusu-zasudzhenih-v-ys-kovopolonenih-v-proces-vikonannya-krim-nal-nih-pokaran-v-ukra-n.html.

Триньова Яна Олегівна,
професор кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології Академії державної пенітенціарної служби, доктор юридичних наук, доцент

ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ЩОДО ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

Після 24 лютого 2022 року, Україна зазнала широкомасштабного вторгнення РФ. За дев'ять місяців «гарячої» фази війни, Україна стикнулась з новими викликами міжнародного гуманітарного права: дотримання прав військовополонених гарантованих міжнародним правом та взагалі проблемою утримання значної кількості військовополонених з боку держави-агресора. Також стало нагальною вирішення і іншої проблеми: реалізація соціальних гарантій українським військовополоненим, які утримуються РФ.

Враховуючи нашу тему, вдамося до аналізу положень саме третьої Женевської конвенції про поводження із військовополоненими (ЖК), 1949 року [1] та Другого Додаткового

протоколу до неї від 1977 року [2], а також положень Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ), 1950 року [3].

ЄКПЛ містить 14 основних прав людини. Основним правом людини, яке визначено першим в переліку прав, є **право на життя** (ст. 2). Статус військовополоненого, гарантований МГП є по суті даруванням життя ворогу. Крім того під час готування процедури репатріації – забороняється повертати чи видавати будь-яку особу іншій державі, якщо є серйозні підстави вважати, що їй там можуть загрожувати застосування катувань, переслідування чи інші серйозні порушення прав людини [3; 4]. Наприклад, військовополонені РФ, які добровільно здалися в полон України, ймовірно по поверненню в РФ мають загрози життю та здоров'ю, тож за наявності такої інформації, Україна не може видавати цих осіб РФ, а якщо вже видала, та за наявності інформації щодо невиконання РФ відповідних норм МГП, наполягати на поверненні цих осіб.

Заборона рабства і примусової праці (ст. 4). Нікого не можна тримати в рабстві або в підневільному стані. Ніхто не може бути присилуваний виконувати примусову чи обов'язкову працю. Враховуючи це положеннями ЖК передбачено оплачуваність праці військовополонених.

Причому, якщо в ст. 49 ЖК зазначено, що держава, яка тримає в полоні, може використовувати працю військовополонених, які є працездатними, то в п. 41 Гл.VIII Порядку, передбачено, що праця для всіх працездатних військовополонених рядового складу є обов'язковою [4]. Похідним від цього основного права є **право на працю та її оплату,** яке передбачено ст. 49–68 ЖК. За ним військовополонені одержують безпосередньо від властей, які тримають їх, справедливу винагороду за працю. Розмір винагороди встановлюють ці самі власті, але ніколи він не може бути меншим, ніж чверть швейцарського франка за повний робочий день (37 грн = 1 франк; ¼ = 9, 25 грн). Держава, що тримає в полоні, повідомляє військовополоненим, а також державі, від якої вони залежать, через посередника держави-покровительки розмір установленої нею щоденної винагороди за працю. Військовополоненим дають дозвіл на одержання грошових переказів, адресованих їм особисто, або колективних грошових переказів (ст.63 ЖК). Держава, що

тримає в полоні, відкриває на кожного військовополоненого рахунок (ст. 64 ЖК) [3]. Україна також дотримується цього. Проте, враховуючи, значну шкоду, заподіяну РФ економіці України, було б *доцільно не виплачувати винагороду за працю військовополоненим РФ, а нараховувати її на їх рахунки. Останні вони можуть до оплати надати РФ по поверненню з полону. Можливий і другий варіант оплати їх праці: переведення грошових коштів на їх рахунки тільки після відшкодування всієї завданої шкоди РФ юридичним і фізичним особам України*.

Право на свободу та особисту недоторканність (ст. 5). Практика ЄСПЛ не розглядає реалізацію цього права у відношенні військовополонених [5]. Однак, враховуючи, що військовополонені в загальному визначені не є злочинцями (якщо вони не вчинили військові злочини), то реалізація цього права з боку держави, яка тримає військовополонених, полягає у неприпустимості застосування незаконних процесуальних засобів до військовополоненого, а також в неприпустимості незаконного додаткового обмеження свободи особи через поміщення його у спеціалізований медичних заклад.

Право на справедливий суд (ст. 6). Військовополоненого судить лише військовий суд, якщо чинне законодавство держави, що тримає в полоні, не містить чітко викладеного дозволу цивільним судам судити особу зі складу збройних сил держави, що тримає в полоні, за такий самий злочин, що, як стверджується, був скоєний військовополоненим. За жодних обставин військовополоненого не може судити будь-який суд, який не надає необхідних загальновизнаних гарантій незалежності й безсторонності й, зокрема, судова процедура якого не забезпечує підсудному прав та засобів захисту, передбачених у статті 105 ЖК. (ст. 84 ЖК) [1]

За втечу, військовополонений підлягає дисциплінарному стягненню. На нього не поширюється ст. 393 КК України «Втеча з місця позбавлення волі або з-під варти». Військовополонених за жодних обставин не переводять для відбуття дисциплінарних стягнень до пенітенціарних установ (в'язниць, каторжних в'язниць, тюрем для засуджених злочинців тощо).

Ніякого покарання без закону (ст. 7). Жодний військовополонений не може бути покараний більше одного

разу за одне й те саме діяння або за одним і тим самим обвинуваченням (ст. 86ЖК) [1].

Право на повагу до приватного і сімейного життя (Ст. 8) [6]. Відповідно до практики ЄСПЛ сюди відноситься *право на здоров'я, доступ до інформації, отримання кореспонденції, оприлюднення фотографій, захист персональних даних військовополонених.*

Право на охорону здоров'я. Відповідно до статті 54 ЖК, держава, що тримає в полоні, в усіх випадках видає військовополоненому документ, в якому зазначаються: характер каліцтва чи інвалідності, обставини, за яких це трапилося, та дані про медичне лікування чи госпіталізацію, які йому надавалися. Українська сторона дотримується цих зобов'язань. Однак на сьогоднішній день реалізація цих зобов'язань, зокрема надання медичної допомоги військовополоненим, обтяжується мобілізацією РФ до своєї армії осіб із небезпечними для оточуючих захворюваннями: гепатит, туберкульоз, СНІЛ/ВІЛ тощо. Відповідно надання таким особам медичної допомоги потребує особливих санітарних умов, які можуть бути відсутніми на полі бою. Недотримання цих умов ставить під загрозу життя та здоров'я як самих лікарів так і інших осіб, яким буде потім надаватись медична допомога. Фактично лікарі знаходяться у стані критичного вибору, в якому, ймовірно, доцільно слідувати принципу крайньої необхідності. Відповідно *до цього принципу слід надавати медичну допомогу таким небезпечним особам, тільки в разі відсутності загрози зараження для самого лікаря чи інших осіб.*

Гарантування українським військовослужбовцям, зокрема які постраждали у полоні, права на охорону здоров'я та медичну допомогу, визначено ст. 11 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [7]. Частиною 2 ст. 11 цього Закону передбачена гарантія медичної допомоги членам сім'ї військовослужбовців, в тому числі тих, які постраждали в полоні. *Проте законотворча техніка цього положення закону не дозволяє однозначно його розтлумачити, а відтак і застосувати. Адже не зрозумілою залишається категорія (всього їх передбачено 8) військовослужбовців до якої відноситься*

умова отримання цієї гарантії (вислуга років). Відтак це положення закону протирічить принципу верховенства права.

Право на отримання кореспонденції та індивідуальних та колективних посилок також дотримується.

Право на власне зображення, оприлюднення фотографій, персональних даних. Стаття 13 ЖК гарантує захищеність військовополоненого від цікавості публіки. Для розуміння та застосування цієї норми можна звернутись до коментаря ЖК наданого Міжнародним Комітетом Червоного Хреста в редакції від 2020 р. [8]. В ньому йдеться не лише про захист від цікавості публіки і розкривається поняття «публіка», до якої відносяться всі, хто не пов'язаний з утриманням військовополонених, але надаються виключення з цього правила: випадки, коли можливо чи доцільно оприлюднювати певні дані щодо військовополонених. *При добровільній згоді* військовополоненого на оприлюднення певних відомостей, здійснення останнього не вважається порушення конвенційних норм. У кожному окремому випадку оприлюднення інформації про військовополоненого необхідно визначити мету такого заходу та деякі інші обставини. Так, якщо це здійснюється *з метою збирання доказів* для доведення вчинення злочину та демонстрації порушення норм гуманітарного права, про що сам особисто заявляє військовополонений або *оприлюднюється відео чи фото, на якому можна чітко ідентифікувати військовополоненого з метою 181 оприлюднення факту, що він є живим та знаходиться в полоні або військовополоненого, який знаходиться у розшуку,* це не вважається порушенням положень Конвенції. Оприлюднення ж *без його згоди* записаної *приватної розмови* військовополоненого, якого можна ідентифікувати, або проведення так званого *параду військовополонених*, або оприлюднення відео чи фото матеріалів із зображенням *заляканих чи брудних* військовополонених *без поважної мети*, є прямим порушенням ЖК. Отже, для того щоб уникнути звинувачення у порушенні міжнародних вимог щодо поводження з військовополоненими, необхідно чітко дотримуватись правил Конвенції та залучати кваліфікованого юриста перед проведенням допиту військовополоненого та оприлюдненням матеріалів про нього.

Свобода думки, совісті і релігії (Ст. 9). Військовополоненим надається можливість для відправлення релігійних обрядів. На прохання військовополонених або за ініціативою релігійних організацій можуть проводитися богослужіння та релігійні обряди.

Свобода вираження поглядів (ст. 10). Військовополонені мають право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Межі реалізації цього права можуть бути обмежені лише юридичною відповідальністю за наявності для того підстав та умов.

Свобода зібрань та об'єднання (ст. 11). Враховуючи зміст цього права та статус військовополонених, а також їх належність до військовослужбовців, відповідно до законодавства України, яке поширюється на військовополонених, реалізація цього права під час перебування у полоні є не можливою.

Право на шлюб (Ст.12). Військовополонені можуть укладати шлюб. Однак їх тримання, ймовірно за все, все одно буде роздільним. При укладанні шлюбу застосовується законодавство України [9].

Право на ефективний засіб правового захисту (ст. 13). Військовополонений має право користуватися допомогою одного зі своїх товаришів-полонених, мати захист кваліфікованого адвоката або радника на власний вибір, викликати до суду свідків, та, якщо він уважає це необхідним, користуватися послугами компетентного перекладача. Держава, що тримає в полоні, інформує його про ці права завчасно, до початку слухання справи. *Якщо військовополонений не вибрав собі захисника, то держава-покровителька знаходить йому адвоката, маючи для цього у своєму розпорядженні, принаймні, один тиждень.*

Заборона дискримінації (ст. 14). З урахуванням положень Конвенції, що стосуються **звання й статі,** держава, що тримає в полоні, повинна поводитися з усіма військовополоненими однаково, без будь-якої дискримінації за ознаками раси, національності, релігії чи віросповідання, політичних переконань, або за іншими аналогічними ознаками, за винятком випадків привілейованого режиму, який вона могла

б установити для військовополонених з причини стану їхнього здоров'я, віку чи професійної кваліфікації (ст. 16 ЖК) [1].

Наведені права людини у відношенні військовополонених Україна, як цивілізована країна, дотримує, не зважаючи на вкрай важкі економічні та соціальні обставини, створені РФ. Однак досвід України в цій війні демонструє необхідність перегляду реалізації ЖК.

Список використаних джерел

1. Женевська конвенція про поводження із військовополоненими, 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.
2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини), 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
4. Постанова КМУ № 413 від 05.04.2022 р. «Про затвердження Порядку тримання військовополонених» 1117/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2022-%D0%BF#Text.
5. Посібник із застосування статті 5 Європейської конвенції з прав людини. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_5_UKR.pdf.
6. Довідник із застосування статті 8 Європейської конвенції з прав людини. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_8_UKR.pdf.
7. Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20.12.1991 № 2011-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text.
8. International Committee of the Red Cross. URL: https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Comment.xsp?action=openDocument&documentId=3DEA78B5A19414AFC1258585004344BD.
9. Закон України «Про міжнародне приватне право» від 23.06.2005 № 2709-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text.

Туренко Олег Станіславович,
професор кафедри загальноправових дисциплін Донецького державного університету внутрішніх справ, доктор філософських наук, доцент;
Іванов Іван Володимирович,
завідувач кафедри загальноправових дисциплін Донецького державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

ГЕНЕЗА СЕНСІВ І ПЕРІОДИЗАЦІЯ ФОРМУВАННЯ ПРИНЦИПІВ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ У МІЖНАРОДНОМУ ГУМАНІТАРНОМУ ПРАВІ

Міжнародне гуманістичне право захисту військовополонених є доволі пізнім досягненням західної, а з часом і загальнолюдської цивілізації. До XVIII ст. військовополонені ставали підвласні волі переможців, їх жахаюча доля вагалася від болісної смерті, каліцтва до ганебного рабства. Військовополонений втрачав статус людини, і якщо його не викупали з полону, він перетворювався у «розмовляючу річ». XVIII ст. своїми масштабними, міжконтинентальними війнами національних держав загострила проблему гуманітарного відношення до військовополонених. Ця тема стає дискурсивним питанням громадянської думки мислителів та політичних діячів Європи і Америки.

Втім, тільки у XIX ст. розпочалися реальні кроки до створення загальноєвропейського права про захист військовополонених, скалічених та постраждалих в наслідок військових конфліктів. Не останню роль в процесі консолідації політичних еліт Європи по цьому питанню зіграв Жан Андрі Дюнан. Він опублікував книгу «Спогади про битву під Сольферіно» (1862 р.), в якій зазначав, що людські втрати (більш чим 80 тис. осіб) цієї битви можна порівняти з битвами під Бородіном, Лейпцигом та Ватерлоо. Більшість з померлих були покинуті поранені у полі бою, яких можна було б урятувати за умови надання необхідної кваліфікованої медичної допомоги [1, с. 5]. Поруч з цим Ж. А. Дюнан разом з Густавом Муаньє, створили Женевський (в подальшому Міжнародний) Комітет Червоного Хреста (1863 р.). Ці історичні події мотивували правителів країн, політичних діячів Європи до більш активної позиції та скликанню першої міжнародної

конференції з питань скалічених та поранених на війні, яка розпочала свою роботу в Женеві в жовтні 1863 р.

Учасники І Женевської міжнародної конференції випустили Конвенцію (22. VIII. 1864 р.), яка поклала основи новій галузі права – міжнародного гуманітарного права (МГП) і відкрила перший етап розвитку правового захисту військовополонених. Конвенція «Про поліпшення долі поранених і хворих воїнів у діючих арміях» проголошувала наступне:

– лікарі та медсестри являються нейтральними особами, які не повинні вважатися учасниками бойових дій і не підлягають захопленню у полон;

– мирне населення заохочувалося до допомоги пораненим – мали право, під захистом однією з воюючої сторони, підбирати ранених, хворих та надавати їм допомогу;

– гарантувався догляд за пораненими і хворими, незалежно від того, на чиєму боці вони воювали;

– знак Червоного Хреста на білому полі повинен був означати, що там, де його встановлено, розташовані госпіталі та медперсонал, яким має бути забезпечений захист і піклування [2].

Початково І Женевську Конвенцію підписали дванадцять, а ратифікували дев'ять (Швейцарія, Велике герцогство Баден, Бельгя, Данія, Іспанія, Франція, Італія, Швеція, Норвегія, Нідерланди) європейських країн. Зміст конвенції був доповнений «Додатковими стаття про поліпшення долі поранених під час війни. Женева, 20 жовтня 1868 р.». Втім, ключове питання визначення статусу військовополоненого та його правового захисту не був визначений. Військовополонений не вважався жертвою військового конфлікту.

Певний крок до визначення військовополонених жертвою військових дій стала «декларація Мартенса», яка була включена до преамбули І Гаазької конвенції про закони і звичаї сухопутної війни 1899 р. і в подальшому стало самостійною нормою. «Декларація Мартенса» закріплювала в наступній редакції: «У випадках, не передбачених цим Протоколом або іншими міжнародними угодами, цивільні особи та комбатанти залишаються під захистом і дією принципів міжнародного права, що походять зі сталих звичаїв, з принципів гуманності та з вимог суспільної свідомості» [3, с. 14].

Тільки в 1907 р. IV Гаазька Конвенція «Про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі» додаток Частина І, Розділ ІІ остаточно був визначений статус та особи, що вважаються військовополоненими та їх права, обов'язки, сферу застосування

та міжнародний захист. В Конвенції не вживається терміни «комбатант» і «некомбатант», а поділяються збройні сили на тих, що воюють («воюючі») і тих, що не воюють («невоюючі»). До «воюючих», Конвенція відносить армію, ополчення, добровольчі загони і, за певних умов, населення незайнятої території, яке при наближенні противника добровільно береться за зброю [4, с. 43].

Додаток IV Гаазької Конвенції затвердив гуманне відношення до військовополонених (Р.II, ст. 4) та приписав до них цивільних осіб, що прямо не належать до армії але супроводжують її: кореспонденти і репортери газет, маркітанти і постачальники (Р.II, ст. 13) [5].

І світова війна з її 7 мільйонами військовополоненими відкриває другий етап розвитку МГП. Ключовою подією цього етапу була III Женевська конференція (27.VII.1929 р.). «Конвенція про поводження з військовополоненими» ще раз затвердила принцип гуманного ставлення до військовополонених «без будь-якої дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, релігії чи вірування, статі, походження чи майнового становища чи будь-якими іншими аналогічними критеріями» [6]. Також вводилися норми обміну інформації про них та право посадових осіб нейтральних країн відвідувати табори військовополонених. Дозволялося отримання та відправлення листів, доручень, заповітів, телеграм та посилок, порядок і норми їх отримання і відправлення повинні бути опубліковані при початку військових дій. До цього деталізувалися умови утримання та транспортування військовополонених:

– заборонялось утримання військовополонених поблизу зони військових дій, в несприятливому кліматі, в антисанітарних або пожежонебезпечних умовах.

– встановлювався раціон харчування, який повинен бути рівний раціону харчування військовослужбовців на казармовому положенні, дозволяють готувати додаткову їжу, забороняють покарання їжею.

– в кожному таборі повинен бути лазарети і надавати щомісячний медогляд і адекватне лікування, включаючи безкоштовне протезування.

– впроваджувалась свободу проводження релігійних обрядів, заохочення спортивних та інших захоплень в таборі.

– встановлювалось грошове утримання, відповідне званню та право військовополоненого пересилати обумовлену частину своїх грошових коштів родичам.

– встановлювалось обмеження на транспортування поранених військовополонених, якщо це не потребує військова обстановка.

Втім, «Конвенція про поводження з військовополоненими» 1929 р. не отримала свого розповсюдження в МГП, оскільки її не признала СРСР.

Третій етап розпочався наприкінці ІІ світової війни, коли з 21 квітня до 12 серпня 1949 року, у Женеві відбулася дипломатична конференція з метою перегляду та перегляду чотирьох міжнародних конвенцій про захист жертв війни. Для цих робіт було створено чотири комісії. Одна з них була присвячена перегляду та оновленню конвенції про поводження з військовополоненими.

В результаті було відновлена ІІ Женевська конвенцію 1929 р. та затверджена нова – ІІІ Женевська конвенція (12.ІХ.1949 р.). «Конвенції про поводження з військовополоненими» зазначено (ст. 4), що військовополоненими являються особи, які потрапили під владу ворога і належать до однієї з таких категорій: весь особовий склад збройних сил сторони, яка перебуває у конфлікті; особовий склад добровольчих загонів та інших ополчень, включаючи особовий склад Руху Опору, якщо вони відповідають нижченаведеним умовам: а) мають на чолі особу, відповідальну за своїх підлеглих; б) мають певний розпізнавальний знак, що його чітко видно здалека; в) відкрито носять зброю; г) дотримуються у своїх діях законів і звичаїв війни; особовий склад регулярних збройних сил, що вважає себе підпорядкованим урядові або владі, не визнаних державою, яка тримає їх у полоні; особи, які йдуть за збройними силами, але не входять до їх складу безпосередньо; члени екіпажів суден торговельного флоту, екіпажів цивільної авіації сторін; населення неокупованої території, яке під час наближення ворога стихійно, з власної ініціативи, стає до зброї.

Додатковий протокол до ІІІ Женевської конвенцій, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол ІІ), від 8 червня 1977 р. остаточно вводить термін «комбатант»: «Особи, які входять до складу збройних сил сторони, що перебуває в конфлікті (крім медичного і духовного персоналу), є комбатантами, тобто вони мають право брати безпосередню участь у військових діях». Це право, так само як і статус комбатантів, безпосередньо пов’язане з їхнім правом вважатися військовополоненими у разі, якщо вони потраплять у владу супротивної сторони (п. 1 ст. 43) [7].

В цілому за майже 150 років напрацювання принципів правового статусу військовополонених, їх ратифікації державами

та практичної реалізації були закріплені певні правила захисту комбатантів, спрямованих на захист їх життя, здоров'я та честі. Зараз МГП має наступні принципи: по-перше, вони невід'ємні, оскільки не можуть бути скасовані державою, яка здійснює захоплення; по-друге, вони невідчужувані, при цьому полонений не може добровільно позбутися їх; і по-третє, вони мають мінімальний рівень життєспроможності людини. Втім, досвід російсько-української війни, вказує що країна-агресорів не дотримується принципів та норм МГП для військовополонених та мирного населення, що потребує чіткої юридичної оцінки і механізму міжнародно-військового врегулювання.

Список використаних джерел

1. Репецький Василь, Малига Вікторія. Правовий статус медичного та духовного персоналу під час збройних конфліктів. *Вісник Львівського університету.* Серія міжнародні відносини. 2015. Вип. 37. Ч. 2. С. 3–16.
2. Женевська конвенція про поліпшення долі поранених на полі бою 1864 Юридична енциклопедія: [у 6 т.] / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 2: 744 с. URL: https://cyclop.com.ua/content/view/306/58/1/11/#19831.
3. Гнатовський М. М. Міжнародне гуманітарне право. Довідник для журналістів. Одеса : Фенікс, 2015. 70 с.
4. Глушко М. В. Становлення та специфіка міжнародно-правового режиму військовополонених. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Спеціальність 12.00.01. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса 2015. 287 с. URL: http://dspace.onua.edu.ua /bitstream/handle/11300/2324/Grushko_diss.pdf?sequence=6&isAllowed=y.
5. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text.
6. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.
7. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.

Федіна Наталія Василівна,
доцент кафедри теорії права,
конституційного та приватного права,
факультету № 1 ІПФПНП Львівського
державного університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент;
Нахвостач Аліна-Стефанія Сергіївна,
здобувач 1-го курсу, 3-ї групи,
факультету № 1 ІПФПНП Львівського
державного університету внутрішніх справ

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ НОРМИ ЩОДО ПОВОДЖЕННЯ ТА ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ І ВАЖЛИВІСТЬ ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Дослідження даного питання варто розпочати з розуміння поняття військовополоненого, що знайшло своє визначення в ІІІ Женевської конвенції (далі – ЖК ІІІ)і ними вважаються особи, які потрапили в полон до супротивника й належать передусім до однієї з таких категорій: особового складу збройних сил сторони конфлікту; членів ополчення або добровольчих загонів, які є частиною цих збройних сил; членів організованих рухів опору [1, ст. 4].

Також важливо зазначити, що за нормами міжнародного права захоплення в полон під час воєнних дій не вважається протиправними діями, а лише правом збройних сил сторони, яка перебуває у збройному конфлікті (далі – ЗК), але до того ж, за будь-яких обставин, з суворим дотриманням норм щодо поводження з полоненими (гуманно, без будь-якої дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, релігії чи вірування, статі, походження чи майнового становища, чи будь-якими іншими аналогічними критеріями) [1, ст. 3; 2, ст. 3, 7].

Зазначені особи вважаються військовополоненими з моменту коли вони підпадають під владу супротивника, до їхнього остаточного звільнення та репатріації. А якщо з'являється сумнів, чи належать особи, які брали участь у воєнних діях і потрапили до рук супротивника, до військовополонених, то такі особи користуються захистом Конвенції доти, доки їхній статус не буде визначений компетентним трибуналом.

Важливим є те, що військовополонені перебувають в руках ворожої держави, а не окремих осіб чи військових частин, які взяли їх у полон. Незалежно від відповідальності, яку можуть нести окремі особи, держава, що тримає в полоні, відповідає за поводження з військовополоненими. А у разі передачі на утримання військовополонених іншій державі, відповідальність за дотримання положень Конвенції буде нести держава, що прийняла полонених. Отже, з моменту отримання статусу військовополоненого особа підпадає під захист Конвенції, за дотриманням положень якої несе відповідальність держава, яка утримує військовополонених [3].

Останнім часом загострюється критика низької ефективності міжнародного гуманітарного права (далі – МГП), передовсім на внутрішньодержавному рівні. Це зумовлено об'єктивними та суб'єктивними чинниками. До об'єктивних чинників належать неефективність правової системи держави, недосконалість механізмів імплементації міжнародно-правових норм, недостатність її дій з організаційно-правових питань імплементації МГП, низький рівень імплементації норм МГП у національне законодавство, неефективність правової системи держави в період збройних конфліктів і механізмів відповідальності за порушення МГП.

Суб'єктивними чинниками низької ефективності дії норм МГП є недостатній рівень міжнародно-правової культури безпосередніх виконавців – військовослужбовців; забуття гуманітарних звичаїв та традицій ведення збройної боротьби; недостатня увага до поширення знань з МГП у системі військової та цивільної освіти, відсутність усталених структур забезпечення виконання приписів МГП у військах [4, с. 204].

Отже, аналіз сучасного стану внутрішньодержавної імплементації міжнародно-правових норм щодо поводження та захисту військовополонених в Україні в сучасних умовах повинен включати два основних напрями: дослідження виконання зобов'язань стосовно імплементації міжнародно-правових норм щодо поводження та захисту військовополонених та створення ефективних механізмів захисту українських військовополонених та затриманих осіб в умовах війни в Україні.

Важливо, у контексті внутрішньодержавної імплементації міжнародно-правових норм щодо поводження та захисту військовополонених, виокремити такі заходи щодо імплементації

зазначених норм. По-перше, поширення текстів ЖК ІІІ та Додатковий протокол до Женевських конвенцій (далі – ДП І), положень звичаєвих норм МГП серед військовослужбовців та інших груп населення, які можуть перейти у статус комбатантів. Причому увагу слід приділяти не тільки стандартам поводження та захисту військовополонених супротивника, а й правам військовополонених для того, щоб у разі потрапляння в полон власних військовослужбовців дати їм уявлення про механізми самозахисту їхніх прав. Обов'язковість поширення текстів ЖК ІІІ і ДП І та в широкому сенсі – знань МГП повинна включати і нормативно-правове закріплення викладання та навчання МГП серед цільових груп. По-друге, імплементація міжнародно-правових норм щодо поводження та захисту військовополонених у законодавство, включаючи військові статути, накази і дисциплінарне та кримінальне законодавство стосовно відповідальності за порушення норм щодо поводження з військовополоненими. По-третє, створення законодавчої та організаційно-правових засад для забезпечення під час ЗК основних судових гарантій військовополоненим. По-четверте, набір і підготовка персоналу, що в разі ЗК мають бути залучені до організації й управління таборами для інтернованих військовополонених і участі в організації допомоги і захисту власних військовополонених [4, с. 209].

Оскільки окреслений спектр питань є доволі широким та охоплює не тільки прийняття актів національного законодавства, а й низку організаційних заходів, повноцінна імплементація зобов'язань держави у сфері МГП загалом та імплементація міжнародно-правових норм щодо поводження та захисту військовополонених потребує скоординованої діяльності відповідних державних відомств та установ. Такі заходи можуть включати прийняття нових або внесення змін до чинних військових статутів та інструкцій, адміністративних актів, а також вжиття заходів розпорядчого та контрольного характеру. Саме ця діяльність створює змістове навантаження поняття внутрішньодержавного механізму імплементації норм МГП.

Дійсно, у питаннях захисту військовополонених велика роль належить саме національним заходам забезпечення такого захисту, передовсім держави, яка утримує військовополонених. Основним зобов'язанням, що випливає з міжнародних документів, які регулюють питання поводження з військовополоненими, є

зобов'язання держав створити та забезпечити нормальні умови життєдіяльності цієї категорії осіб. Вибір способу та форми виконання цього міжнародного припису надається на розсуд державам та здійснюється відповідно до національного законодавства.

Тому, військові й інші власті, що під час війни несуть відповідальність за військовополонених, повинні мати текст Конвенції і бути спеціально ознайомлені з її положеннями», є важливим як для забезпечення захисту прав військовополонених супротивника, так і для забезпечення захисту прав власних військовослужбовців, що потрапили в полон до супротивника. Це зобов'язання найшло відображення у Кодексі поведінки, що стосується воєнно-політичних аспектів безпеки [5], який був підписано Президентом України. Відповідно до ст. 29 цього Кодексу поведінки держави-учасниці зобов'язалися розповсюджувати у своїх країнах документи з МГП, відображати свої зобов'язання в цій галузі у військових програмах і правилах. Тому важливим уявляється видання повних текстів ЖК українською мовою і поширення їх серед командирів підрозділів як мінімум на рівні роти.

Важливим аспектом є те, що спеціальними знаннями МГП повинен володіти офіцерський склад, функціональні обов'язки якого передбачають безпосереднє прийняття рішень про поводження з військовополоненими (допит, конвоювання, евакуація, розміщення). Ці питання частково викладені в Наказі Міністра оборони України «Про затвердження Керівництва по застосуванню норм міжнародного гуманітарного права в Збройних Силах України» [6].

Контроль за додержанням МГП серед військовослужбовців і щодо поводження і захисту військовополонених відповідно до законодавства покладений на Військову прокуратуру. Ще один аспект: оскільки військовополонені у відношенні відповідальності прирівняні до військовослужбовців держави, що полонила, то досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 402–421, 423–435 КК України, здійснюють слідчі органів прокуратури (військової прокуратури) [7]. Тому саме працівники Військової прокуратури в умовах змін у статусі повинні пройти спеціальну підготовку, яка передбачає глибоке освоєння положень МГП.

В підсумку варто зазначити, що повноцінна імплементація зобов'язань держави у сфері МГП загалом та імплементація міжнародно-правових норм щодо поводження та захисту військовополонених потребує скоординованої діяльності відповідних державних відомств та установ. Такі заходи можуть включати: прийняття нових або внесення змін до чинних військових статутів та інструкцій, адміністративних актів, а також вжиття заходів розпорядчого та контрольного характеру. Саме ця діяльність створює змістове навантаження поняття внутрішньодержавного механізму імплементації норм МГП.

Список використаних джерел

1. III Женевська конвенція про поводження з військовополоненими: міжнародна конвенція від 12.08.1949. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws

2. IV Гаазька конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додатка до неї: міжнародна конвенція від 18.10.1907 / набрання чинності для України: 24.08.1991. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show.

3. Правовий статус військовополонених. URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Правовий_статус_військово полонених

4. Грушко М.В. Становлення та специфіка міжнародно-правового режиму військовополонених: дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.11. Одеса, 2015. С. 287.

5. Кодекс поведінки, що стосується воєнно-політичних аспектів безпеки підписаний 3 грудня 1994 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_116#Text.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2013. № 9-10, 11–12, 13. Ст. 88.

7. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України. Наказ МОУ від 23.03.2017 № 164. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text

8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування питань, пов'язаних із військовополоненими в особливий період. Закон України від 24.03.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2158-20#Text

Халимон Сергій Іванович,
заступник начальника кафедри теорії
права та кримінально-процесуальної
діяльності факультету правоохоронної
діяльності Національної академії
Державної прикордонної
служби України імені Богдана
Хмельницького

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА ЩОДО ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

Історія розвитку захисту прав військовополонених (комбатантів) починається з положень Гаазьких конвенцій 1899 і 1907 років. Прийняті тоді конвенції мали велике значення у майбутньому для забезпечення прав військовополонених. Проте, Перша світова війна виявила недоліки в цих правилах, які оперативно були виправлені за допомогою додаткових Угод, що приймалися у Берні в 1917 і 1918 роках. Основоположником цілісної конвенції про поводження з військовополоненими був Міжнародний комітет Червоного Хреста, який і підготував проєкт конвенції, що у подальшому був представлений на конференції у Женеві в 1929 році. Так звана третя Женевська конвенція 1949 року передбачила широкий спектр захисту військовополонених з урахуванням уроків Другої світової війни.

Необхідно відзначити, що статус військовополоненого надається лише під час міжнародного збройного конфлікту. Це правило чітко закріплене у ст. 2 Конвенції, де зазначено, що вона застосовується в усіх випадках оголошеної війни чи будь-якого іншого збройного конфлікту, що може виникнути між двома чи більше Високими Договірними Сторонами, навіть якщо стан війни не визнаний однією з них. Враховуючи сьогоднішні реалії, незважаючи на не оголошення війни, Україна та росія перебувають у статусі збройного конфлікту де-факто війни.

Військовополоненими, як правило, є члени збройних сил однієї зі сторін конфлікту, які потрапляють до рук супротивної сторони. Женевська конвенція 1949 року дає широкий перелік осіб, яким може надаватися статус військовополоненого, а також визначає інші категорії осіб, які мають право на отримання такого статусу.

Важливим елементом міжнародного гуманітарного права є те, що військовополонені не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за безпосередню участь у бойових діях. Їхнє затримання не є формою покарання, а лише має на меті унеможливити подальшу участь у конфлікті. Вони повинні бути негайно звільнені та репатрійовані після закінчення бойових дій. Держава, яка тримає під вартою, може переслідувати їх за можливі військові кримінальні правопорушення, але не за виконання обов'язків військової служби, які є законними відповідно до міжнародного гуманітарного права.

Женевська конвенція дуже детально описує правила поводження з військовополоненими. Вони захищені від будь-яких актів насильства, а також від залякувань, образ і публічної цікавості (ст. 13). Тобто за умови відсутності вільного бажання військовополонені мають право не виступати публічно через засоби масової інформації. Міжнародне гуманітарне право також визначає мінімальні умови тримання під вартою, що стосуються таких питань, як проживання, харчування, одяг, гігієна та медичне обслуговування.

Окрім цього Женевська конвенція урегульовує поводження з інтернованими цивільними особами відповідно до вимог міжнародного гуманітарного права і вони майже аналогічні, до тих, що застосовуються до військовополонених. Цивільні особи захищені від вбивств, катувань, а також від жорстокого або такого, що принижує гідність, поводження. Цивільні особи не комбатанти, затримані за участь у збройному конфлікті, не мають імунітету від кримінального переслідування.

Очевидно зараз існує проблема визначення правового статусу громадян України, які проживають на тимчасово окупованих територіях і добровільно/примусово мобілізовані у так звані армійські корпуси «ЛДНР»? Чи користуються вони повноправним статусом військовополоненого у розумінні положень Женевської конвенції?

Наприклад вчений-міжнародник В. Репецький зазначив, що теорія і практика міжнародного права вказують на те, що особи, які є громадянами України й добровільно воюють на стороні ворога, є колаборантами, не мають права на військовий полон та не користуються правами військовополоненого (Репецький, 2022). Враховуючи це у діях таких осіб вбачаються ознаки кримінальних правопорушень. Їх притягати до кримінальної відповідальності, за зраду та пособництво (сприяння, допомогу) іноземній державі. Проте із засобів

масової інформації ми дізнаємося про обмін жителів Донецької і Луганської областей, які брали участь у бойових діях на стороні росії на військовослужбовців Збройних Сил України чи інших військових формувань. Напевно це не відповідає національному законодавство, а отже і Женевській конвенції в частині поширення статусу військовополоненого на таких осіб. Проте, умови в яких перебуває зараз Україна вказують на соціальну виправданість таких політико-правових рішень, адже це дозволяє звільняти з полону військовослужбовців, які з честю виконували свій обов'язок по захисту суверенітету та територіальної цілісності України.

Невирішеним залишається статус таборів для військовополонених. Відповідно до статті 39 Женевської конвенції начальниками таких таборів мають бути офіцери Збройних Сил України. Проте на сьогоднішній день такі табори функціонують у структурі Міністерства юстиції України і керівництво такими таборами здійснюють особи начальницького складу кримінально-виконавчої служби.

Худенко Дмитро Миколайович,
начальник Департаменту кримінального аналізу Національної поліції України

НАПРЯМИ ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ РОЗПІЗНАВАННЯ ОБЛИЧЧЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ (НА ПРИКЛАДІ СЛУЖБИ КРИМІНАЛЬНОГО АНАЛІЗУ)

За останні три роки в Україні збільшилася кількість місць, де встановлено системи відеоспостереження з функцією розпізнавання обличчя. До того ж у суспільстві зростає практичний та науковий інтерес до технології порівняння біометричної інформації про особу як з конкретним біометричним шаблоном, так і з багатьма іншими шаблонами. На ринку присутній попит на сегмент продуктів та послуг, пов'язаних з порівнянням біометричної інформації про особу, а відомі браузери пропонують безкоштовний пошук зображень. Періодично оновлюється законодавство ЄС та відповідні рекомендації щодо штучного інтелекту та захисту персональних даних, що також потребує теоретичного опрацювання.

Особливої актуальності використання згаданої технології набуло в умовах правового режиму воєнного стану через активізацію застосування відповідного програмного

забезпечення. Під час тестування службою кримінального аналізу технологія довела ефективність у розслідуванні кримінальних правопорушень та використанні при ідентифікації невстановлених трупів. Водночас справедливо піднято питання щодо дотримання основних прав та свобод людини.

Проблема криється у потенційних та реальних конфліктах публічних та приватних інтересів, є притаманною для країн Європи. Наприклад, у Сполученому Королівстві Великої Британії та Північної Ірландії поліції за допомогою результатів зйомки вуличних камер спостереження хоча і вдалося розпізнати особу, яка намагалася вчинити самогубство, але її зображення потрапили до місцевої газети, що ЄСПЛ було визнано за поширення та використання персональної інформації без згоди особи або порушенням статті 8 Конвенції [1]. Ми приєднаємося до наукової дискусії, але не будемо занадто детально в неї вдаватися та звернемо увагу на відсутність концепції використання технології розпізнавання обличчя в умовах воєнного стану.

Дослідженню технології розпізнавання обличчя у різних галузях наук приділено увагу як закордонними вченими, так і вітчизняними. Одними з перших, хто працював над автоматизацією розпізнавання, були В. Бледсоу, Х. Чан Вольф і Ч. Біссон. У галузі правових знань досліджували аспекти цивілістичні В. Гончаренко, К. Некіт, Є. Харитонов, О. Харитонова та ін., криміналістики, кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності – К. Дубонос, р. Благута, А. Мовчан та ін., кримінологічні – О. Дикий, В. Сокуренко, Т. Шевчук та ін., міжнародного права – А. Клочко та ін. тощо.

Правова основа технології розпізнавання обличчя в Україні перебуває на етапі становлення і наразі базується на низці відповідних положень, які містить Конституція України, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, КПК України, Закони України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про захист персональних даних», «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус», Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні [2] тощо.

Рекомендаційний характер несуть роз'яснення Уповноваженого з прав людини ВРУ [3], важливе значення має практика ЄСПЛ, серед якої рішення у справах – Big Brother Watch and Others v the United Kingdom, Catt v the United

Kingdom, Centrum för Rättvisa v Sweden, Gaughran v the United Kingdom, Michael Schwarz v Stadt Bochum, Szabó and Vissy v Hungary, S and Marper v the United Kingdom тощо.

Відповідно до зазначених документів зображення людини визнано одним із головних атрибутів її особистості, оскільки розкриває унікальні характеристики та відрізняє її з-поміж інших, а зображення обличчя людини є чутливою біометричною інформацією.

Метою нашої розвідки є окреслення основних напрямів формування концепції використання кримінальною поліцією технології розпізнавання обличчя в умовах воєнного стану.

Аналіз діяльності служби кримінального аналізу в умовах воєнного часу свідчить про вкрай системну потребу в розпізнаванні обличчя, для чого було розпочато відповідне тестування. Ці сучасні технологічні можливості поліція отримала нещодавно завдяки спільним зусиллям блоку кримінальної поліції, власників зазначених продуктів та міжнародних партнерів. Засоби розпізнавання мають іноземне або українське походження. За задумом авторів, донесеному нам, програми розпізнавання не є спеціалізованим розвідувальним або шпигунським засобом. Результати тестового використання показали про сприяння у встановленні 97 трупів та більше 1800 осіб, які становили оперативний чи слідчий інтерес.

Завдяки ініціативі УКА ГУНП в м. Києві розширено спектр програмного забезпечення для тестування цієї технології. Підрозділи кримінального аналізу ГУНП в Дніпропетровській, Одеській та Чернігівський області виявились найдосвідченими у частині ідентифікації нерозпізнаних трупів. Одними з перших подібну практику напрацьовано УКА ГУНП в Харківській області. Однак, у місті Буча та ряді інших міст критичний гнилісний стан трупів не дозволив ефективно використовувати цю технологію. Мова йде про 64 трупи у м. Буча Київської області. Крім того, ВКА ГУНП в Житомирській області розпізнано особу грабіжника мінімаркету, а ВКА ГУНП в Чернівецькій області сприяли встановленню мережі осіб, які здійснювали шахрайські дії відносно волонтерів. Аналогічним чином інформація служби кримінального аналізу сприяла розкриттю шахрайства з волонтерською допомогою в Рівненській області. Ще більш складні та не публічні оперативні комбінації проведено за участю служби кримінального аналізу з виявлення злочинців у Одеській, Луганській та Сумській областях тощо.

Поточного року в середньому за тиждень ініціатор констатує потребу в 5-10 дослідженнях (що складає від 1 до 5 % серед усіх досліджень), по кожному з яких може проводиться від 0 і більше операцій порівнянь. Звісно, що з уведенням правового режиму воєнного стану спостерігалися й більш значні пікові показники. Загалом тестові звернення до систем розпізнавання обличчя, як-то «Clearview AI», «Artellence-Big Data People» та ін., вже склали понад 5 тис. разів.

З урахуванням досвіду служби кримінального аналізу поліції вбачаємо, що при розробці концепції використання кримінальною поліцією технології розпізнавання обличчя в умовах воєнного часу доречно розглядати наступні напрямки: дотримання основних конституційних прав та свобод людини; етичне ставлення до приватного життя та персональних даних людини; запобігання розголошенню персональних даних людини та зобов'язання про нерозголошення інформації; розробка та періодичний перегляд порядку використання технології розпізнавання обличчя, що ґрунтується на задіяні у розслідуваннях особливо тяжких та тяжких злочинів, особливому процесі розкриття результатів, автоматизації відомчих засобів ідентифікації та верифікації користувача, а також зведенні до мінімуму ризиків витоку інформації; вільний доступ до відкритих даних у публічному просторі, а також їх вільне використання; рівноправ'я з приватним та публічним сектором суспільства у використанні програмного забезпечення та технологій штучного інтелекту; узгоджена взаємодія з приватним та публічним сектором суспільства, у т.ч. із військово-цивільними адміністраціями та правоохоронними органами, однією з основних форм яких може бути слідча група; виконання сервісної функції для задоволення потреби людини у розслідуванні злочину, а також забезпечення відомчих потреб органу досудового розслідування та оперативних підрозділів поліції; спеціальна термінологія та специфічна правова природа розпізнавання обличчя людини, орієнтуючий, швидкісний, довідковий та прикладний характер цієї природи в розслідувані, не допущення підміни слідчих розшукових дій та визнання думки, що технологія не є панацеєю; освіта впродовж використання технології, врахування наявного досвіду, стандартів та сучасних практик.

Отже, пропонується вищевказані напрями вважати орієнтовними та такими, що потребують подальшої дискусії в частині формування відповідних матеріальних та процесуальних норм законодавства, які б стосувалися прав людини, рівноправ'я

приватного та публічного сектору суспільства, науково-методичних основ, практичного порядку проведення розпізнавання та користування отриманою інформацією.

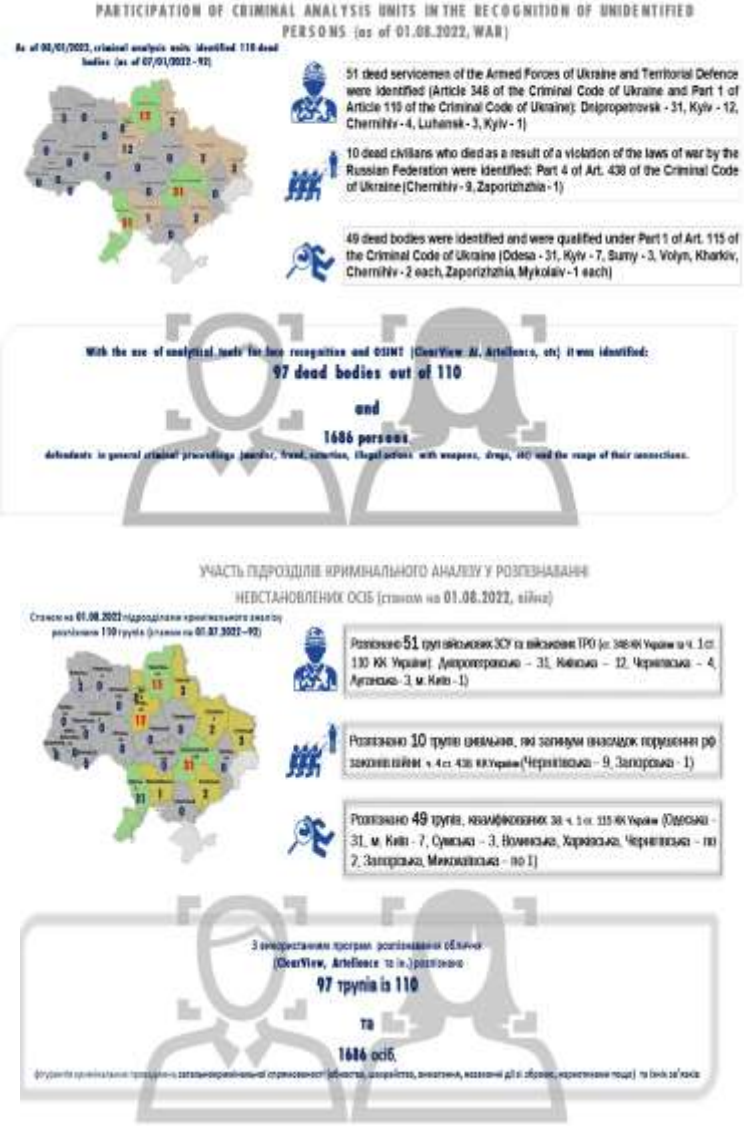

Список використаних джерел

1. Case of Peck v. the United Kingdom. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60898.
2. Розпорядження КМУ від 02.12.2020 № 1556-р «Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text.
3. Роз'яснення Уповноваженого з прав людини ВРУ «Камери відеоспостереження: що варто знати кожному, щоб захистити свою приватність?». URL: https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/%D0%97%D0%9F%D0%94/rozyasnennya.pdf.

Царенко Ольга Михайлівна,
доцент кафедри адміністративної діяльності Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, кандидат юридичних наук, доцент;
Гудкова Єлизавета Юріївна,
курсант факультету правоохоронної діяльності Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького;
Карандашова Маріна Олександрівна
курсант факультету правоохоронної діяльності Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

Повномасштабне вторгнення росії на територію України у лютому 2022 року особливо загострило проблему застосування основ міжнародного гуманітарного права. Міжнародне гуманітарне право спрямоване на обмеження насильства під час війни, та, на превеликий жаль, альтернативи йому немає. Захист прав військовополонених гарантується Женевською конвенцією про поводження з військовополоненими [1].

Оскільки кількість військовополонених у збройному конфлікті України та росії є безпрецедентно великою, то питання статусу українських військовослужбовців, що потрапили в полон росії надзвичайно актуальне. Хоча точної кількості військовополонених не встановлено, проте всі вони

потребують правового захисту як державою – стороною збройного конфлікту, так і шляхом громадянського контролю (міжнародні організації, адвокати, об'єднання громадян тощо).

У статті 122 розділу 4 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими передбачено зобов'язання для кожної воюючої сторони в якомога коротший строк передати офіційному Довідковому бюро у справах військовополонених, які перебувають під її владою, відомості про полоненого військовослужбовця [1].

Загальновідомо, що не в усіх випадках росія надає інформацію про українських військовополонених, їх кількість та заклади перебування утаємничуються. Водночас географія місць утримання українських військовополонених надзвичайно широка – окуповані території України та територія росії, в основному вони утримуються в СІЗО або колоніях, які не пристосовані як місця утримання військовополонених. Відповідно до норм міжнародного гуманітарного права утримання військовополонених як осіб під вартою чи як злочинців не допускається.

У росії не було організовано Довідкового бюро, що є конвенційним порушенням. Тому українській стороні потрібно розшукувати військовополонених за допомогою формальних та неформальних інструментів. Приховування росією даних про українських військовополонених має на меті затягування процедури обміну, використання військовополонених як заручників для політичного шантажу.

Відповідно до вимог Женевської конвенції про поводження з військовополоненими не можна чинити суд над військовими за виконання ними військового обов'язку. Росією всупереч норм міжнародного гуманітарного права відкриті кримінальні провадження щодо українських військовополонених, до прикладу, у так званих псевдо трибуналах. У зв'язку з чим постає необхідність забезпечення правового захисту прав військовополонених та надання їм правової допомоги вітчизняними адвокатами. Варто зазначити, що для військовополонених, проти яких росією чи самопроголошеними «республіками» відкрито кримінальне провадження, як щодо підозрюваних чи обвинувачуваних, ймовірно ускладнюється процес потрапляння на обмін.

Повернення українських захисників на територію України є дуже актуальною проблемою сьогодення. Репарація – це повернення будь-яких осіб на територію своєї держави. З огляду на це постає інше питання, як відбувається така процедура

повернення? Іншими словами це можна описати як обмін між сторонами збройного конфлікту, який проводиться з певною періодичністю. А саме близькі родичі полоненого повідомляють міжнародні організації, Об'єднаний Центр з пошуку та звільнення полонених при Службі безпеки України, Національне інформаційне бюро, Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими тощо, далі від цих інституцій заяви передаються до Міністра оборони України. Оскільки такі процедури відбуваються доволі довготривало, видається доцільним залучати до цих процесів міжнародні організації чи створити нову організацію «Репатріація полонених». Це дасть поштовх владі до швидшого повернення осіб. Під час процедур репатріації росією не дотримується стаття 119 розділу 2 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими, під час виїзду до території Україні військовополоненим не повертають валюту, особисті речі, а також посилки, що є порушенням.

Найбільш поширеними порушеннями норм міжнародного гуманітарного права також можна назвати відсутність комунікації українських військовополонених з близькими родичами – можливість листування, посилок/передач та інше. У інтерв'ю звільнених з полону військовослужбовців засвідчено, що всі правила поводження з військовополоненими не дотримані, їх права були обмежені. Порушуються росією правила тримання військовополонених, не забезпечуються базові людські потреби у воді та їжі, порушуються права на отримання медичної допомоги.

Згідно всіх норм міжнародного права кожен військовополонений повинен забезпечуватися належним медичним забезпеченням в залежності від його хвороби чи травмування. Аналізуючи ситуацію, що складається з українськими полоненими у російському полоні, неможливо говорити про забезпечення елементарних санітарних умов, чи бодай чистих і придатних для довготривалого перебування приміщень. Є свідчення про випадки того, що рашисти, відступаючи, залишають військовополонених з інвалідністю або маломобільних, залишаючи їх без медичного нагляду, медикаментів та їжі. Тому надання паліативної допомоги всім категоріям військовополонених залишається невизначеною. Варто напрацювати міжнародно-правовий механізм, що дозволяв би українським чи іноземним лікарям надавати медичну допомогу полоненим, з урахуванням того, що у

статті 28 Женевської конвенції чітко вказано, що медична допомога повинна надаватися лікарями країни, з якої походять полонені або ж їх національність.

Натомість наша держава згідно усіх міжнародних угод та конвенцій виконує всі свої договірні зобов'язання, допомагаючи російським військовополоненим, які бажають співпрацювати з Україною в рамках доведення вини російської федерації у вчиненні жорстоких злочинів проти України та всього Українського народу. Всі необхідні умови (такі як: харчування, медичне забезпечення, загальні засади, умови прийняття полонених у спеціальні таборита ін.), що визначені у постанові Кабінету Міністрів від 5 квітня 2022 р. № 413 [2], Українська держава, як будь яка європейська цивілізована країна, виконує.

На національному рівні в Україні прийнятий закон, спрямований на захист українських військовополонених, захоплених у заручники у зв'язку зі здійсненням діяльності, спрямованої на вираження поглядів, цінностей, позицій щодо обстоювання державного суверенітету України, або позбавлених особистої свободи для подальшого примушування органів влади, інших фізичних чи юридичних осіб вчинити певні діяння в обмін на звільнення утримуваної особи [3].

Як висновок, постає питання – чи понесуть кати українських військовополонених відповідальність за скалічене ними життя, здоров'я та психіку військовослужбовців України. Не зважаючи на індиферентність росії щодо дотримання міжнародних угод та конвенцій, будь яка сторона збройного конфлікту повинна дотримуватися правил ведення війни, конвенційних і звичаєвих норм міжнародного гуманітарного права. У цьому сенсі є важливим збір доказів військових злочинів росії щодо військовополонених для їх передачі у Міжнародний кримінальний суд чи інший міжнародний трибунал, що має бути створений у зв'язку з збройним конфліктом в Україні.

Список використаних джерел

1. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими. *Конвенція Організації Об'єднаних Націй* від 12.08.1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text/.

2. Про затвердження Порядку тримання військовополонених: *Постанова Кабінету Міністрів* від 5 квітня 2022 р. № 413. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2022-%D0%BF#Text.

3. Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей: *Закон України* від 26.01.2022 № 2010-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2010-20#Text

Циганов Віктор Васильович,
провідний науковий співробітник відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності Національної академії внутрішніх справ, кандидат філософських наук, доцент;
Корольчук Віктор Володимирович,
т.в.о. начальника відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

ПОЛОН ЯК ФЕНОМЕН ЛЮДСЬКОЇ ІСТОРІЇ

Щонайменше 11 тисяч років людство періодично воює. Війна є постійною супутницею людської історії. До 95 % усіх відомих нам товариств вдавалися до неї для вирішення зовнішніх чи внутрішніх конфліктів. За підрахунками вчених, протягом останніх п'ятдесят шість століть сталося майже 14 500 воєн, у яких загинуло понад 3,5 млрд. землян. І скільки є війни, стільки існує і полон. Якщо загибель на полі бою зрештою однакова для будь-якої епохи, то полон тоді й полон зараз – це зовсім різні речі. Участь бранців перших міжплемінних конфліктів була незавидною.

Первісні люди не бачили ніякого сенсу щадити ворогів, і тим більше забезпечувати їм умови для виживання. Так що чоловіків, які зазвичай вижили в результаті сутички між племенами, добивали переможці. А найчастіше знищували взагалі все плем'я програли, за винятком здатних до народження дітей.

Відомі і випадки ритуального канібалізму по відношенню до військовополонених. Саме тому збройні конфлікти тих часів були такими запеклими: якщо вже розраховувати на милість переможця не доводилося, залишалося битися до останньої краплі крові.

Ця тенденція зберігалася до переходу від мисливсько-збирального устрою до землеробства. Але з настанням неолітичної революції ставлення до військовополонених змінилося. Тепер вони були не марним тягарем, а цінним ресурсом: їх можна було використовувати як рабів. Щоправда, чіткого поділу між військовополоненими та звичайними бранцями тоді не існувало: захоплені мирні жителі держави противника та захоплені солдати прирівнювалися до власності переможця та були однаково безправні.

Винятком були захоплені представники еліт: аристократії та вищого керівництва. Такі бранці цінувалися набагато вище, бо за них можна було отримати щедрий викуп. Або домовитися про більш вигідні умови післявоєнних угод.

Але іноді бранців, навіть знатних, показово вбивали: просто для демонстрації сили та залякування противника. Особливою жорстокістю по відношенню до військовополонених та мирного населення відрізнялася Ассирійська імперія (14–7 століття до н.е.). У ній із голів убитих супротивників складали криваві піраміди, а зняту з живих ворогів шкіру вивішували на стінах ассирійської столиці. Полонених представників знаті змушували шліфувати кістки своїх предків на знак повного підпорядкування Ассирії, відмови від свого минулого та прагнення боротьби.

За часів Середньовіччя ставлення до військовополонених не надто пом'якшилося. Так, імператор Візантії Василь II в 1014 наказав засліпити і відправити назад до Болгарії 15 000 болгарських воїнів, захоплених у битві при Біласіці. Болгар поділили на колони по 100 осіб, 99 з яких було засліплено повністю, а кожному сотому залишили одне око – щоб бачити дорогу. За переказами, побачивши засліпленими своїх воїнів, цар Болгарії Самуїл II помер від серцевого нападу.

У цілому нині, до 17 століття ніякої універсальної практики поводження з військовополоненими був. Перший приклад міжнародних домовленостей щодо участі військовополонених – Вестфальська угода 1648 року, укладена за підсумками Тридцятирічної війни. У ньому говорилося, що всі військовополонені мають бути відпущені без викупу.

З цього моменту правила ведення війн та поводження з військовополоненими починають уніфікуватися.

Все частіше практикується обмін військовополоненими, покращуються умови їхнього утримання. За три наступні століття складається система міжнародного гуманітарного права.

Сьогодні основа цієї системи – «право Женеви» та «право Гааги». Чотири Женевські конвенції (1864–1949 рр.), доповнені трьома протоколами 1977 та 2005 років, та дві Гаазькі конвенції (1899–1907 рр.) декларують основні засади ведення воєн.

Згідно з ними, утримання в полоні має переслідувати лише одну мету – не допустити участі полонених у бойових діях. Вбивство чи заподіяння шкоди беззахисним людям суперечить військовій традиції.

На жаль, на практиці ці угоди нерідко ігноруються або дотримуються вибірково. Наочний приклад – той факт, що у Першу світову війну становище військовополонених на європейському театрі бойових дій було кращим, ніж у Другу. Під час Першої світової всі учасники конфлікту зобов'язалися дотримуватися правил справедливого поводження з військовополоненими, і загалом ті мали набагато вищий рівень виживання, ніж учасники бойових дій.

Можливо, саме тому у полон у роки Першої світової здавалися масово. Так, від 100 до 120 тисяч австрійських військовослужбовців здалися російській армії під час Першої Галицької битви 1914 року. У німецькому полоні після битви при Танненберзі опинилися до 90 тисяч російських солдатів та офіцерів. Загалом за час війни здалися близько 8 мільйонів бійців. Найнебезпечнішим для солдата був момент безпосередньо полону.

Після потрапляння до табору для військовополонених умови покращувалися. Багато в чому завдяки зусиллям Червоного Хреста та інспекціям нейтральних країн. Праця бранців використовувалася переважно у сільському господарстві та при шахтах, іноді на виробництві. Робочий день тривав у середньому 10 годин, за низьку продуктивність відповідальності практично не було: карали лише за саботаж чи відмову працювати.

Отже, військовополонені не поспішали виконувати норму і просто відбували робочий годинник.

Усього під час Першої світової Німецька імперія містила до 2,5 мільйонів, Російська імперія – 2,9 мільйонів, Великобританія та Франція – близько 720 тисяч полонених. Смертність серед них була порівняно низькою: так, у німецьких таборах загинуло, за різними оцінками, від 5 до 7 %.

У Російській імперії, щоправда, справи були набагато гірші – в основному через внутрішню ситуацію в країні. Там полонені страждали з голоду, рідко отримували належну

медичну допомогу, робота Червоного Хреста була майже неможлива. Через війну близько 20–25 % військовополонених біля Росії не пережили ув'язнення. Найвищим показником смертності був у сибірських таборах, де з 500 тисяч полонених загинуло майже 375 тисяч.

Зовсім іншою була ситуація під час Другої Світової війни. Найбільше полонених тоді захопила Німеччина: через її систему таборів для військовополонених пройшли понад 7 мільйонів людей. З них близько 5 мільйонів – радянські полонені, близько 2 мільйонів – французькі.

І якщо щодо полонених західних країн застосовувалися положення Женевської конвенції, то поводження зі полоненими зі Східної Європи та Радянського Союзу було незрівнянно гірше: вони утримувалися в жахливих умовах і піддавалися систематичному знищенню.

Формально Німеччина пояснювала це тим, що СРСР не ратифікував Гаазьку конвенцію (ноту Народного комісара закордонних справ СРСР від 27 квітня 1942 про приєднання до Гаазької конвенції Німеччина проігнорувала). Але справжніми причинами терору були ідеї про расову перевагу (слов'яни, згідно з цією теорією, вважалися людьми третього ґатунку) – і проголошена Гітлером боротьба з комунізмом.

У той час як полонені із західних країн практично не примушувалися до робіт, забезпечувалися всім необхідним та отримували допомогу Червоного Хреста, полонені з СРСР експлуатувалися у нелюдських умовах.

Їм не надавали медичної допомоги, обмежували харчування, примусово відправляли на найважчі та найнебезпечніші роботи. У результаті з 1941 по 1945 рр. у німецькому полоні загинуло від 2,5 до 3,5 мільйонів радянських полонених, тобто, за різними оцінками, від 50 до 60%. Для порівняння, смертність серед американських та британських полонених не перевищила 5 %.

Рішенням Нюрнберзького трибуналу ставлення до військовополонених СРСР у Німеччині було визнано військовим злочином.

Втім, умови утримання військовополонених країн Осі в СРСР теж не відрізнялися гуманністю. Праця військовополонених масово використовувалася на відновлення зруйнованої інфраструктури. Умови праці були дуже важкими. За офіційними даними, з більш ніж 3 мільйонів людей у радянському полоні

загинуло 360–380 тисяч, ще понад мільйон досі вважаються зниклими безвісти.

Радянські військові у німецькому полоні, 1942. Фото: Bundesarchiv / CC BY-SA 3.0 de

Сумарно смертність у радянських трудових таборах оцінюється приблизно 35%. Точнішу цифру назвати важко: система обліку військовополонених була погано налагоджена. Далася взнаки й протяжність полону в часі: останні з німецьких військовополонених повернулися додому лише 1952 року. Для порівняння, смертність німецьких солдатів у полоні країн-союзників становила від 0,03 до 2,7 %.

Після Другої світової війни становище військовополонених загалом поступово начебто покращується. Їм допомагають і міжнародне право, і зростання цінності людського життя, і нові канали розповсюдження інформації – приховати відомості про військові злочини наразі важче.

Але повністю викорінити порочну практику знущань над противником, що здався, не виходить навіть у 21 столітті, прикладом чого служать дії російських інтервентів.

Шармар Ольга Михайлівна,
доцент кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

Збройна агресія РФ проти України, черговий етап якої розпочався 24 лютого 2022 р., поставила на порядок денний приведення у відповідність до реалій воєнного стану низку проблем, зокрема і тих, які стосуються національного законодавства в частині тлумачення статусу військовополонених та особливостей кримінальної відповідальності цих осіб.

Перш ніж перейти до розгляду питання поняття військовополоненого та його статусу, необхідно зазначити, що події Першої світової війни сформували необхідність розробки норм, які б регулювали стан військового полону. Це зумовило прийняття 27 липня 1929 р. Конвенції про поліпшення долі поранених та хворих у регулярних арміях та Конвенції про поводження з військовополоненими. Ці документи стали частиною Женевської конвенції – міжнародного договору, який

закріплює у міжнародному праві норми щодо гуманного ставлення під час війни.

Після закінчення Другої світової війни 12 серпня 1949 р. на Дипломатичній конференції ООН, що відбулася в Женеві з 21 квітня по 12 серпня 1949 р. були підписані і набрали чинності 21 жовтня 1950 р. [1]. Женевські конвенції про захист жертв війни – міжнародні багатосторонні угоди в галузі законів і звичаїв війни, спрямовані на захист жертв збройних конфліктів. Вони охоплюють чотири універсальних міжнародних договори: Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у регулярних арміях; Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, що постраждали в корабельних аваріях, зі складу збройних сил на морі; Конвенція про поводження з військовополоненими; Конвенція про захист цивільного населення під час війни. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими визначає військовополонених як осіб, які потрапили в полон до супротивника та належать до однієї з таких категорій:

1. Особового складу збройних сил сторони конфлікту, а також членів ополчення чи добровольчих загонів, які є частиною цих збройних сил.

2. Членів інших ополчень та добровольчих загонів, зокрема членів організованих рухів опору, які належать до однієї зі сторін конфлікту й діють на своїй території або за її межами, навіть якщо цю територію окуповано, за умови, що ці ополчення або добровольчі загони, зокрема організовані рухи опору, відповідають таким умовам: a) ними командує особа, яка відповідає за своїх підлеглих; b) вони мають постійний відмітний знак, добре розпізнаваний на відстані; c) вони носять зброю відкрито; d) вони здійснюють свої операції згідно із законами та звичаями війни.

3. Членів особового складу регулярних збройних сил, які заявляють про свою відданість урядові або владі, що не визнані державою, яка їх затримує.

4. Осіб, які супроводжують збройні сили, але фактично не входять до їхнього складу, наприклад цивільних осіб з екіпажів військових літаків, військових кореспондентів, постачальників, особового складу робочих підрозділів або служб побутового обслуговування збройних сил, за умови, що вони отримали на це дозвіл тих збройних сил, які вони супроводжують, для чого останні видають їм посвідчення особи за зразком, наведеним у додатку.

5. Членів екіпажів суден торговельного флоту, зокрема капітанів, лоцманів та юнг, а також екіпажів цивільних повітряних суден сторін конфлікту, які не користуються більш сприятливим режимом згідно з будь-якими іншими положеннями міжнародного права.

6. Жителів неокупованої території, які під час наближення ворога озброюються, щоб чинити опір силам загарбника, не маючи часу сформуватися в регулярні війська, за умови, що вони носять зброю відкрито й дотримуються законів і звичаїв війни.

Ратифікація Женевської конвенції відбулася Указом постанови ВР УРСР від 03.07.1954 р. і набула чинності 03.01.1955 р. Положення Конвенції застосовуються не лише в мирний час, а й в усіх випадках: оголошеної війни чи будь-якого іншого збройного конфлікту, що може виникнути між двома чи більше Високими Договірними Сторонами, навіть якщо стан війни не визнаний однією з них; часткової або повної окупації території Високої Договірної Сторони, навіть якщо цій окупації не чиниться жодний збройний опір. В українському законодавстві визначення поняття військовополонених надано в Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, яка була затверджена Наказом Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164, зі змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства оборони № 514 від 10.10.2018 (далі – Інструкція) [2].

Військовополоненими є особи, які потрапили в полон до супротивника й належать до однієї з таких категорій:

1) особовий склад збройних сил сторони конфлікту, а також члени ополчення або добровольчих загонів, які є частиною цих збройних сил;

2) члени інших ополчень та добровольчих загонів, зокрема члени організованих рухів опору, які належать до однієї зі сторін конфлікту й діють на своїй території або за її межами, навіть якщо цю територію окуповано, за умови, що ці ополчення або добровольчі загони, зокрема організовані рухи опору, відповідають таким умовам: ними командує особа, яка відповідає за своїх підлеглих; вони мають постійний відмітний знак, добре розпізнаваний на відстані; вони носять зброю відкрито; вони здійснюють свої операції згідно із законами та звичаями війни;

3) члени особового складу регулярних збройних сил, які заявляють про свою відданість урядові або владі, що не визнані державою, яка їх затримує; особи, які супроводжують збройні

сили, але фактично не входять до їхнього складу, наприклад цивільні особи з екіпажів військових літаків, військові кореспонденти, постачальники, особовий склад робочих підрозділів або служб побутового обслуговування збройних сил за умови, що вони отримали на це дозвіл тих збройних сил, які вони супроводжують, для чого останні видають їм посвідчення особи за зразком (додаток 2);

4) члени екіпажів суден торговельного флоту, зокрема капітани, лоцмани та юнги, а також екіпажів цивільних повітряних суден сторін конфлікту, які не користуються більш сприятливим режимом згідно з будь-якими іншими положеннями міжнародного права;

5) жителі неокупованої території, які під час наближення ворога озброюються, щоб чинити опір силам загарбника, не маючи часу сформуватися в регулярні війська, за умови, що вони носять зброю відкрито й дотримуються законів і звичаїв війни.

У разі вчинення військовополоненим воєнного злочину його дії необхідно кваліфікувати за ст. 438 КК України «Порушення законів та звичаїв ведення війни». Цей злочин згідно з Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України (розділ 8) відноситься до серйозних порушень норм міжнародного гуманітарного права (далі – МГП), які є воєнними злочинами. Серйозні порушення норм МГП є воєнними злочинами. Серйозними порушеннями МГП є: серйозні порушення, направлені проти людей; серйозні порушення, направлені проти майна; серйозні порушення, вчинені шляхом віроломного використання міжнародно-визнаних розпізнавальних емблем (знаків) і сигналів.

До серйозних порушень МГП, направлених проти людей, належать: навмисне вбивство, катування та нелюдське поводження; навмисне заподіяння тяжких страждань або серйозного каліцтва чи нанесення шкоди здоров'ю людини; напад на осіб, які знаходяться під захистом МГП; здійснення нападу невибіркового характеру, коли відомо, що це стане причиною людських втрат серед цивільного населення і спричинить збиток цивільним об'єктам; напад на небезпечні установки і споруди, якщо відомо, що це спричинить надмірні втрати серед цивільного населення або значні збитки цивільним об'єктам; напад на місцевості, що не обороняються, та демілітаризовані зони; неправомірний напад на культурні цінності, які чітко

розпізнаються; проведення на людях медичних, біологічних або наукових експериментів; нелюдське поводження, яке супроводжується приниженням гідності людини, у тому числі застосування практики апартеїду, геноциду та інших дій, які ґрунтуються на расовій дискримінації; взяття заручників; здійснення актів терору; незаконне позбавлення волі (арешт); наказ не залишати нікого в живих; депортація чи незаконне переміщення населення окупованої території (як в межах цієї території, так і поза нею); переміщення державою-окупантом частини власного цивільного населення на окуповану територію; позбавлення права на неупереджене та належне судочинство; примус до служби у збройних силах противника; обмеження доступу населення до їжі, води; застосування заборонених видів зброї; використання «живих щитів»; вербування до складу збройних сил або використання у воєнних діях дітей віком до п'ятнадцяти років тощо.

Як серйозні порушення, направлені проти майна, кваліфікуються не виправдані військовою необхідністю дії: великомасштабне руйнування майна; присвоєння майна у великих розмірах; знищення або розграбування власності противника; віддача на розграбування населеного пункту або місцевості тощо.

Як серйозне порушення розглядається віроломне використання розпізнавальних емблем (знаків, сигналів), якими позначаються особи і об'єкти, що користуються захистом МГП.

Щодо військовополонених, які не вчинили воєнних злочинів, кримінальна відповідальність не настає. Такі особи відповідно до положень міжнародного гуманітарного права підлягають поміщенню у відповідні табори для військовополонених і, з огляду на імунітет комбатанта, не несуть індивідуальної відповідальності ні за незаконне поводження зі зброєю, боєприпасами та вибуховими речовинами, ні за участь у збройних нападах, ні за посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, ні за незаконне перетинання державного кордону України [3, с. 174].

Список використаних джерел

1. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.

2. Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України. Затв. наказом Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17?find=1&text.

3. Хавронюк М. І. Щодо кримінальної відповідальності військовополонених, яких утримує Україна. Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні: матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 5 трав. 2022 р. / упоряд. та заг. ред.: Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого; Нац. шк. суддів України; Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права»; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса. Харків: Право, 2022. 310 с. С. 172–6.

Шильке Катерина Андріївна,
здобувач ступеня вищої освіти бакалавра Донецького державного університету внутрішніх справ;
Озерна Ірина Вікторівна,
доцент кафедри державно-правових дисциплін та публічного управління Донецького державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

СТАН ДОТРИМАННЯ МІЖНАРОДНИХ НОРМ І СТАНДАРТІВ ПОВОДЖЕННЯ З ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИМИ ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Сьогодні в світі діє система принципів міжнародного права, що встановлюють основоположні цінності, які не повинні порушуватися у воєнних конфліктах.

На міжнародному рівні виробилася значна нормативна база правового регулювання воєнних дій, яка є потужним регулятором відносин та гарантує певний рівень безпеки на міжнародному рівні та гарантії статусу військовополонених [1, с. 218].

Сучасну нормативну правову базу захисту прав людини в збройних конфліктах формує ціла низка міжнародних актів. Україна ратифікувала Женевську Конвенцію в 1954 році, а Додаткові протоколи І і ІІ до неї – 25 січня 1990 р.

Міжнародне гуманітарне право є одним із найпотужніших інструментів, за допомогою яких відбувається забезпечення безпеки і гідності людей під час воєнних дій. Отже, виконавча влада несе основну відповідальність за належну імплементацію та дотримання зобов’язань України з міжнародного гуманітарного права, після того як Верховною Радою України

ратифіковано відповідні міжнародні договори з гуманітарного права. Виконання взятих Україною міжнародних зобов'язань та забезпечення дотримання норм міжнародного гуманітарного права у процесі ведення воєнних дій щодо військовополонених їх прав та відповідальності є обов'язковими [1, с. 223].

Відповідно до Третьої Женевської Конвенції військовополоненим гарантується низка прав. Зокрема, держава, яка утримує військовополонених, несе відповідальність за збереження їхнього життя та здоров'я, зобов'язана поводитись із полоненими гуманно, не застосовуючи катування чи психологічний вплив, надавати безоплатну медичну допомогу тощо.

Норми міжнародного гуманітарного права чітко визначають статус військовополонених. Так, 4-та стаття Третьої Женевської Конвенції про поводження з військовополоненими 1949 року (далі – Конвенція), яка ратифікована Україною, визначає, що військовополоненими вважаються особи, які потрапили в полон до супротивника й належать до однієї з таких категорій: 1) особового складу збройних сил сторони конфлікту, а також членів ополчення або добровольчих загонів, які є частиною цих збройних сил; 2) членів інших ополчень та добровольчих загонів, зокрема членів організованих рухів опору, які належать до однієї зі сторін конфлікту й діють на своїй території або за її межами, навіть якщо цю територію окуповано, за умови, що ці ополчення або добровольчі загони, зокрема організовані рухи опору, відповідають таким умовам: a) ними командує особа, яка відповідає за своїх підлеглих; b) вони мають постійний відмітний знак, добре розпізнаваний на відстані; c) вони носять зброю відкрито; d) вони здійснюють свої операції згідно із законами та звичаями війни [2].

Правила Конвенції зобов'язана виконувати держава, що утримує військовополоненого.

За змістом ст. 5 Конвенції військовополоненими особи вважаються з моменту, коли вони підпадають під владу супротивника до їхнього остаточного звільнення та репатріації.

Відповідно до пункту 5 Порядку здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими в особливий період, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 17 червня 2022 р. № 721, держава відповідає за поводження з військовополоненими. Військовополонені перебувають під владою держави, а не окремих осіб чи військових частин. Особа

набуває статусу військовополоненого та відповідні гарантії з моменту потрапляння в полон [3].

Сьогодні в Україні створюється державна системи для здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими особами в особливий період.

Відповідно до ст. 9 Закону України «Про оборону України» саме на Кабінет Міністрів України покладаються повноваження щодо встановлення порядку здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими в особливий період відповідно до норм міжнародного права; установлення порядку тримання військовополонених в особливий період відповідно до норм міжнародного права; визначення за поданням центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики з питань тимчасово окупованих територій України, а також прилеглих до них територій, державного підприємства, на яке покладаються функції Національного інформаційного бюро відповідно до статті 122 Конвенції, для збирання та аналізу інформації про військовополонених, ведення централізованого обліку військовополонених, збирання та передачі особистих цінних речей військовополонених, обміну інформацією про військовополонених з органами державної влади, Міжнародним комітетом Червоного Хреста, а також Центральним агентством (у разі його створення) [4].

Під військовополоненими розуміються особи, які мають право на цей статус відповідно до статті 4 Конвенції та статті 44 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року.

Саме Постановою Кабінету Міністрів України від 17 червня 2022 р. № 721 на Міністерство оборони покладається забезпечення організації збору та охорони військовополонених з моменту потрапляння таких осіб у полон та до моменту передачі їх до таборів або дільниць для тримання військовополонених; спільна, разом із Міністерством інфраструктури та Міністерством юстиції організація супроводження військовополонених із місць (місцевостей), де вони утримуються після взяття їх в полон, до таборів або дільниць для тримання військовополонених; спільне, разом із Міністерством інфраструктури забезпечення фінансування видатків, пов’язаних із здійсненням заходів щодо поводження з військовополоненими в особливий період, за рахунок та в межах бюджетних призначень, затверджених для них законом про

Державний бюджет України на відповідний рік, а також інших джерел, не заборонених законодавством [2].

Український національний центр розбудови миру – державне підприємство, яке згідно з розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 березня 2022 р. № 228 «Про визначення державного підприємства, яке виконує функції Національного інформаційного бюро» виконує функції Національного інформаційного бюро.

При чому саме положення про Міністерство оборони України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 26.11.2014 № 671, не містить жодного завдання чи повноваження, на виконання поставлених завдань, яке пов'язувало його із необхідністю забезпечення організації збору та охорони військовополонених з моменту потрапляння таких осіб у полон та до моменту передачі їх до таборів або дільниць для тримання військовополонених; організації супроводження військовополонених із місць (місцевостей), де вони утримуються після взяття їх в полон, до таборів або дільниць для тримання військовополонених; забезпечення фінансування видатків, пов'язаних із здійсненням заходів щодо поводження з військовополоненими в особливий період.

Серед загальних положень про захист військовополонених наступні вимоги :

– військовополонені за всіх обставин мають право на повагу до їхньої особи й честі;

– держава, що тримає в полоні, зобов'язана забезпечувати безоплатне утримання їх, а також надавати їм безоплатну медичну допомогу, якої вимагає їхній стан здоров'я;

– будь-які фізичні чи моральні тортури та будь-яка інша форма примусу не можуть застосовуватися до військовополонених для одержання від них будь-яких відомостей;

– військовополонених після захоплення їх у полон евакуюють якомога скоріше до таборів, розміщених у зоні, що знаходиться на достатній відстані від зони бойових дій, для того щоб вони перебували в безпеці;

– військовополонені повинні мати укриття від повітряних бомбардувань та інших небезпек війни в такій самій мірі, в якій їх має місцеве цивільне населення;

– основний добовий раціон харчування повинен бути достатнім за кількістю, якістю й різноманітністю для того, щоб підтримувати стан здоров'я військовополонених та запобігати втраті ваги або розвитку недостатності харчування;

– кожний табір повинен мати відповідний лазарет, в якому військовополонені можуть отримувати необхідну медичну допомогу й в якому їм може бути забезпечений необхідний режим харчування;

– кожному військовополоненому одразу після взяття в полон або не пізніше, ніж через тиждень після прибуття до табору, а також у випадку хвороби або переведення до госпіталю, надають можливість надіслати безпосередньо своїй родині, відомості про себе [5].

На жаль країна агресор не дотримується зазначених норм. Рідні військовополонених не володіють інформацією про своїх близьких, до військовополонених застосовуються фізичні та моральні тортури, майже не надається медична допомога, є проблеми з харчуванням та безпекою у місцях утримання.

За заявою голови Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні Матильди Богнер: «В ООН задокументували низку порушень щодо військовополонених. Так, за даними Моніторингової місії ООН, полонені українські військові зазнавали тортур і жорстокого поводження. А в деяких місцях ув'язнення відсутні належні умови, харчування, вода, охорона здоров'я та санітарія» [6].

Російська Федерація зобов'язана виконувати принципи викладені в тексті Конвенції, але важко сподіватися на дотримання міжнародних норм країною яка не дотримується жодних принципів і правил ведення війни.

Список використаних джерел

1. Годжек Я. С. Нормативні гарантії статусу військовополонених у міжнародному праві та їх значення для України. URL: http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/3_2020/35.pdf.

2. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими (укр/рос): Конвенція ООН від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.

3. Про затвердження Порядку здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими в особливий період: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.06.2022 № 721. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/721-2022-%D0%BF#Text.

4. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#n205

5. Правила поводження з військовополоненими. Права полонених. URL: https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/pravyla-povodzhennya-z-vijskovopolonenymy-prava-polonenyh/.

6. Полонені українські військові зазнавали тортур і жорстокого поводження – ООН. URL: https://armyinform.com.ua/2022/09/10/poloneni-ukrayinski-vijskovi-zaznavaly-tortur-i-zhorstokogo-povodzhennya-oon/.

Шульга Андрій Олександрович,
доцент кафедри державно-правових дисциплін та публічного управління Донецького державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент;
Каширіна Діана Євгенівна,
студент 415/19 (ПД)-К групи факультету № 4 Донецького державного університету внутрішніх справ

ПРОБЛЕМА ОБМІНУ ПОЛОНЕНИМИ В КОНТЕКСТІ ПРИТЯГНЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОСІБ, ЯКІ ВЧИНИЛИ ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ ТА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ

Напередодні з російського полону повернули 215 захисників України. Їх обміняли на колишнього народного депутата і кума президента РФ Володимира Путіна В. Медведчука, обвинуваченого у держзраді [1]. В 2019 році, в межах обміну полоненими Київський апеляційний суд відпустив ключового свідка у справі про збиття МН17 Володимира Цемаха – колишнього зенітника так званої «ДНР» – під особисте зобов'язання [2]. Отже, факти звільнення підозрюваних у вчинені воєнних злочинів, злочинів проти основ національної безпеки України, в межах обміну полоненими, сьогодні є непоодинокими. Проте, життя захисників батьківщини, наших громадян є безцінним набуттям України. Отже з висловленого окреслюється певна проблема з притягнення військових злочинців до реальної відповідальності як в межах національного кримінального законодавства, так і в міжнародному кримінальному суді. Вважаємо, що наголошення на такій проблемі, є на сьогодні конче необхідним, адже сьогодення вимагає відшукувати оптимальні шляхи, коли б стосовно воєнних злочинців був і принцип невідворотності покарання реалізований, і в той же час були ефективно вжиті заходи щодо звільнення із російського полону захисників України.

Проаналізувавши чинні нормативно-правові акти в галузі утримання та обміну військовополонених, наприклад, такі як «Порядок тримання військовополонених» [3], спільний наказ Міністерства оборони та міністерства юстиції України «Про тимчасові заходи з розміщення та тримання військовополонених» [4], «Порядок здійснення передання військовополонених ворогів державі-агресору та звільнення захисників України, які перебувають у полоні держави-агресора» [5] та інші нормативно правові акти України, що регламентують процедуру і порядку обміну полоненими, а також той факт, що станом на червень 2022 року питаннями обміну військовополоненими займається Головне управління розвідки Міністерства оборони України та Служба безпеки України, ми прийшли до наступних висновків в галузі вирішення проблеми притягнення до відповідальності воєнних злочинців в контексті проблеми обміну полоненими. А саме, по перше, підтримуючи думку А. Павлюк слід зазначити, що практика Міжнародного кримінального суду приділяє значну увагу так званій «інсайдерській інформації» – свідченням осіб, які брали безпосередню участь у бойових діях, мали стосунок до сторони збройного конфлікту або можуть надати інформацію, яка дозволить зрозуміти внутрішні ієрархічні зв'язки між виконавцями злочинів. Тому для України в процесі забезпечення правосуддя за наслідками конфлікту завжди було важливо дослідити іншу сторону, максимально наблизитися крізь призму доказів до вищого політичного керівництва держави агресора. Окрім того, в докладі правниці справедливо зазначається, що у випадку коли йдеться про збройний конфлікт, кожен військовий, який бере участь у ньому, виконує свою роль, а отак лише через дослідження загальної картини подій, встановлення дій та рішень кожного, характеристику наказів і повноважень, дослідження планів та стратегії можна вибудувати загальну ієрархію виконавців найтяжчих міжнародних злочинів. Далі, А. Павлюк справедливо зазначає, що зараз слідчі та прокурори які отримують показання від затриманих військовополонених, вибудовують такий собі пазл загальної історії збройного конфлікту на території України, що в подальшому може надати можливість здійснення процесів у міжнародних судових інстанціях, зокрема в Міжнародному кримінальному суді [6]. Отже вважаємо, що інсайдерська інформація, на яку натякає А. Павлюк, вже сама по собі є потенційним доказом, якщо звісно буде добута у відповідності

до Кримінального процесуального законодавства України. Таким чином, для надійної фіксації доказової інформації від полонених представників ворожої армії, вважаємо за необхідне обов'язково застосовувати повне фіксування їх свідчень із застосуванням всіх сучасних сил, засобів і методів кримінального процесуального доказування з наступним використанням отриманих доказів у міжнародному кримінальному суді. В такому випадку, ці показання можна буде використати не тільки проти конкретного воєнного злочинця, але і проти Російської Федерації та її злочинного керівництва.

Що стосується відпущених на свободу задля обміну полоненими військових злочинців, то слід зазначити, що ті злочини, які вони вчинили на території України, згідно до міжнародних правових актів строку давності не мають, отже в будь який момент ці злочинці можуть бути затримані за вчинення воєнних злочинів чи злочинів проти людяності.

Таким чином, у якості висновку нами пропонується використовувати технічні засоби фіксування, як надійний засіб збирання доказів воєнних злочинів і злочинів проти людяності. А саме, це можуть бути наприклад, вміст мобільних гаджетів (телефонів) вилучених у встановленому порядку у полонених. Результати обов'язкового їх допиту, які процесуально оформлені згідно до національного Кримінального процесуального законодавства. Окрім того потрібно створити єдину базу зберігання вмісту (трофейних) телефонів і самих цих пристроїв, інших відео чи аудіо технічних пристроїв, які здатні фіксувати фото, аудіо чи відео інформацію. В разі, якщо полонений є цінним свідком, то слід відшукувати можливість відмовляти в його обміну, принаймні доти, доки його не буде допитано у міжнародному суді, як свідка. Допит полонених, які є цінними свідками слід проводити на відео фіксацію, адже в разі його смерті, його показання можуть бути надійними доказами в міжнародному суді. Окрім того, осіб, які утримуються по ст. 438 КК України (Порушення законів та звичаїв війни), слід утримувати в таким чином, щоб максимально виключити можливість їх смерті або здійснення негативного впливу щодо надання ними показань.

Стосовно проекту закону № 7436 від 06.06.2022 «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Кримінального кодексу України щодо врегулювання процедури обміну засуджених як військовополонених» [7] яким пропонується доповнити ч. 2 ст. 284 чинного КПК України п. 4

що передбачає закриття кримінального провадження відносно воєнного злочинця, який підпадає під обмін військовополоненими, то вважаємо таке доповнення слушним, адже за необхідності, згідно до цієї новели за прокурором залишається право поновити досудове провадження відносно воєнного злочинця. До того ж враховуючи, що воєнні злочини та злочини проти людяності не мають строків давності [8], то після обміну полоненими, військових злочинців, чиї злочини не мають строків давності, можна буде притягати до відповідальності в подальшому.

Окрім того, якщо Україна візьме на озброєння досвід спеціальних служб Ізраїлю, стосовно використання послуг спеціальної служби «Массад», (Відомство розвідки та спеціальних задач) [9], то справа покарання воєнних злочинців буде вирішена відповідно до вчинених ними найтяжчих злочинів проти людства та воєнних злочинів.

Список використаних джерел

1. Саєнко В. Стало відомо, навіщо росіянам Медведчук. Новини, політика. 22.09.22. URL: https://www.unian.ua/politics/stalo-vidomo-navishcho-rosiyanam-medvedchuk-11988168.html.

2. Ліскович М. Звільнення Цемаха: ціна порятунку українських полонених чи стратегічна помилка? Укрінформ. Аналітика. 05.09.2019. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/2774207-zvilnenna-cemaha-cina-poratunku-ukrainskih-polonenih-ci-strategicna-pomilka.html.

3. Порядок тримання військовополонених. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 12.04.2022 р. № 44, URL:: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-poryadku-zdijsnennya-peredachi-vijskovopolonenih-vorogiv-derzhavi-agresoru-ta-zvilnennya-oboronciv-ukrayini-yaki-perebuvayut-u-poloni-derzhavi-agresora-441.

4. Про тимчасові заходи з розміщення та тримання військовополонених. Наказ Міністерства оборони України та Міністерства юстиції України від 10.03.2022 р. № 85/1117/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0323-22#Text.

5. Порядок здійснення передання військовополонених ворогів державі-агресору та звільнення захисників України, які перебувають у полоні держави-агресора затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 12.04.2022 р. № 44. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-poryadku-zdijsnennya-peredachi-vijskovopolonenih-vorogiv-derzhavi-

agresoru-ta-zvilnennya-oboronciv-ukrayini-yaki-perebuvayut-u-poloni-derzhavi-agresora-441.

6. Павлюк А. Статус «військовополонений» – новий виклик для системи правосуддя в Україні? 10.06.2022. URL: https://justtalk.com.ua/post/status-vijskovopolonenij--novij-viklik-dlya-sistemi-pravosuddya-v-ukraini-discussion-paper.

7. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Кримінального кодексу України щодо врегулювання процедури обміну засуджених як військовополонених. Проект закону України №7436 від 06.06.2022 URL: https: //itd. rada. gov.ua/billInfo/ Bills /CardByRn? regNum=7436&conv=9.

8. Європейська конвенція незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів. Прийнята 25.01.1974 р. Набрання чиності в Україні 31.10.2008. URL: https: //zakon. rada.gov.ua/laws/show/994_125#Text.

9. Лівін М. Ніхто не уникне кари: як працює Моссад найвідоміша спецслужба світу. URL: https://www.the-village.com.ua/village/knowledge/book-of-the-week/325909-kniga-tizhnya.

Щоголєв Дмитро Сергійович,
науковий консультант Науково-організаційного центру Національної академії Служби безпеки України

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «КОМБАТАНТА»

Незважаючи на те, що питання статусу військовополоненого є достатньо розробленим в теорії міжнародного та міжнародного кримінального права ґенеза інституту воєнного полону свідчить про поступову трансформацію змісту його поняття через виникнення нових видів збройних зіткнень та осіб які беруть в ньому участь.

В науковій та практичній літературі з проблем застосування міжнародного гуманітарного права наголошується, що статус військовополоненого тісно пов’язаний зі статусом комбатанта. Термін “комбатант” позначає право брати безпосередню участь у бойових діях. Як вказувала у своїй доповіді Міжамериканська комісія з прав людини, «привілеєм комбатанта є, по суті справи, дозвіл вбивати комбатантів противника або наносити їм поранення, а також знищувати інші військові об’єкти противника» [1]. На відміну від цивільних осіб

проти комбатанта не може бути висунуто звинувачень і він не може притягуватися до суду і бути засудженим за свою участь у військових діях, якщо, застосовуючи силу, він діяв відповідно до норм міжнародного гуманітарного права.

В п. 2 ст. 43 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 12 серпня 1949 року (далі – ДП I) [2] визначено, що «особи, які входять до складу збройних сил сторони, що перебуває у конфлікті (крім медичного і духовного персоналу), є комбатантами, тобто вони мають право брати безпосередню участь у воєнних діях». При цьому зазначено, що збройні сили сторони, що перебуває в конфлікті, складаються з усіх організованих збройних сил, груп і підрозділів, що перебувають під командуванням особи, відповідальної перед цією стороною за поведінку своїх підлеглих, навіть якщо ця сторона представлена урядом чи владою, не визнаними супротивною стороною. Такі збройні сили підпорядковані внутрішній дисциплінарній системі, яка, поряд з іншим, забезпечує додержання норм міжнародного права, застосовуваних у період збройних конфліктів.

ДП I була внесена ясність щодо умов, які містились у визначенні різних категорій комбатантів. Зокрема, це стосуються тієї частини збройних сил, які не є регулярними військами і мають відповідати наступним ознакам:

1) наявність командної особи, відповідальної за поведінку своїх підлеглих, що є важливим елементом для розрізнення актів жорстокого насильства, які є результатом самостійної одноосібної ініціативи і дій під час збройних конфліктів. Поняття відповідального командування не означає, що дане командування повинно бути законним або «добропорядним». Досить, щоб воно володіло здатністю контролю і режимом внутрішньої дисциплінарної системи для комбатантів [3].

Основне в цій умові – це гарантія того, що іррегулярні озброєні сили організовані та відповідно керовані, дисципліновані і знаходяться під керівництвом конкретної особи командира, відповідно існує взаємна відповідальність за відданий наказ і його виконання і саме цю обставину забезпечує здібність до виконання правил збройного конфлікту. На думку А. Полторака наявність командира ще не гарантує ведення бойових дій у рамках, встановлених міжнародним гуманітарним правом. Особи, які взялися за зброю або здійснюють ворожі дії поодинці або групами в декілька осіб, повинні розглядатися як злочинці. Основне в цій умові – це гарантія того, що іррегулярні

озброєні сили організовані та відповідно керовані, дисципліновані і знаходяться під керівництвом конкретної особи командира [4, с. 243], відповідно існує взаємна відповідальність за відданий наказ і його виконання і саме цю обставину забезпечує здібність до виконання правил ЗК.

2) зобов'язання дотримання норм гуманітарного права за своєю природою тяжіє над комбатантами і збройними силами. Усвідомлення цього зобов'язання є невід'ємною частиною визначення комбатанта. Однак порушення норм гуманітарного права комбатантами не може бути використано для позбавлення їх статусу комбатанта або військовополоненого. Крім того, одна сторона в конфлікті не може виправдати своє недотримання норм гуманітарного права тим, що противна сторона також не дотримується його [3].

3) зобов'язання носити відзнаки, а також відкрито носити зброю і відрізняти себе від цивільних осіб. Різниця між комбатантом і цивільною особою залишається однією з основних умов надання статусу військовополоненого взятому в полон комбатанту. ДП I вніс ясність в зобов'язання, що стосуються носіння відзнак, відкритого носіння зброї, а також в зобов'язання відрізняти себе від цивільного населення, які визначаються ЖК III. Відповідно до ч. 3 ст. 44 ДП I комбатанти зобов'язані відрізняти себе від цивільного населення в той час, коли вони беруть участь у нападі або у воєнній операції, що є підготовкою до нападу. У той же час ДП 1 визнає, що під час збройних конфліктів бувають такі ситуації, коли через характер воєнних дій озброєний комбатант не може відрізняти себе від цивільного населення. У цих ситуаціях Протокол передбачає, що комбатант зберігає свій статус комбатанта за умови відкритого носіння своєї зброї в таких ситуаціях:

a) під час кожного воєнного конфлікту;

b) в той час, коли він знаходиться на очах у противника в ході розгортання в бойові порядки, що передує початку нападу, в якому він повинен взяти участь [2].

У зв'язку з цим постає проблема відокремлення комбатантів, які носять неповний комплект форменого одягу від некомбатантів. Деталізовані військові законодавства (наприклад, США) часом визначають, що неповний комплект одягу може слугувати ідентифікуючою ознакою у тому разі, коли він дає змогу зрозуміти, що певна особа є комбатантом. У справі Кассема, що слухалась Ізраїльським військовим судом у Рамалі, було вказано, що навіть носіння виключно головного

убору, що яскраво відокремлює комбатанта, може вважатися достатньою виразною ознакою [5, с. 49].

ДП І в ч. 4 ст. 44 також уточнює, що комбатант, який потрапляє під владу супротивної сторони, коли він не виконує дані вимоги, позбавляється права вважатися військовополоненим, але тим не менше йому надається захист, рівноцінний у всіх відношеннях тому, який надається військовополоненим.

Невиконання обов'язку відрізняти себе від цивільного населення – це єдиний пункт звинувачення проти комбатанта, взятого в полон під час збройного конфлікту, якщо він особисто не вчиняв ніяких ворожих дій. У таких умовах його неможливо звинуватити в посяганні на майно чи замаху на осіб, в провину йому може бути поставлено лише порушення обов'язку перебувати «на виду».

Така поведінка не є серйозним порушенням Женевських конвенцій (ст. 85 ДП І), а відповідно не є і воєнним злочином. Кримінальне ж переслідування можливе лише у разі, якщо ця поведінка є кримінальним правопорушенням відповідно до національного кримінального законодавства країни, що тримає в полоні таку особу. Якщо комбатант озброєний, то до відповідальності його можна притягнути лише за незаконне носіння зброї.

В іншому випадку поведінка комбатанта, який вчинив у цивільній одежі акти війни, може бути прирівняна до віроломства. Проте, ч. 1 ст. 37 ДП І (заборона віроломства), говорить лише про заборону вбивати, завдавати поранення або брати в полон противника, вдаючись до віроломства. Останнім вважаються дії, спрямовані на те, щоб викликати довіру противника і примусити його повірити, що він має право на захист і зобов'язаний надати такий захист згідно з нормами міжнародного права, застосовуваного в період збройних конфліктів, з метою обману такої довіри.

Покаранню ж такі дії підлягають лише у випадку, коли вони є злочином відповідно до національного законодавства країни, що тримає таку особу у полоні. Але в більшості держав світу віроломство не є кримінальним правопорушенням, а тому комбатант, який вчинив такі дії, має реальні шанси уникнути відповідальності [6, с. 478].

Список використаних джерел

1. Inter-American Commission on Human Rights, Report on Terrorism and Human Rights, OEA/Ser.L/ – V/ II.116 Doc. 5 rev. 1 corr., 22 October 2002, para. 68.

2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 12 серпня 1949 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199.

3. Практический словарь гуманитарного права / Médecins Sans Frontières URL: https://slovar-gumanitarnogo-prava.org/content/article/4/voennoplennye/.

4. Полторак А. И., Савинский Л. И. Вооруженный конфликт и международное право. Основные проблемы. Москва : «Наука», 1976. 416 с.

5. Грушко М. В. Становлення та специфіка міжнародно-правового режиму військовополонених : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Одеса, 2015. 283 с.

6. Давид Э. Принципы права вооруженных конфликтов. Москва : Международный Комитет Красного Креста, 2011. 1144 с.

Щур Софія Олегівна,
курсант навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ
Науковий керівник:
заступник начальника відділу – завідувач відділення організації наукової діяльності перемінного складу відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник ***Калиновський О. В.***

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ПОВОДЖЕННЯ З ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИМИ

За останніми даними Міністра з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України Ірини Верещук у російському полоні перебувають близько двох з половиною тисяч українських громадян [1]. Однак скільки ще тих, хто не був зареєстрованим та не потрапив у статистику, достеменно невідомо. Загалом за інформацією уповноваженого з питань зниклих безвісти Олега Котенка, зниклими безвісти після початку повномасштабної агресії російської федерації

вважаються приблизно сім тисяч осіб [2]. Всі вони мають загрозу зазнати катувань, а частина з них уже піддається жорстокому поводженню. Звідси постає питання притягнення винних до відповідальності за вчинення таки дій, адже під час війни людина повинна дотримуватися певних норм гуманності навіть до ворога.

Перш за все, військовополоненими, у розумінні Женевської конвенції про поводження з військовополоненими, є особи, які потрапили в полон до супротивника й належать до однієї з категорій, передбачених статтею 4 цієї Конвенції. Держава, що тримає в полоні, відповідає за поводження з ними відповідно до передбачених правил. Отже, з моменту отримання статусу військовополоненого особа підпадає під захист Женевської конвенції, за дотриманням положень якої несе відповідальність держава, яка утримує військовополонених.

Женевська конвенція встановлює великий перелік норм, які передбачають захист військовополонених, наприклад, гуманне поводження, повага до честі та гідності, надання безоплатної медичної допомоги тощо. За порушення даних правил, що пов'язані з будь-яким із діянь, зокрема: умисне вбивство, тортури або нелюдське поводження, біологічні експерименти, умисне заподіяння тяжких страждань або серйозного тілесного ушкодження або шкоди здоров'ю, примушування військовополоненого до служби в збройних силах ворожої держави або умисне позбавлення його прав на справедливе та належне судове розслідування, особи, які вчиняють або віддають накази вчиняти будь-які із цих порушень, повинні бути притягнені до відповідальності [3].

Як вже зазначалося, відомо численні факти, того, що Українські полонені перебували і перебувають в умовах, які не відповідають жодним міжнародним конвенціям. Їх катують, погрожують вбивством, тримають у жахливих умовах.

Відповідно до Римського статуту Міжнародного Кримінального Суду усі грубі порушення Женевських конвенцій визнаються воєнними злочинами. Міжнародної Кримінальний Суд має юрисдикцію стосовно цих злочинів, зокрема у випадках, коли їх вчинено в рамках плану чи політики або в рамках широкомасштабного вчинення таких злочинів [4].

Незважаючи на те, що Україна не ратифікувала Римський Статут Міжнародного кримінального суду, вона змогла

скористатися можливістю визнання юрисдикції Суду та подала заяви про визнання воєнних злочинів вчинених російською федерацією на території України [4]. Фактично юрисдикція МКС, відповідно до заяв України та Римського Статуту, поширюється:

1) на усю територію України у міжнародно визнаних кордонах;

2) на будь-які воєнні злочини та злочини проти людяності, скоєні на території України;

3) у період з 21 листопада 2013 р. без обмеження строків;

4) відносно усіх осіб, що скоїли воєнні злочини та злочини проти людяності на території України без розрізненості щодо належності їх до тієї чи іншої сторони конфлікту [6].

Так згідно із Римським статутом Прокурор Міжнародного кримінального суду, оцінивши надану йому або їй інформацію, розпочинає розслідування. Під час розслідування він уповноважений оцінити всі факти й докази того, чи настає кримінальна відповідальність відповідно до цього Статуту, і при цьому однаковою мірою розслідує обставини, що свідчать як про винуватість, так і про невинуватість [4]. Правова оцінка всім діянням, які розслідуються та розглядаються, надається лише за аналізом доказової бази, обсяг якої дуже часто сягає сотень томів. Тому дані розслідування є ефективними та всебічними, адже проводяться за найвищими стандартами, хоча й можуть тривати роками.

Варто зазначити, що Міжнародний кримінальний суд має зовсім іншу специфіку роботи, а ніж національні суди, тому що він розслідує чітко обмежену категорію справ. Тобто він не замінює і не доповнює собою національну судову систему. Ба більше відповідальність за переслідування осіб, винних у вчиненні злочинів геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів та злочину агресії, повністю покладена на національні правоохоронні органи та національну судову систему держави [6].

Важливим є те що, юрисдикція Міжнародного кримінального суду дозволяє притягнути до міжнародної кримінальної відповідальності найвищих посадових осіб держави. Тобто такі особи не зможуть уникнути розслідування, розгляду щодо них справи та притягнення до відповідальності, посилаючись на свій імунітет від кримінального переслідування іншими державами.

Законодавством України також передбачена відповідальність за порушення правил поводження з

військовополоненими. Відповідно до статті 434 Кримінального кодексу України погане поводження з військовополоненими, яке мало місце неодноразово, або пов'язане з особливою жорстокістю визнається кримінальним правопорушенням. До відповідальності за його вчинення може бути притягнутий будь-який військовослужбовець, що вчинив дане діяння [7].

Підсумовуючи, відповідальність за порушення встановлених правил поводження з військовополоненими передбачена як національним, так і міжнародним законодавством. Порушення норм, що встановлюють міжнародним гуманітарним правом підпадають під юрисдикцію міжнародних установ, таких як Міжнародний кримінальний суд, а також національної судової системи. Важливим у даному питанні є Ратифікація Римського Статуту, адже це дасть змогу Україні стати повноправним членом Міжнародного кримінального суду та розширити коло своїх можливостей. Варто зазначити, що російська федерація вийшла з Женевської конвенції щодо захисту цивільного населення під час міжнародних збройних конфлікті ще у 2019 році, а з договору про Міжнародний кримінальний суд ще у 2016 році [8]. Це свідчить про те, що росія – країна поза цивілізованим світом. Тому необхідно шукати нові шляхи притягнення російської федерації до відповідальності за її воєнні злочини.

Список використаних джерел

1. Вище за дві з половиною: чому ми не дізнаємося точної кількості військовополонених? URL: https://helsinki.org.ua/articles/vyshche-za-dvi-z-polovynoiu-tysiachi-chomu-my-ne-diznaiemos-tochnoi-kilkosti-viyskovopolonenykh/.

2. В Україні порахували кількість зниклих безвісти під час війни людей: рахунок йде на тисячі. URL: https://regionews.ua/ukr/news/ukraine/1667403444-v-ukrayini-porahuvali-kilkist-zniklih-bezvisti-pid-chas-viyni-lyudey-rahunok-yde-na-tisyachi.

3. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серп. 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#o615.

4. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду від 17 лип. 1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#n423.

5. Про Заяву Верховної Ради України «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками

терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян»: Постанова від 4 лют. 2015 р. № 145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-19#Text.

6. Короткий Т., Неділько Б. Україна і Міжнародний кримінальний суд: двадцять складних питань і простих відповідей. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/ukrayina-i-mizhnarodniy-kriminalniy-sud-dvadcyat-skladnih-pitan-i-prostih-vidpovidey.html.

7. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

8. Росія вийшла з Женевської конвенції щодо захисту цивільного населення під час війни. URL: https://zaxid.net/rosiya_viyshla_z_zhenevskoyi_konventsiyi_shhodo_zahistu_tsivilnogo_naselennya_pid_chas_viyni_n1493416/amp.

Яковець Ірина Станіславівна,
професор кафедри правоохоронної
та антикорупційної діяльності
Навчально-наукового Інституту права
ім. князя Володимира Великого
Міжрегіональної Академії управління
персоналом, доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник

ПРАВОВИЙ СТАТУС ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ ТА ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ

Незважаючи на воєнний стан та активні бойові дії, Україна завжди наголошувала на спрямуванні на безумовне дотримання прав людини. Не є винятком й запроваджувані підходи поводження з військовополоненими, що є доволі новою категорією утримуваних в місцях несвободи осіб, проте вимагає уваги в частині реалізації наданих прав і свобод. Можна констатувати, що Україна вперше стикнулася з потребою забезпечення тримання та належного поводження зі значним числом військовополонених, і фактично в ряді випадків

навчається на власних помилках правильній реалізації міжнародних норм і стандартів в цій сфері[1].

Женевська конвенція про поводження з військовополоненими [1], що є ключовим міжнародним документом в цих питаннях, містить в собі кілька статей, що регламентують базові підходи до надання таким особам медичної допомоги. Так, передбачається, що кожен *табір* повинен мати відповідний лазарет, в якому військовополонені можуть отримувати необхідну медичну допомогу й в якому їм може бути забезпечений необхідний режим харчування. За необхідності окремо створюються ізолятори для інфекційних хворих і душевнохворих.

Військовополонені, які хворіють на тяжку хворобу, або стан здоров'я яких вимагає спеціального лікування, хірургічного втручання або госпіталізації, повинні прийматися до будь-якої *військової чи цивільної* медичної установи, в якій може бути забезпечене таке лікування, навіть якщо їхня репатріація передбачається в близькому майбутньому. Сприятливі умови створюються для догляду за інвалідами, зокрема сліпими, й для їхньої реабілітації, поки вони очікують репатріації. Медична допомога військовополоненим повинна надаватися переважно *медичним персоналом держави*, до якої вони належать, а також, по можливості, однієї з ними національності. При цьому забороняється перешкоджати військовополоненим з'являтися на прийом до медичного персоналу для огляду, а на прохання кожного військовополоненого, який пройшов лікування, надається офіційна довідка із зазначенням характеру його хвороби чи поранень, тривалості й характеру лікування. Витрати на лікування, зокрема витрати на придбання будь-яких пристроїв, необхідних для підтримання здоров'я військовополонених, зокрема зубних протезів й інших штучних пристроїв, та окулярів покладаються на державу, що тримає в полоні. Медичні огляди військовополонених проводяться,

1 Приміром, міжнародні експерти негативно поставилися до практики проведення прес-конференцій за участі російських військовополонених, поширення відео в соціальних мережах з висвітленням спілкування полонених з членами родини. Було наголошено, що військовополонені повинні бути захищені в будь-який час, особливо від публічної цікавості: Russia/Ukraine: Prisoners of war must be protected from public curiosity under Geneva Convention// https://www.amnesty.org/en/latest/news/2022/03/russia-ukraine-prisoners-of-war-must-be-protected-from-public-curiosity-under-geneva-convention/.

принаймні, раз на місяць, а їх метою, зокрема, є перевірка загального стану здоров'я, харчування та чистоти військовополонених, а також виявлення інфекційних хвороб, особливо туберкульозу, малярії та венеричних хвороб.

Національні нормативні акти, зокрема, Порядок тримання військовополонених, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2022 р. № 413 [2], передбачає дещо іншім підходи до організації надання медичної допомоги військовополоненим.

По-перше, надання медичної допомоги покладено не на військову чи цивільну установу, а на медичних працівників закладів охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби (зокрема первинний медичний огляд, контроль та аналіз стану здоров'я військовополонених у таборах, а також здійснення на територіях таборів державного санітарно-епідеміологічного нагляду). Проте екстрена медична допомога, а також вторинна (спеціалізована) та третинна (високоспеціалізована) медичні допомоги, паліативна допомога військовополоненим надаються у найближчих до табору закладах охорони здоров'я державної або комунальної форми власності, що не належать до сфери управління Мін'юсту, де така допомога може бути надана (далі – інші заклади охорони здоров'я). При цьому за усталеною практикою та, мабуть, аналогією з наданням медичної допомоги засудженим, закріплюється положення, що направлення військовополоненого до іншого закладу охорони здоров'я відбувається за умови відсутності можливості надання військовополоненому необхідної йому *спеціалізованої медичної допомоги медичними працівниками закладів охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби*.

При цьому не враховується, що відповідно до Основ законодавства України про охорону здоров'я, спеціалізована медична допомога надається безоплатно в закладах охорони здоров'я, що забезпечують надання такої допомоги, з якими головний розпорядник бюджетних коштів уклав договір про медичне обслуговування населення (у межах, визначених договором). Незважаючи на цей унормований підхід, стосовно військовополонених чомусь започаткована практика подвійного фінансування (витрат бюджету) на те, що і так фінансується в межах програм медичних гарантій.

По-друге, окремого обговорення потребує питання збереження персональних даних та медичної таємниці. Як і Женевська Конвенція, національні Правила передбачають, що

військовополоненим, які пройшли амбулаторне або стаціонарне лікування, видається *виписка з медичної документації, копія якої надсилається також до Національного інформаційного бюро*, функції якого відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 березня 2022 р. № 228 «Про визначення державного підприємства, яке виконує функції Національного інформаційного бюро» виконує державне підприємство «Український національний центр розбудови миру». І це при тому, що стаття 39 Основ передбачає: пацієнт має право на таємницю про стан свого здоров'я, факт звернення за медичною допомогою, діагноз, а також про відомості, одержані при його медичному обстеженні.

По-третє, Правила встановлюють, що медична допомога військовополоненим, зокрема забезпечення їх лікарськими засобами, медичними виробами, технічними та іншими засобами реабілітації, здійснюється за рахунок бюджетних коштів. Відшкодування витрат, пов'язаних з наданням платних медичних послуг, а також придбанням необхідних лікарських засобів, медичних виробів, технічних та інших засобів реабілітації, *фінансування яких не передбачено за рахунок бюджетних коштів*, здійснюється за рахунок особистих грошових коштів військовополоненого, якому надавалася медична допомога, коштів близьких родичів або інших осіб. Підставою для надання такої медичної допомоги є медичний висновок.

В Україні існують нормативні акти і алгоритми фінансування таких витрат. Але, для користування названими можливостями людина має бути ідентифікована та, в ряді випадків, мати декларацію з сімейним лікарем (таку допомогу лікарі установ виконання покарань та таборів не надають). Тож виникає питання – фінансування таких видатків відбувається окремо або ж якимось чином військовополонені отримують в межах, визначених для громадян України. У відкритих джерелах нормативних актів і інформації з цього приводу немає. Проте нечіткість та невизначеність у вказаних питаннях може призвести до зайвих витрат з державного або іншого бюджету і створити підґрунтя для зловживань.

У-четвертих, Правила закріплюють таке визначення: медична документація – документ, створений в електронній системі охорони здоров'я, або паперовий документ за формою, визначеною МОЗ, що містить інформацію про стан здоров'я військовополоненого, надану йому медичну допомогу та її результати (висновки). Проте нині медична система ДКВС України

не долучена до електронних систем МОЗ, крім того, МОЗ не розроблено особливих форм довідок для цієї категорії осіб.

Усе це вказує на наявність прогалин у нормативному регулюванні медичної допомоги військовополоненим, які потребують вирішення.

Так само упущення є й у питаннях залучення військовополонених до праці. Конвенція визначає загальні підходи до організації праці військовополонених, мінімальні виплати за таку роботу, а також інші аспекти.

Правила також констатують, що військовополонені залучаються до виконання робіт у сільському господарстві, на промисловості (за винятком металургійної, машинобудівної та хімічної промисловості), до громадських та будівельних робіт, які не мають воєнного характеру або призначення, навантажувально-розвантажувальних робіт, робіт з торговельного підприємництва та побутового обслуговування.

При цьому передбачено, що *праця для всіх працездатних військовополонених рядового складу є обов'язковою*. Для військовополонених установлюється шестиденний робочий тиждень з одним вихідним днем, який надається їм здебільшого в неділю або в інший день. Крім того, кожному військовополоненому, який пропрацював один рік, надають відпочинок тривалістю вісім днів підряд, під час якого йому виплачують винагороду за працю. Тривалість робочого часу для військовополонених (ураховуючи час на дорогу до місця роботи і назад до табору) не повинна перевищувати час робочого дня, встановленого для працівників певної галузі відповідного регіону України. Військовополоненим під час виконання робіт надається відпочинок усередині робочого дня не менше однієї години або так само, як це встановлено для працівників підприємства, на якому вони виконують роботи.

Направлення військовополонених на роботи у необхідних галузях господарства здійснюється після узгодження зазначеного питання з відповідними органами виконавчої влади. Адміністрація табору зобов'язана максимально ефективно використовувати працю військовополонених та *забезпечити відшкодування державі збитків щодо утримання табору*.

З урахуванням умов праці та обсягу робіт із складу військовополонених формуються команди для виконання спеціалізованих робіт. Команди формуються за принципом виробничої бригади. Робота з організації та комплектування виробничих підрозділів *повинна виконуватися за згодою*

суб'єкта господарювання, на об'єктах якого військовополонені будуть залучені до її виконання.

Оплата праці військовополонених визначається на підставі двосторонніх угод між табором та підприємствами, на яких будуть працювати військовополонені. Розмір винагороди за працю військовополонених встановлюється у національній валюті України і не може бути меншим за розмір, встановлений статтею 62 Женевської конвенції. Військовополонені, які керують та контролюють роботу військовополонених, залучаються для надання медичної допомоги, так само отримують винагороду, як і ті військовополонені, які залучаються до виконання робіт. Винагорода представників військовополонених, їх помічників виплачується з фонду, який поповнюється від прибутків крамниць табору. Розмір такої винагороди встановлюється представником військовополонених та затверджується начальником табору. Військовополонені та держава, до якої вони належать, повідомляються про розмір встановленої щоденної винагороди за працю.

За чинним в Україні Законом «Про оплату праці», винагорода за роботу – це є ніщо інше, як заробітна плата. Виплачується вона на підставі трудових договорів, укладених з працівником. І тут виникає питання – а яким же чином забезпечується надання роботи і її оплата для військовополонених, бо чинні нормативні акти не передбачають процедур отримання винагороди поза межами таких угод.

Як видається, усі ці питання потребують вивчення та подальшого доопрацювання, в тому числі й внесення змін до чинних законодавчих актів. Проте на цьому напрямі необхідних дій, принаймні, як це витікає з доступної інформації, не відбувається.

Список використаних джерел

1. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.

2. Про затвердження Порядку тримання військовополонених. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2022-%D0%BF#Text.

Яремчук Вікторія Олегівна,
старший науковий співробітник
науково-дослідного інституту вивчення
проблем злочинності імені академіка
В. В. Сташиса Національної академії
правових наук України, кандидат
юридичних наук, старший науковий
співробітник

КРИМІНАЛІСТИКА ТА СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА В ПРОЦЕСІ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, УЧИНЕНИХ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИМИ

Після повномасштабного вторгнення російських військ на територію України в межах збройного конфлікту, що триває вісім років, для держави Україна постали нові виклики у сфері міжнародного гуманітарного права. Якщо раніше військовополонених було небагато, а присутність російських військ на території України держава-агресор заперечувала, то у 2022 р. кількість їх вимірюється тисячами Після 24 лютого 2022 року ситуація щодо практики кримінальних проваджень лише ускладнилася. Окрім Кримського півострову й окремих районів Донецької та Луганської областей, щодня сотні фактів порушення законів та звичаїв війни фіксувалися практично по всій території України. Станом на 5 червня 2022 року вже зареєстровано 15 774 таких кримінальних проваджень. За кожним фактом їх вчинення є руйнування, матеріальна шкода, постраждалі люди. Коли говорити про міжнародну практику дослідження наслідків збройних конфліктів, то її завжди характеризували як «ефективність», і в цьому випадку, до осіб, які мають понести покарання за кримінальні правопорушення в Україні [1].

Розслідування військових кримінальних правопорушень потребує застосування спеціального порядку та умов, а не пристосування до загальної процедури розслідування. Як відомо, для розкриття злочину потрібне дослідження доказів. Під час збройного конфлікту докази мають специфіку через складні обставини діянь, характер порушення, їх жорстокість й масштабність. Тому у розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених на сході України існують труднощі у роботі з речовими доказами, під час роботи з якими правоохоронцям не вистачає

системності, обліку отриманої інформації, та належного правового регулювання [2]. Тому є певні проблеми щодо призначення судових експертиз, відібрання зразків для проведення експертизи. Найчастіше при розслідуванні досліджуваних злочинів призначаються такі експертизи: трасологічні; судово-медичні; генотипоскопічні. експертизи зброї, слідів та обставин її використання; експертизи вибухових пристроїв; військові; пожежно-технічні; експертиза металів і сплавів; вибухотехнічні та ін. [3, с.18].

Коли говорити про власне розслідування, то якщо стосовно військовополоненого здійснюється досудове розслідування за фактом можливого вчинення ним військового злочину, така особа має перебувати у місцях тримання військовополонених на підставі письмового рапорту працівника Військової служби правопорядку Збройних сил України [4].

Згідно Порядку тримання військовополонених від 5 квітня 2022 р. № 413 забезпечується участь військовополонених у слідчих (розшукових) інших процесуальних діях й у судовому розгляді. Так, ст. 20^{-1} Порядку визначає, що «військовополоненому гарантується право на правову допомогу, конфіденційні юридичні консультації із захисником (захисниками) у кримінальному провадженні, адвокатом (адвокатами), законним представником (законними представниками), який (які) представляє (представляють) особу під час розгляду справ у суді, у порядку, визначеному для осіб, які тримаються під вартою. У разі коли військовополонений є учасником кримінального провадження, йому гарантується можливість користуватися відповідними правами, визначеними Кримінальним процесуальним кодексом України». До того ж, ст. 20^{-2}. Порядку встановлює, що «переведення військовополонених, стосовно яких здійснюється кримінальне провадження, до табору або іншої дільниці для тримання військовополонених здійснюється за погодженням з прокурором, слідчим, який здійснює досудове розслідування, або суду, який здійснює судове провадження» [5].

Необхідно також говорити і про складнощі з організації розслідування кримінальних правопорушень, вчинених військовополоненими. Зокрема, таке розслідування передбачає залучення Міжнародних правових організацій поряд із законодавчим забезпеченням в Україні. Такий механізм взаємодії мають спільно розробити Міністерство закордонних справ, Офіс

Генерального прокурора, Національна поліція, Служба безпеки, розвідка та інші структури згідно зі своєю компетенцією.

Зокрема, 2 березня 2022 року слідчі Міжнародного кримінального суду прибули до України для проведення розслідування міжнародних злочинів разом із українськими колегами. Тому міжнародна співробітництво представників Міжнародного кримінального суду та правозастосовних органів України уже розпочалася. Крім того, Україні потрібно ратифікувати Римський статут, що забезпечить участь нашої держави як повноправного члена Міжнародного кримінального суду. 5 березня 2022 року спеціалістами з міжнародного права проголошена Декларація про створення Спеціального ad-hoc Трибуналу за принципами Нюрнберзького Трибуналу після Другої світової війни. Що стосується власне Національної системи правосуддя України, то розгляди таких справ відбуватимуться заочно. Таке спеціальне розслідування для осіб, які переховуються на окупованій території або на території держави-агресора. КПК України також дозволяє оголошувати таких осіб у міжнародний розшук. З іншого боку, потребує розроблення механізм притягнення до відповідальності російських військовослужбовців, які наразі перебувають на території, підконтрольній України [6].

Можна зробити висновки, про те, що процедура із розслідування кримінальних правопорушень, вчинених військовополоненими потребує розроблення. Тут потрібно поєднувати як залучення міжнародних організацій та і власне, розроблення національного українського законодавства щодо процедури притягнення до кримінальної відповідальності військовополонених. Особливу увагу при розслідуванні необхідно звертати на проведення низки судових експертиз.

Список використаних джерел

1. Статус «військовополонений» новий виклик для системи правосуддя України? URL: https://justtalk.com.ua/post/status-vijskovopolonenij--novij-viklik-dlya-sistemi-pravosuddya-v-ukraini-discussion-paper.

2. Розслідування воєнних злочинів: яка реальність України? URL: https://helsinki.org.ua/blogs/rozsliduvannya-vojennyh-zlochyniv-yaka-realnist-ukrajiny/.

3. Особливості використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, учинених на території операції Об’єднаних сил, а також на тимчасово окупованих територіях:

науково-методичні рекомендації / В.В. Кікінчук, Р.Л. Степанюк, Юхно О.О. та ін.. Харків: ХНУВС. 2018. 48 с.

4. Лист-орієнтування про застосування положень міжнародного гуманітарного права щодо поводження з військовополоненими та особливості кваліфікації їх дій за Кримінальним кодексом України. Офіс Генеральної прокуратури України.17.03.2022 URL: https://drive.google.com/file/d/1Mlp7zfpiVzdoir2YCWyyYkPL2gimwLP/view.

5. Порядок тримання військовополонених Затв. постановою Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2022 р. № 413 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2022-п#Text.

6. Яким має бути спеціальне правосуддя для злочинів проти українського народу? URL: https://zib.com.ua/ua/151148.html.

Філіппов Станіслав Олександрович,
заступник начальника факультету з навчально-методичної роботи Національна академія Державної прикордонної служби України, доктор юридичних наук, професор;
Петреченко Світлана Анатоліївна,
доцент кафедри адміністративної діяльності Національна академія Державної прикордонної служби України, кандидат юридичних наук, доцент

ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ ПРАВИЛ ПОВОДЖЕННЯ ІЗ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИМИ

Відносини під час війни мають прояв у різних сферах. Сформовані в цій сфері норми згодом були закріплені у контексті внутрішньогрупових, внутрішньоплемінних або навіть внутрішньодержавних зв'язків. Контроль відносин під час війни сягав спочатку міжплемінних та міжродових. У підсумку можна стверджувати, що ті норми, котрі регулювали взаємодію під час війни, були першими спробами контролювати поведінку

воюючих сторін, слугуючи зразком і предтечею міжнародних і міжнародно-правових норм. Слід підкреслити, що персоніфікація була визначальною стороною міжплемінних зв'язків. Хоча це насправді стосувалося взаємодії між племенами, вони були сконструйовані та інституціоналізовані як відносини між лідерами. Усі навколишні племена вважалися ворогами і не могли розраховувати на співчуття до них.

Це означає, що в доісторичній культурі до полонених ставилися як до ворогів. Ставлення до ув'язнених також змінювалося в міру розвитку трудових відносин [1]. Їм надавали особливу економічну цінність, оскільки, серед іншого, вони зберігали їм життя та використовували їх як рабів. Збройні війни часто починалися внаслідок втечі полонених, їхнього притулку лідерами інших держав або небажання видати втікачів. Вважається, що ув’язнені набувають гуманного ставлення, оскільки для них хочуть зберегти життя в обмін на працю.

Говорячи про середньовіччя, важливо відзначити, що розвиток системи торгівлі є характерним. Щоб обмінятися бійцями, Лівонський орден у 1242 році після поразки в Льодовій битві відправив гінців до Володимирського князя Олександра Невського. Він погодився на умови Лівонського ордену, сказавши: «Ми звільнимо ваших, а ви — наших». Іноді в’язнів обмінювали на товари в інших країнах. Це свідчить про розвиток міжнародно-правових договірних стандартів, які створили процес обміну полоненими.

Литовський статут, який діяв в Україні після підписання Люблінської унії, у редакції 1588 р. також мав положення про інститут неволі. У зв’язку з цим згідно з литовським законодавством і Судебником 1550 р. [2], і пізніше Соборним положенням царя Михайловича 1649 р. вважали злочином проти власності вбивство челядника, до якого входили також полонені, а також їх викрадення.

Підсумовуючи дослідження того, як інститут військового полону виник на етапі феодального розвитку, ми бачимо, що цей час ознаменував суттєві зміни в тому, як ставилися до військовополонених і що насправді означав військовий полон. Таким чином, є встановлення правил бою, або моральних і

релігійних стандартів для професійного солдата, в результаті неписаних угод між комбатантами, які дотримуються правил щодо захоплення. Також практика викупу полонених і встановлення системи обміну все більше замінює практику перетворення полонених на рабів у давнину. Окрім того, на перші міжнародні угоди, які встановлювали інститут захисту військовополонених, вплинули концепції християнської моралі та лицарства. Загалом, період середньовіччя слід розглядати як перехідну фазу від моральних та етичних правил до правових норм.

Варто також згадати перший французький національний акт, що має місце в аспекті закріплення на рівні різних міжнародних актів, де був зазначений принцип гуманності, таким був Спеціальний декрет про полонених від 1792 р., згідно якого в історії Франції вперше встановлювалась опіка нації над військовополоненими, котрі опинялися під особливим захистом закону [3].

До кінця XVIII століття термін «військовополонений» набув нового значення. Замість того, щоб перебувати під командуванням сторони, яка його захопила, військовополоненого тепер захищав і керував уряд, чия армія це зробила. Таким тепер вважається військовослужбовець, який перебуває у військовому полоні у противника з метою перешкоджання його поверненню до лав військ. Проте лише в середині XIX ст. готовність держав створити відповідні правила збіглася з вимогою договірного міжнародного регулювання військовополонених. Різниця між комбатантами та некомбатантами стає широко визнаною в результаті концепцій французької буржуазної революції, яка передбачає необхідність захисту військовополонених під час конфлікту. Особливої уваги в цьому відношенні заслуговує Заключний акт Віденського конгресу, оскільки він є наріжним каменем кампанії гуманізації статусу військовополонених згідно з міжнародним правом і договорами.

Концепції дотримання прав та інтересів народів як міжнародно-правову норму були запроваджені на Віденському конгресі 1814–1815 років. Крім того, була засуджена жорстока поведінка Наполеона під час його військових операцій і в

районах, захоплених Францією. Вважалося, що європейські держави не мають права діяти таким чином. Ця туманна ідея послужила основою для гуманізації, зокрема стосовно військовополонених.

На завершення важливо зазначити, що гуманне ставлення до військовополонених та їх захист розвивалися протягом історії людства. Навіть незважаючи на те, що політико-ідеологічні, моральні, культурні та соціально-економічні риси різних цивілізацій були принципово різними, в ті самі історичні періоди вони мали досить схожі погляди на в'язнів. Середньовіччя відоме створенням системи викупу та обміну, що сприяло розвитку гуманітарних концепцій щодо зменшення жорстокості війни проти військовополонених. Гуманізація війни поширюється і оформляється в двосторонніх міжнародних угодах XVI-XVII ст.

Прогресивна кодифікація стандартів змінила чіткі договірні норми XVIII століття в другій половині XIX століття. Військовополонені повинні розміщуватися в умовах, які сприяють виживанню, і триматися далеко позаду. Забороняється вбивати, катувати або іншим чином погано поводитися з військовополоненими, а також забороняється карати їх їжею. Забезпеченість продовольством і водою в таборі повинна бути на рівні, якою забезпечуються військовослужбовці в казармах. У таборах для військовополонених дозволити продаж товарів і предметів побуту на лавках. Військовополонені отримують повну безкоштовну медичну допомогу, включно з протезами.

Кожен табір повинен мати лазарет, і кожен в'язень повинен проходити щомісячний медичний огляд. Військовополонені мають право на зовнішні контакти та спілкування з родиною. Як тільки їх стан дозволить безпечно перевести, сторона, яка затримує, повинна відправити важко поранених або дуже хворих людей до країни заручників. Тих, хто помер у полоні, потрібно поховати з пошаною, а на їхніх могилах має бути вказана вся необхідна інформація.

В Україні наразі фундамент нормативно-правової бази щодо поводження із військовополоненими становить Женевська конвенція щодо поводження із військовополоненими [4], що передбачає, передусім, основні вимоги щодо поводження із

військовополоненими, а саме, утримання військовополонених лежить на стороні, яка взяла в полон.

Список використаних джерел

1. Грушко М. В. Становлення та специфіка міжнародно-правового режиму військовополонених: дис. д-ра юрид. наук: 12.00.11. Одеса, 2015. URL:http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/2324/Grushko_diss.pdf?sequence=6&isAllowed=y (дата звернення: 30.10.2022)

2. Буткевич О. В. Міжнародне право Стародавнього Світу / О. В. Буткевич. К.: Видавництво Україна, 2004. 863 с.

3. Репецький В. М. Міжнародне гуманітарне право : підручник / В. М. Репецький, В. М. Лисик. К.: Знання, 2007. 467 с.

4. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війн від 12 серпня 1949 р. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_154 (дата звернення: 30.10.2022)

Наукове видання

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ВИЗНАЧЕННЯ СТАТУСУ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

Матеріали
міжвідомчої науково-практичної конференції
(Київ, 10 листопада 2022 року)

Відповідальні упорядники: *Віктор КОРОЛЬЧУК, Валерій СЮРАВЧИК*
Комп'ютерна верстка – *Яна ШУМКО*

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції Дк № 4155 від 13.09.2011.
Підписано до друку 10.11.2022. Формат 60х84/16. Папір офсетний.
Обл.-вид. арк. 15,75. Ум. друк. арк. 14,65.
Тираж 20 прим.